

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2014

Petra Počárovská

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Pedagogická fakulta

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Žena ve veřejném životě: Dva příběhy z období normalizace

Public life of woman: Two life stories from the period of
normalization

Bakalářská práce

Vypracovala: Petra Počárovská

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Hana Havlůjová, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Žena ve veřejném životě: Dva příběhy z období normalizace“ vypracovala samostatně. Veškerou použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v přiloženém seznamu literatury.

V Praze dne.....

.....

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce PhDr. Haně Havlůjové, Ph.D. za vstřícný přístup, ochotu a cenné rady při vypracování bakalářské práce.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce si klade za cíl zmapovat ženy ve veřejném životě, tedy v politice a v disentu v období tzv. normalizace (1969-1989). Práce je zaměřena na ženy ve federálním zákonodárném orgánu, v národních radách a na vedoucích pozicích v KSČ, na druhé straně se zabývá ženami působícími v nejznámějších opozičních aktivitách. Cílem práce je porovnat procentuální podíl žen v daných skupinách, jejich každodenní realitu, bude se zabývat ženskou otázkou a jejím praktickým řešením. Pomocí analýz dvou rozhovorů bude porovnán osud dvou žen, političky a aktivní disidentky, jejich životní postoje a zkušenosti jako zástupkyně ženského pohlaví v období normalizace. První kapitola podává souhrnný pohled na léta tzv. normalizace, fungování nově etablovaného režimu a zasazuje ženskou otázku do historického kontextu. V druhé kapitole bude přímo popsáno působení žen v politice a disentu, pomocí třetí kapitoly, která se skládá z analýz rozhovorů, budou zmapovány osudy dvou žen, političky Anny Kretové a disidentky Dany Němcové.

Klíčová slova: ženy, socialismus, normalizace, politika, disent

ABSTRACT

This thesis aims to set a complex view on women in public life, which means in politics and dissent during the period of so called normalization (1969-1989). The thesis concentrates on the women in the federal legislature, national councils, in the lead positions in the Communist party and on the other hand on the women involved in the most famous opposition activities. The main contribution is to compare a percentage share of women in these two groups, their everyday reality and it is going to focus on the women's issues and their solution. Using the analysis of two interviews, there will be a comparison of two women's life stories, first of a politician's and second of a dissident's, also with their attitude to life and an experience of representatives of the female sex during the normalization. The first chapter defines the normalization period, functioning of the newly established regime and it sets feminine question into the historical context. The second one describes women's involvement in politics and dissent and for that it uses the third and also last chapter. This chapter is an analysis of the two interviews about lives of politician Anna Kreťová and dissident Dana Němcová.

Key words: women, socialism, normalization, politics, dissent

Obsah

ÚVOD	1
1 CHARAKTERISTIKA OBDOBÍ NORMALIZACE	5
1.1 Vymezení pojmu normalizace	5
1.2 Časové vymezení normalizace	6
1.3 Rok 1968 a počátek normalizace	6
1.4 Etablování normalizačního režimu	11
1.5 Politické zřízení v období normalizace	13
1.6 Občanská společnost v období normalizace	15
1.7 Pojem disent	16
1.8 Charta 77	18
1.9 Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)	21
1.10 Občanské iniciativy osmdesátých let	24
2 PŮSOBNÍ ŽEN V POLITICE A V DISENTU V OBDOBÍ NORMALIZACE	27
2.1 Ženská otázka v socialistických teoriích	27
2.2 Komunistická praxe v politice vůči ženám v období normalizace	29
2.3 Pojem politička	32
2.4 Podíl žen v politice v období normalizace	34
2.4.1 Rok 1968	34
2.4.2 Podíl žen v politice v sedmdesátých a osmdesátých letech	36
2.5 Československý svaz žen	38
2.6 Pojem disidentka	40
2.7 Podíl žen v disentu	42
2.8 Ženská otázka jako téma československého disentu	45
2.9 Každodennost žen disidentek	47

3	DVA PŘÍBĚHY Z OBDOBÍ NORMALIZACE	52
3.1	Anna Kretová.....	52
3.1.1	Jako politička.....	52
3.1.2	Jako žena	57
3.1.3	Jako svědek doby	60
3.2	Dana Němcová	65
3.2.1	Jako disidentka	65
3.2.2	Jako žena	70
3.2.3	Jako svědek doby	73
3.3	Dva příběhy z období normalizace – závěry analýz.....	76
	ZÁVĚR.....	79
	PRAMENY A LITERATURA	84

Seznam zkratek

BLR	Bulharská lidová republika
COH ÚSD AV ČR	Centrum orální historie Ústavu soudobých dějin Akademie věd České republiky
ČKD	Českomoravská Kolben Daněk
ČNR	Česká národní rada
ČSAV	Československá akademie věd
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSSŽ	Československý svaz žen
ČSŽ	Český svaz žen
ČTK	Československá tisková kancelář
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FIDH	The international federation for human rights; Mezinárodní federace pro lidská práva
FS	Federální shromáždění
HRM	Hnutí revoluční mládeže
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KAN	Klub angažovaných nestraníků
KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
KRK	Kontrolní a revizní komise
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
MDFŽ	Mezinárodní demokratická federace žen
MLR	Maďarská lidová republika
NA ČR	Národní archiv České republiky
NDR	Německá demokratická republika

NMS – IDS	Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti
OF	Občanské fórum
OSN	Organizace spojených národů
OV	Okresní výbor
PLR	Polská lidová republika
RNV	Revoluční národní výbor
ROH	Revoluční odborové hnutí
SNR	Slovenská národní rada
SSM	Svaz socialistické mládeže
StB	Státní bezpečnost
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SZŽ	Slovenský zväz žien; Slovenský svaz žen
ÚK RK KSC	Ústřední kontrolní a revizní komise Komunistické strany Československa
ÚK RK KSS	Ústřední kontrolní a revizní komise Komunistické strany Slovenska
ÚRO	Ústřední rada odborů
ÚSD AV ČR	Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky
ÚV	Ústřední výbor
ÚV ČSSŽ	Ústřední výbor Československého svazu žen
ÚV KSC	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
VONS	Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných
VŠP KSC	Vysoká škola politická Komunistické strany Československa

ÚVOD

Tématem této práce jsou příběhy dvou žen, které působily ve veřejném životě v období tzv. normalizace. Pod pojmem normalizace rozumím období mezi rokem 1969, kdy došlo k utužení státního režimu po událostech Pražského jara a srpnové okupace 1968, a rokem 1989, který znamenal v Československu konec mocenského monopolu Komunistické strany Československa. Komunistická ideologie, která se stala výchozí ideologií režimu, jenž byl nastolen v Československu po roce 1948, prosazovala úplné zrovnoprávnění žen s muži. Proto došlo ke změnám v legislativě a tento stav měl být uveden do praxe. Ženy opustily soukromí rodiny a zapojily se do obnovy a budování socialistického státu. Za to jim bylo umožněno, aby se angažovaly v rámci společenského veřejného života.

Práce se zaměřuje zejména na život dvou velkých skupin žen, které se v období normalizace do veřejného života aktivně zapojily. První skupinu tvoří ženy, které se v sedmdesátých a osmdesátých letech angažovaly ve stranické politice. Těmto ženám dosud nebyla v historické odborné literatuře věnována širší pozornost, a to i přesto, že ženská tematika, tedy historický vývoj procesu ženské emancipace, se i u nás těší velké popularitě. Přítomnost žen v oficiální politice přitom nebyla nijak zanedbatelná, dokonce byla nejvyšší v dosavadní historii českých zemí. Druhou skupinu tvoří ženy, které své jméno a svou činnost v daném období spojily s opozičními aktivitami. Realizovaly se tedy v rámci tzv. disentu. Činnost těchto žen samozřejmě nebyla státem nijak podporovaná, naopak měla být postihovaná. Ženám v disentu se věnovalo již několik dílčích studií, ze kterých budu v této práci čerpat.¹

Cílem práce tedy bude zmapovat působení žen v československé politice a v disentu v letech 1969-1989. Jedná se pochopitelně o téma velmi obsáhlé, které nelze v plném rozsahu v rámci této práce postihnout. Proto jsem se rozhodla vymezit a zmapovat určitý prostor, ve kterém se ženy pohybovaly. Zabývat se budu ženami, které působily v nejužším vedení státu, tj. v zákonodárném aparátu, který představovaly Federální shromáždění, Česká národní rada a Slovenská národní rada. Dále se budu věnovat ženám působícím ve výkonném aparátu KSČ. Na opačné straně se budu věnovat ženám, které se realizovaly v nejznámějších disidentských

---

¹ Jedná se zejména o práci Jiřiny Šiklové, viz ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1989: Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 9, 1/2008, str. 39-44, [online]. [cit. 01.02.2014]. Dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/83563c3964e1d0b223745fa8ea842603f3d08ac_podil-ceskych-zen-na-samizdatu.pdf; Srovnej s BENDOVIÁ Kamila, *Ženy v Chartě 77; vzpomínky na ty, které vydržely*, publikováno in: BLÁŽEK, Petr, ed. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Ústav českých dějin FF UK, 2005. 355 s. ISBN 80-7363-007-9., str. 54-66

iniciativách v Československu, jako byla Charta 77 a Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (dále jen VONS), nebo z konce osmdesátých let zejména v Nezávislém mírovém sdružení – Iniciativě za demilitarizaci společnosti (dále NMS – IDS). Ve své práci se pokusím rekonstruovat procentuální podíl žen v daných oblastech, jejich postavení a případný podíl na reálné moci. Ženská otázka byla ve společnosti oficiálně pod kontrolou jediné povolené ženské organizace zahrnuté do Národní fronty, Československého svazu žen (dále jen ČSSŽ). Budu se snažit zjistit, nakolik byla tato organizace v tomto ohledu funkční a zda v rámci opozice, kterou představoval československý disent, existovala nějaká organizovaná společnost žen jako protiváha ČSSŽ. Dále bych se ráda zaměřila na každodenní realitu života žen političek a disidentek. Budu se ptát, do jaké míry se jejich oficiální politická či zakázaná opoziční aktivita promítla do jejich osobního, profesního i rodinného života. Pokusím se zjistit, nakolik mělo genderové hledisko vliv na jejich participaci ve veřejném životě a zda byla jejich účast v oficiální politice i opozici výrazem postupujícího emancipačního procesu, který v českých zemích započal již v polovině devatenáctého století.

Ženy samozřejmě působily také v politice i v disentu v rámci místních orgánů a v okolí svého bydliště. Tato práce je zaměřena především na Prahu a její nejbližší okolí. V Praze zasedalo faktické vedení státu, byl zde koncentrován i československý disent. V místních orgánech KSČ i na úrovni okresů, měst a krajů působily ženy a jejich podíl není zanedbatelný. Mnoho žen se prosadilo i v jejich vedení. Naopak některé ženy se realizovaly v rámci místních opozičních buněk v menších městech či okresech nebo opoziční činnost vykonávaly individuálně. Tyto ženy však nemohu vzhledem k rozsahu práce zahrnout, neznamená to však, že bych popírala jejich existenci a neuvědomovala si důležitost jejich práce.

Budu porovnávat osudy žen, které pracovaly v oficiální sféře a pomáhaly udržovat státní systém, a zároveň těch, které se jej svou činností snažily delegitimovat. Zdánlivě se jedná o nesrovnatelný přírůstek. V této práci se pokusím nalézt některé shodné prvky v jejich životech, naopak některé odlišnosti, které způsobily diametrální rozdíl v jejich životních osudech a profesní kariéře. Ženy působící v těchto opozičních oblastech veřejného života pro mě představují určitý extrém v rámci většinové společnosti. To, že se angažovaly na obou protipólech, je pro mě výrazným dokladem vyvrcholení emancipačního procesu. Ve své práci se pokusím zjistit, zda je tato má hypotéza správná.

Práce je rozdělena do tří kapitol. První kapitolu tvoří obecný historický úvod k danému tématu, tedy k období normalizace. Pokusím se v ní vymezit základní pojmy

s normalizací spojené, charakterizovat nově nastolený politický systém, postihnout hlavní rozdíly v pojetí vlády předchozích dvaceti let komunistické diktatury. Druhou část této kapitoly bude tvořit stručná charakteristika československého disentu, jeho vývoj a přehled základních opozičních aktivit. Cílem této kapitoly je definovat základní pojmy, se kterými budu v následujících kapitolách pracovat. Budu se snažit vymezit a charakterizovat prostor veřejné politiky a disentu, ve kterých se ženy pohybovaly. První kapitola tedy slouží k zasazení dalších částí do historického kontextu.

Druhá kapitola se bude zabývat přímým působením žen v politice a v disentu v období normalizace. Úvodní část kapitoly bude věnována ženské otázce v socialistických teoriích a jejímu praktickému uplatňování po roce 1948 a dále v období normalizace. Dále bude vymezen procentuální podíl žen ve sledovaném prostoru, tedy v nejužším vedení státu a ve významných opozičních iniciativách. Budu se snažit vysledovat, jakým způsobem ženy v politice i v opozici prosazovaly ženskou otázku. V závěrečné části kapitoly se pokusím rekonstruovat na základě vzpomínek žen jejich každodenní realitu.

Třetí kapitola, která spolu s předchozí kapitolou tvoří jádro této práce, bude složena z analýzy dvou rozhovorů – životopisných interview se dvěma ženami, Annou Kretovou a Danou Němcovou.² Příběhy těchto žen byly zvoleny jako svého druhu případové studie, v jejichž rámci může být ověřena či vyvrácena platnost některých závěrů vycházejících z předchozí kapitoly. Každá analýza je rozdělena do tří částí. V první části je na základě rozhovorů rekonstruována kariéra v politice a v disentu. Druhá část je věnována genderovým otázkám. Jak se do životní zkušenosti respondentek promítl fakt, že jsou ženy? Sledována bude jejich zkušenost s vývojem ženské otázky, jejich zázemí i osobní život. To vše v závislosti na obsahu rozhovoru. První dvě části analýz budou odkazovat ke druhé kapitole. Na první kapitolu, která je obecným uvedením historického kontextu, bude navazovat poslední část dvou analýz, kde bude sledována vzhledem k obsahu rozhovorů nejen reflexe samotného období normalizace, ale částečně i období, která předcházela a následovala.

Těžištěm této práce bude druhá a třetí kapitola, které budou částečně zpracovány na základě rozhovorů s pamětníky. Pro výzkum moderních dějin se právě orální historie a životopisná interview z ní vycházející stala významnou metodou, respektive pramenem

---

² Rozhovor s Annou Kretovou vedla Lucia Segřová, prosinec 2003 a únor 2004, Bratislava, sbírka *Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview*, COH ÚSD AV ČR. Dostupný v COH ÚSD AV ČR; Rozhovor s Danou Němcovou vedla Ilona Christl, 1. 6. 1992 a 10. 6. 1992, Praha, sbírka *Lidé Charty 77*, ÚSD AV ČR. Dostupný v COH ÚSD AV ČR

sloužícím ke studiu daného období. K nastudování teoretické části o orální historii bylo využito zejména bohaté literatury z pera Miroslava Vaňka a dalších autorů, kteří patří k zakladatelům moderní orální historie u nás. V rámci Centra orální historie Ústavu soudobých dějin (COH ÚSD AV ČR), které vzniklo pod jejich záštitou, je uchováno několik sbírek rozhovorů, které pojednávají o období normalizace. Jedná se především o sbírky *Politické elity a dissent v období normalizace*, *Životopisná interview* a *Lidé Charty 77*. Rozhovory zpracované metodou orální historie samozřejmě neposkytují nezvratná fakta jako jiný druh pramenů, jichž bude v následující práci také užito, ale představují autentický, originální avšak subjektivní prožitek z historie, který nelze zobecnit jako objektivní fakt. Naopak se mnohdy výrazně liší od historických výzkumů vznikajících s časovým odstupem. Protože tato práce pojednává o ženách, bude k tomuto účelu využito rozhovorů s ženami, které se pohybovaly ve vymezeném prostoru ve sledovaném období. Ve třetí kapitole se na základě studia postupů tvorby analýzy životopisných interview pokusím zanalyzovat dva rozhovory, které vznikly pod záštitou COH ÚSD AV ČR. Zatímco druhá kapitola bude teoretickým výkladem o působení žen v politice a v dissentu, analýzy rozhovorů budou tvořit praktickou část práce. Představí konkrétní osobní prožitky dvou zástupkyň žen, o nichž obecně pojednává druhá kapitola, tedy žen z nejvyšší politiky a z dissentu. Ráda bych touto cestou ověřila funkčnost sbírek rozhovorů, které jsou v rámci různých projektů zpracovávány a veřejně zpřístupňovány. Nakolik je možné využít jich jako pramenu ke zpracování určitého tématu?

Kromě rozhovorů a biografií bude dále využito četných pramenů i sekundární literatury. Období normalizace a opoziční aktivita dissentu se staly centrem zájmu historiků již v devadesátých letech, stále se ovšem jedná o historii živou, tudíž je třeba brát v potaz osobní hledisko takových prací a dobovou podmíněnost. Proto se budu snažit využít v určité míře i primárních pramenů z období normalizace a kriticky je zhodnotit, protože v těchto případech se jedná o materiály ovlivněné dobovou ideologií. V omezené míře bude využít i dobový tisk a některé dobové studie zabývající se ženami v období normalizace vycházející v rámci ČSSŽ. Úplný přehled použité literatury je uveden v seznamu pramenů a literatury.

1 Charakteristika období normalizace

1.1 Vymezení pojmu normalizace

Pojem normalizace, který je užíván v následující práci pro označení období reálného socialismu v Československu mezi lety 1969-1989, vyvolává řadu otázek a nejasností. Jedná se o pojem dobový. Poprvé byl užit v roce 1968 pro označení uklidnění situace ve státě po událostech Pražského jara a následné srpnové okupaci.³ I přes dobovou podmíněnost se pojem ujal i po roce 1989, kdy však dochází k významovému posunu. Jako tzv. normalizace se označuje nejen proces upevnění komunistické moci v letech následujících po ukončení Pražského jara, ale celé dvacetiletí komunistické vlády před Sametovou revolucí (1969-1989). V období, jež následovalo po okupaci v roce 1968 a které dobová oficiální politika nazývala normalizací či méně užívaným pojmem konsolidace, došlo k etablování nového režimu, který měl vrátit vývoj do období před lednem 1968, zároveň však měly být ponechány některé změny, které přinesla snaha o demokratický socialismus Pražského jara. KSČ, která měla nově nastolený režim pevně v rukou, upevnila pozici marxisticko-leninské ideologie jako jediného správného výkladu vývoje socialistického fungování a zároveň došlo k některým změnám ve fungování státu i společnosti, jež činí z období po roce 1969 dobu nesrovnatelnou s prvními dvaceti lety komunistické diktatury. Politický systém z období 1969-1989 tak bývá při různých výkladech nazýván reálným socialismem,⁴ konzumním socialismem,⁵ nebo přímo normalizací.⁶ Diskuse se vedou nad fungováním nově vytvořeného režimu, nad jeho

---

³ Československá delegace v Moskvě 26. 8. 1968 podepsala znění tzv. Moskevského protokolu vzešlého z jednání zástupců SSSR a československé vládní delegace následujícího po okupaci ČSSR vojsky SSSR a dalších států Varšavského paktu, v něm se mimo jiné čs. zástupci zavazují ke svolání plenární schůze, která *posoudí otázky normalizace situace v zemi, aktuální otázky stranického a státního života, zlepšení práce stranických a státních orgánů, ekonomické problémy a problémy životní úrovně obyvatelstva. Plénum projedná rovněž otázky upevnění všech článků stranického a státního zřízení a uvolnění z funkcí těch osob, jejichž činnost neodpovídala potřebám upevnění vedoucí úlohy dělnické třídy a komunistické strany, splnění usnesení lednového a květnového pléna ÚV KSČ, zájmům upevnění pozic socialismu v zemi a dalšího rozvoje vztahů ČSSR s bratrskými zeměmi socialistického společenství.* Znění tzv. Moskevského protokolu publikováno in: KLAUS, Václav et al. *Srpen 1968: čtyřicet let poté: sborník textů*. Vyd. 1. Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008. 228 s. Ekonomika, právo, politika; č. 70/2008. ISBN 978-80-86547-64-0, str. 211-216

⁴ Sociolog Jiří Kabele, který se zabývá fungováním a výklady vládnutí období tzv. normalizace, nazývá první léta budování komunistické diktatury v Československu *budovatelským socialismem* (1948-1968), léta normalizace pak nazývá *reálným socialismem*, v souladu s některými evropskými výklady vládnutí v socialistickém bloku, viz např. KABELE, Jiří, ed. *Výklady vládnutí v reálném socialismu: (Dědictví VI)*. Vyd. 1. Praha: Matfyzpress, 2004. 122 s. ISBN 80-86732-31-2

⁵ Konzumní společnost byla cílem socialistického hospodářství, kdy měla být zajištěna obyvatelům určitá životní úroveň, tedy uspokojení hmotných a kulturních potřeb, sociální jistota. To mělo naopak zajistit stranickému vedení klidné vládnutí bez aktivní účasti občanů. Podle SEKANINA, Milan, *Úvaha pátá, Hospodářský vývoj v Československu v letech 1971-1975, v období páté pětiletky*, publikováno in: Národohospodářský obzor 1-2006, [online]. [cit. 18.05.2014]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/do/1456/soubory/aktivita/obzor/6182612/7667845/10Sekanina.pdf>.

⁶ Michal Pullmann, pracující s pojmem normalizace, např. zavádí pojem normalita společnosti (úze související s konzumem, viz předchozí poznámka). V této normalitě společnosti se stabilizoval a později destabilizoval režim. Pullmann

legitimitou a stabilitou, která se zdála po celonárodním hnutí bezprostředně po srpnové okupaci 1968 překvapivá.⁷ Normalizace, pokud tedy tento pojem bude užíván jako pojmenování etapy diktatury KSČ mezi Pražským jarem a rokem 1989, má řadu specifických znaků, které tak z roku 1968 činí základní zlom v československých dějinách, jenž čtyřicetiletou komunistickou diktaturu rozděluje na dvě vzájemně odlišné etapy.

1.2 Časové vymezení normalizace

Časově lze období normalizace vymežit srpnem 1968 a listopadem 1989. Tak, jak se režim etabloval v měsících po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy, fungoval až do svého zániku. Na rozdíl od ostatních států východního bloku, které se po Gorbačovově perestrojce pokusily reformovat své politické systémy, došlo po celé období normalizace v Československu jen k minimálním změnám v jeho struktuře.⁸ Dále je možno období normalizace členit na tři období. Období let 1968-1972/3, kdy probíhaly procesy, které měly zabránit dalšímu šíření reformních myšlenek Pražského jara a kdy došlo k rekonstrukci socialismu v Československu, bývá označováno dobovým termínem *konsolidace*. Následuje patnáctileté období relativního klidu, tedy léta 1972/3-1987, kdy byla situace v politice i ve společnosti již tzv. normalizována. Poslední etapu let 1987-1989 pak charakterizují pokusy o přestavbu socialistického zřízení v Sovětském svazu i jeho satelitních státech, které vyvrcholily pádem režimu nejen v Československu.⁹

1.3 Rok 1968 a počátek normalizace

Rok 1968 představoval nejvážnější pokus o reformu socialistického zřízení, ojedinělý nejen v Československu, ale i v rámci celého východního bloku. Reformátoři Pražského jara usilovali o tzv. socialismus s lidskou tváří, kdy mělo být zachováno socialistické zřízení spolu s některými demokratickými principy.¹⁰ Proces demokratizace společnosti a detabuizace

---

Michal, *Život v komunistické diktatuře, O povaze a proměnách soudobých dějin po roce 1989*, publikováno in: *Dějiny a současnost*, 12/2011, str. 14-17

⁷ Např. Ivo Možný se snaží vysvětlit, proč tak dlouho trvalo, než došlo ve společnosti ke změně. Viz MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno--: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1991. 81 s., [3] l. obr. příl. Knižnice Sociologických aktualit; sv. 2. ISBN 80-901059-0-4

⁸ Více k neochotě československých politických špiček reformovat československý socialismus viz PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011. 243 s. ISBN 978-80-87271-31-5

⁹ Viz např. OTÁHAL, Milan. *Normalizace 1969-1989: příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. 105 s. Sešity ÚSD; sv. 36. ISBN 80-7285-011-3

¹⁰ DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006. 412 s., [22] s. obr. příl. Knihy dokumenty. ISBN 80-7239-204-2, str. 20

některých témat, které otevřelo právě Pražské jaro, nelze vnímat jen jako časově omezenou záležitost roku 1968. Souvislost má již s procesem destalinizace socialistických systémů a komunistických stran v Evropě ve druhé polovině padesátých let, což souviselo s odhalením Stalinova kultu v roce 1956.¹¹ Zároveň jeho průběh mohl být ovlivněn uvolněním cenzury a s tím související zvýšenou informovaností o průběhu celosvětového studentského protestního hnutí šedesátých let.¹²

Stagnace centrálně plánovaného hospodářství, nevyřešená slovenská otázka, upadající kulturní fronta, ale také generační výměna řadových členů komunistické strany,¹³ kteří se nebáli otevřít některá dosud zamlčovaná a o to palčivější témata, to všechno způsobilo, že původně vnitrostranický pokus o reformu získal širší ohlas. To, co začalo jako hnutí uvnitř KSČ, brzy přerostlo v hnutí občanské, tedy celospolečenské.¹⁴ V lednu 1968 se prvním tajemníkem KSČ stal Alexandr Dubček, aby v nejvyšší stranické pozici vystřídal Antonína Novotného. Kritizovaný Antonín Novotný byl v březnu téhož roku odvolán i z funkce prezidenta ČSSR, novým československým prezidentem se stal populární válečný hrdina a veterán Ludvík Svoboda.¹⁵

Výměna stranického vedení v lednu 1968 a zrušení cenzury¹⁶ vedly k dynamickému pohybu celé společnosti daleko nad rámec záměrů reformního křídla KSČ.¹⁷ Reformou mělo projít socialistické zřízení, národní hospodářství, měla se otevřít diskuse o letech budování socialismu v Československu bez zamlčování některých ožehavých záležitostí, jako byly politické procesy. Vyřešena měla být také slovenská otázka a to federalizací státu. Hranice měly zůstat otevřené, kulturu neměl omezovat státní dohled. Reformy a celonárodní

---

¹¹ Více o návaznosti Pražského jara na destalinizaci socialistických zřízení viz BENČÍK, Antonín. *Rekviem za Pražské jaro: důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968*. Vyd. 1. Třebíč: Tempo, 1998. 269, [10] s., [16] s. obr. příl. Fakta. ISBN 80-238-2192-X, str. 13nn

¹² Více viz PAŽOUT Jaroslav, *Reakce československých studentů v době Pražského jara na protestní hnutí na západě*, publikováno in: KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2003-. II. sv. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989. ISBN 80-86569-77-2, str. 213-227

¹³ Uvádí Doskočil jako hlavní důvody Pražského jara, DOSKOČIL, Zdeněk, *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*, str. 20

¹⁴ Vzpomíná Ludvík Vaculík, důležitá tvář kulturní fronty a zastánců Pražského jara, autor manifestu 2000 slov, VACULÍK Ludvík, *Vzpomínka po čtyřiceti letech*, publikováno in: KLAUS, Václav et al., *Srpen 1968 čtyřicet let poté, sborník textů*, str. 17

¹⁵ BENČÍK, Antonín, *Rekviem za Pražské jaro*, str. 13nn

¹⁶ Cenzura byla zrušena zákonem č. 84/1968 Sb. ze dne 26. června 1968. *Zákon č. 84/1968 Sb. ze dne 26. června 1968*. [online]. 1968, [cit. 26.05.2014]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/1968-1969/1968/zruseni-cenzury-narodnim-shromazdenim/>.

¹⁷ O nemožnosti úspěchu reformovaného zřízení viz TŮMA, Oldřich, *Komunismus nelze reformovat*, publikováno in: KLAUS, Václav et al., *Srpen 1968 čtyřicet let poté, sborník textů*, str. 45-55

demokratické hnutí se však nesetkaly jen s pozitivními ohlasy, a to nejen v samotné KSČ,¹⁸ ale především v ostatních satelitních státech Sovětského svazu, které jako možnou alternativu k zastavení reformního procesu, v němž viděly ohrožení principů jednoty socialismu, nabízely v krajním případě intervenci. Po opakovaných výzvách k zastavení reformního procesu¹⁹ k zásahu zvenčí nakonec došlo. V noci z 20. na 21. srpna 1968 vojska pěti zemí Varšavské smlouvy²⁰ vstoupila na území Československa. Na nátlak vedení Komunistické strany SSSR (dále KSSS) a ostatních vedoucích představitelů zúčastněných komunistických stran byla československá delegace v Moskvě nucena podepsat tzv. Moskevský protokol,²¹ čímž fakticky odsoudila dosavadní vývoj a odstartovala tzv. normalizaci poměrů.

Po návratu československé politické elity z Moskvy mělo být brzy jasné, že reformní proces Pražského jara byl zcela v rozporu s požadavky SSSR. Původní odmítavé stanovisko k vpádu vojsk Varšavské smlouvy, které vyjádřil mimořádný sjezd KSČ ve Vysočanech,²² byly nahrazeny smlouvou o dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR.²³ Postupně byla provedena řada opatření vycházejících ze sovětských požadavků. Přestože ve vedení státu nadále zůstávali reformní komunisté, došlo například k omezení činnosti organizací, které působily mimo Národní frontu, k upevnění veřejného pořádku mělo pomoci zákonné opatření, které umožňovalo zakazování či rozpouštění veřejných shromáždění a pozastavení činnosti společenských organizací.²⁴ Byla znovu zavedena předběžná cenzura. Ve společnosti však

---

¹⁸ Uvnitř KSČ se od sebe během Pražského jara oddělily dvě skupiny straníků: konzervativní část KSČ se obávala možných změn v případě ekonomických reforem, které mohly ohrozit monopolní moc KSČ. Naopak politici tzv. reformního proudu uvnitř KSČ se obávali, že by případné zastavení reformního procesu vycházejícího z lidu mohlo ohrozit bezvýhradnou moc KSČ ve státě, proto usilovali o zapojení lidu do reformu Pražského jara a zároveň dohled nad jejich požadavky. Podle VONDROVÁ, Jitka, *Rozkol v KSČ během Pražského jara*, publikováno in: KLAUS Václav et al., *Srpen 1968 čtyřicet let poté*, str. 139-158

¹⁹ Již v prosinci 1967 přijíždí na pozvání prezidenta Antonína Novotného do Československa generální tajemník ÚV KSSS Leonid Brežněv. Po návratu informuje vedení komunistických stran států Varšavské smlouvy o situaci v Československu. K jednání mezi nimi a československou delegací dochází v březnu 1968 v Drážďanech, kdy dochází ke kritice reformního vedení. Československé vedení je opakovaně vybízeno k zastavení reformního proudu, možnou alternativou v případě pokračování Pražského jara byla intervence vojsk zbylých zemí Varšavské smlouvy. Viz Benčík Antonín, *Rekviem za Pražské jaro*

²⁰ Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci podepsaná 14. května 1955 mezi SSSR, ČSSR, BLR, NDR, PLR, MLR, Rumunskem a Albánií vznikla jako protiváha nově vzniklé NATO. Mezi státy, které vojensky vnikly na území ČSSR dne 21. srpna 1968, patří NDR, MLR, PLR, BLR a SSSR. Blíže o organizaci Varšavské smlouvy viz např. *Organizace Varšavské smlouvy 1955-1980*, dokumenty a materiály, vydalo Federální ministerstvo zahraničních věcí, Naše vojsko – Svoboda 1980

²¹ Znění tzv. Moskevského protokolu vzešlého z jednání zástupců SSSR a československé vládní delegace následujícího po okupaci ČSSR vojsky SSSR a dalších států Varšavského paktu, podepsáno v Moskvě 26. 8. 1968, převzato z: KLAUS, Václav, *Srpen 1968 čtyřicet let poté*, sborník textů, str. 211-216

²² Mimořádný sjezd Komunistické strany Československa svolaný na 22. srpen 1968 do budovy vysočanské ČKD (tzv. Vysočanský sjezd), ŠILHÁN, Věnek, *XIV. mimořádný – vysočanský – sjezd KSČ*, in: *Srpen 1968*. 1. vyd. V Praze: Práce, 1990. 217 s., [12] s. obr. příl. Edice literatury faktu. ISBN 80-208-0028-X, str. 132

²³ Smlouva mezi ČSSR a SSSR o dočasném pobytu sovětských vojsk, podepsaná v Praze 16. 10. 1968, publikováno in: KLAUS, Václav et al., *Srpen 1968 čtyřicet let poté*, sborník textů, str. 221

²⁴ Doskočil Zdeněk, *Srpen 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*, str. 30

nadále převládala celonárodní víra v reformní hnutí, podporovaná řadou politiků reformního křídla. KSČ, oslabená ve své vedoucí pozici ve státě, musela nejprve podstoupit prověření vlastní členské základny, aby pak mohlo být zadušeno reformní hnutí v dalších společenských subsystémech.²⁵

Definitivní umlčení Pražského jara potom znamenala volba Gustáva Husáka na místo prvního tajemníka ÚV KSČ. K 1. lednu 1969 byla navíc vyhlášena federalizace Československa, čímž mělo být uspokojeno slovenské křídlo reformního hnutí.²⁶ Představitelé polednové politiky byli na základě pokynů ze SSSR odvoláni ze svých politických postů. Prostředníkem mezi Československem a KSSS byl již od prosince 1968 právě Gustáv Husák, v té době předseda Komunistické strany Slovenska (dále KSS).²⁷ Po jeho zvolení prvním tajemníkem v dubnu 1969 došlo postupně k vytvoření koncepce dalšího průběhu „očistné“ praxe. Po výměně nejužšího vedení KSČ bylo rozhodnuto o prověření nejširší členské základny strany. Vyhlášena byla všeobecná výměna stranických legitimací, které se museli zúčastnit všichni členové KSČ. Po roce 1970 strana evidovala více než 1,5 milionu členů.²⁸ Prověřování probíhalo na všech úrovních a postupně zasáhlo také masové společenské organizace, vedení médií i akademickou obec či československou armádu. Vyloučení ze strany měli být všichni, kteří stále trvali na demokratických principech Pražského jara, což bylo neslučitelné s novou státní politikou. Na základě pohovorů s vyššími státními orgány²⁹ bylo rozhodnuto nevydat novou legitimaci 21,67% členů KSČ.³⁰ Členové KSČ byli takto hloubkově prověřováni poprvé od roku 1948.

Tzv. normalizace či konsolidace poměrů zasáhla postupně nejen KSČ ale také další organizace Národní fronty. Napříště se masové organizace, jako byl například ČSSŽ nebo Socialistický svaz mládeže (dále jen SSM), měly stát nástrojem moci KSČ, aby se

²⁵ Například na FF UK probíhalo Pražské jaro ještě dlouho po okupaci, než začaly prověrky mezi členy akademické obce a mezi profesory na fakultě, převzato z: JAREŠ, Jakub a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. 400 s. ISBN 978-80-7308-426-4, str. 54nn

²⁶ Zatímco v Čechách se reformní proud ubíral směrem k demokratizaci společnosti v rámci socialistického zřízení, centrem zájmu na Slovensku bylo především jeho postavení v rámci Československa, RYCHLÍK, Jan, *Vznik československé federace*, publikováno in: KLAUS, Václav, *Srpen 1968 čtyřicet let poté, sborník textů*, str. 123-137

²⁷ Odvolání byli ještě před Alexandrem Dubčekem např. Josef Smrkovský, který byl předsedou Národního shromáždění, převzato z: DOSKOČIL Zdeněk, *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*, str. 39nn; z KSČ byli vyloučeni někteří reformní komunisté, jako František Kriegel, Čestmír Císař, Josef Mlynář. *Zpráva o výsledcích šetření vzniku a průběhu tzv. Vysočanského sjezdu a jeho ÚV*, in: *Závěry 13. plenárního zasedání ÚKRK KSČ ze dne 18. 11. 1970*, NA ČR, fond ÚKRK KSČ, svazek 42 (1966-1971), str. 44nn

²⁸ ÚKRK uvádí počet 1 535 537 členů, kteří byli prověřeni. *Závěry 13. plenárního zasedání ÚKRK KSČ ze dne 18. 11. 1970*, NA ČR fond ÚKRK KSČ, svazek 42, str. 8

²⁹ Myšleno krajské a okresní výbory KSČ, tamtéž, str. 8

³⁰ Tamtéž, str. 8

neopakovala situace z roku 1968, kdy i ze zájmových organizací vycházel popud k demokratizaci Československa. Někteří straníci se členství v KSČ vzdali dobrovolně a odevzdali stranický průkaz, aniž by se účastnili stranických pohovorů.³¹ Naopak 20 % všech vyloučených podalo k verdiktu místních stranických orgánů odvolání k Ústřední kontrolní revizní komisi KSČ (dále ÚKRK KSČ), která měla na starosti prověřování průběhu výměny legitimací a s ní spojených prověrek. Prověřování byli i nestraníci a to lidé na vedoucích pracovních pozicích nebo ti, kteří byli aktivní ve vědě či ve vzdělávání.³² Celkem bylo během první fáze normalizace vyloučeno nebo vyškrtuto z KSČ na půl milionu členů.³³ Rozhodujícími kritérii pro další stranické členství byly jejich postoje k politice Pražského jara, názor na okupaci vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a hodnocení posrpnové politiky. Dále bylo prověřováno chování jednotlivců během týdne po intervenci a někdy i přes sebekritiku členů KSČ došlo k jejich vyloučení či vyškrtnutí a nebo bylo na jejich nespolehlivé chování upozorněno jejich pracoviště.³⁴

Během první fáze normalizace tedy došlo k významnému přesunu lidí z vedoucích pozic nejen v politice a vědě, ale také v podnicích a na pracovištích. Nastoupila nová vedoucí elita, často tvořená lidmi méně profesně zdatnými, kterým se nepodařilo se před rokem 1969 prosadit, zato ovšem loajálními nové politické garnituře.³⁵ Prověřování se dotklo i řady populárních osobností, jejichž kariéru v normalizačních letech ovlivnil právě postoj k roku 1968 a jejich odpor k nové politice.³⁶ Odpůrce nového vedení KSČ a její politiky po dubnu 1969 se režim snažil postihnout i trestními represemi. Během let 1970-1972 se konalo hned několik soudních procesů, jejichž aktéry byli hlavní odpůrci srpnové okupace, např. členové

---

³¹ Lenka Kalinová uvádí až 167 000 členů, kteří požádali o uvolnění z KSČ sami či se nedostavili k posudkové komisi na pohovor, následkem čehož jim nebyla automaticky vydána nová legitimace, KALINOVÁ, Lenka. Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993. vyd. 1. Praha: Academia, 2012. 396 s. historie. ISBN 978-80-200-2043-7, str. 66

³² Důkladné prověřování vysokoškolských profesorů proběhlo např. na Filozofické fakultě UK v Praze, která se stala centrem Pražského jara, profesorský sbor musela opustit řada odborníků z různých oborů, někteří mohli setrvat na vědeckých pracovištích, ale byla jim např. zakázána pedagogická či publikační činnost. Viz např. *Náměstí Krasnoarmějců 2; Filozofický fakulta v období normalizace*, str. 60nn; Důkladná prověrka proběhla i v ČSAV, viz Mišková Alena, *Proces tzv. normalizace v Československé akademii věd (1969-1974)*, publikováno in: *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Sborník z konference. Praha, 21. a 22. listopadu 2001. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, str. 149–167

³³ HRADECKÁ, Vladimíra a KOUDELKA, František. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 242 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 31. ISBN 80-85270-83-8, str. 226

³⁴ ÚKRK navíc přešetřovala případy, kdy došlo k chybám ze strany posudkové komise a kdy byli členové vylučováni z osobních důvodů z místních organizací nebo byly důvody pro jejich vyloučení ze strany nedostatečné či nedostatečně vysvětlené. *Zápis z 16. plenárního zasedání ÚKRK z 18. 2. 1971*, NA ČR, fond ÚKRK KSČ, svazek 42, str. 5

³⁵ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. 124 s. Historia nova; sv. 6. ISBN 80-85800-12-8, str. 32

³⁶ Na hudebním festivalu Bratislavská lyra své názory veřejně prezentovali např. Karel Černoch či Marta Kubišová, což později neblaze ovlivnilo jejich kariéru populárních umělců. Viz DOSKOČIL, Zdeněk, *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*, str. 335

Hnutí revoluční mládeže (dále jen HRM), které vzniklo jako studentské hnutí v roce 1968.³⁷ Cílem bylo znesnadnit jakoukoli aktivitu potencionálního hnutí odporu v československé společnosti, případně zabránit vzájemnému kontaktu takových skupin lidí.³⁸ Politické procesy proti odpůrcům nového režimu, dokončená prověrka všech členů KSČ a výměna vedoucích pracovníků za ty stranou prověřené pomyslně uzavírají první fázi normalizace, kdy se stabilizoval nový politický režim, který bez větších otřesů zůstal neměnný až do Sametové revoluce.

1.4 Etablování normalizačního režimu

Základním ideologickým pilířem normalizace se stal dokument z pera Vasilu Biľaka a Jana Fojtíka *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, který vyšel v prosinci 1970. V něm byl jednoznačně odmítnut reformní pokus roku 1968, který byl nazván jako *kontrarevoluční*, jeho hlavní aktéři pak jako *pravicoví oportunisté*. Vina za všeobecnou státní krizi pak byla připisována právě reformistům, kteří tak měli činit v zajetí tzv. *antihumanistických a antisocialistických sil*. Přehodnocení procesu Pražského jara umožnilo také nové hodnocení následné intervence vojsk Varšavské smlouvy, která měla být nadále považována za *internacionální pomoc proti kontrarevoluci*.³⁹ Média, již znovu pevně v rukou stoupenců KSČ a okleštěna cenzurou, změnu ve vnímání reformního procesu podporovala. Již od počátku srpna 1969 se například v Rudém právu objevilo několik propagandistických článků, které hodnotily politiku Pražského jara zcela v souladu s názory sovětského vedení.⁴⁰ Mediální podpora nového výkladu obrodného procesu mimo jiné přispěla k postupné rezignaci obyvatel. Šance na jakoukoli změnu či zachování reformních zásad se zdála být naprosto mizivá.

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti se stalo zásadním dokumentem k uplatňování nové politiky KSČ a státu, kdy měly být jakékoli výklady minulosti a budoucí rozhodování poměřovány marxisticko-leninskou ideologií. Nová mocenská špička postupně vybudovala pevný a stabilní státní systém, jehož významnou složkou se stala podpora

---

³⁷ Jaroslav Cuhra toto období nazývá jako *dva roky velkých procesů*. Tresty nebyly přísné, jako tomu bylo například v padesátých letech, maximální doba odnětí svobody byla pět let. Dle trestního řádu byli obvinění souzeni za výtržnictví a podvracení republiky. Viz CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. 154 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 29. ISBN 80-85270-64-1, str. 48nn

³⁸ OTÁHAL, Milan, *Opozice, moc, společnost*, str. 29

³⁹ Vychází z *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ; rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany*, vydalo oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, březen 1971

⁴⁰ HRADECKÁ, Vladimíra, KOUDELKA, František, *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*, str. 22

Československa ze strany Sovětského svazu. Přesto, jak již bylo zmíněno, měl režim sedmdesátých a osmdesátých let své specifické znaky, kterými se normalizace lišila od předchozích dvaceti let komunistické diktatury.

Na rozdíl od let 1948-1967 nebylo zvnitřnění komunistické ideologie, přestože stále zůstávala základním kamenem socialistického zřízení, na obyvatelích vynucováno již takovou měrou. S ideologií nebylo nutné se vnitřně ztotožnit, bylo však třeba ji pravidelně veřejně deklarovat. K tomu sloužily společenské rituály, jako byly volby, oslavy a výročí, které se s železnou pravidelností opakovaly za povinné účasti obyvatel, přestože jejich ideologický podklad se postupně vyprázdnil. Obyvatelé všech vrstev, tedy příznivci i odpůrci režimu, přijali určitý společný kód komunikace, tedy jazyk, jakým pojmenovávali své každodenní záležitosti a který ovlivňoval jejich myšlení. S ním se mohli ztotožnit dobrovolně, nebo kvůli zaručení základní životní stability, ovšem zcela jej popírat beztrestně nemohli.⁴¹ Od jednotného jazyka a tedy chování společnosti pak režim odvozoval svoji legitimitu.

Základním rysem normalizace je existence společenského konsenzu, tedy smlouvy, kterou stát pomyslně uzavřel se svým obyvatelstvem, kdy za splnění podmínek, veřejné deklarace souhlasu s politickým režimem, měla být obyvatelům zajištěna určitá životní úroveň. Normalizaci tedy necharakterizuje pouze politický a společenský útlak a represe, jako tomu bylo v prvních letech po roce 1968, ale také řada sociálních reforem, které vedly ke zvýšení životní úrovně obyvatel.⁴² Tím došlo k odvrácení zájmu většinového obyvatelstva od základních morálních hodnot a od politického dění směrem ke konzumu a materiálním hodnotám.⁴³ Tento postup se vzhledem ke stabilitě politického zřízení normalizace ukázal jako úspěšný. Jakmile stát přestal být schopen společenskou smlouvu plnit, došlo k jeho destabilizaci a následnému rozpadu.⁴⁴ Místo systému preventivních represí a trestů, na jejichž základě si poslušnost vynucoval režim padesátých let, se jako účinný ukázal systém odměn za

---

⁴¹ Na základě výzkumu amerických revizionistů, kteří teorii ideologického jazyka ověřili na povaze stalinismu v Sovětském svazu. Viz JAREŠ, Jakub a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v Praze v období normalizace*, str. 19. Václav Havel jako konkrétní příklad užívání ideologických znaků uvádí zelináře, který mezi zeleninu do výlohy umístil heslo Proletáři všech zemí, spojte se, kdy spíše než obsah hesla na veřejnost promlouvá akt vyvěšení hesla do výlohy jako akt kooperace s režimem, viz HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. 64 s. Archy; sv. 2. ISBN 80-7106-005-4

⁴² O společenské smlouvě viz např. LIEHM, Antonín J., *K podstatě fungování společenské smlouvy a rysům ekonomického vývoje v éře normalizace*, publikováno in: LIEHM, A. J. *Minulost v přítomnosti*. Vyd. 1. Brno: Host, 2002. 198 s. ISBN 80-7294-073-2, od str. 102

⁴³ Viz DOSKOČIL, Zdeněk, *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*, str. 346

⁴⁴ PULLMANN, Michal, článek *Život v komunistické diktatuře, o povaze a proměnách soudobých dějin po roce 1989*, in *Dějiny a současnost*, 12/2011, str. 14-17

projevenou loajalitu, jako bylo dobré zaměstnání a bydlení, či možnost studia nebo výjezdů do zahraničí.⁴⁵

Právě možnost profesního uplatnění se stala palčivým problémem pro mnoho odpůrců režimu, kteří byli za svou loajalitu k politice Alexandra Dubčeka potrestáni zákazem vykonávání činnosti nehledě na profesní kvality, a byla jim přidělena pouze podřadná práce. To je další z charakteristických znaků normalizace, tedy zaměstnání v oboru jako jakási výsada určená pouze těm, kteří bezvýhradně přijali kód normalizace. Režim se stabilizoval i neměnností politického systému, ke kterému přispěla úzká mocenská špička, která se proměňovala jen velmi zvolna.⁴⁶ Důraz byl kladen na kádrovou politiku, kdy byl vybudován systém kádrového pořádku a nomenklatury, aby se na mocenské politické a správní pozice dostávali pouze prověřeni členové KSČ.⁴⁷

1.5 Politické zřízení v období normalizace

Hlavou nově federalizovaného státu byl prezident. Do roku 1975 jím zůstával Ludvík Svoboda, následně byl vystřídán dosavadním prvním tajemníkem ÚV KSČ Gustávem Husákem. Dvě nejdůležitější pozice ve státě tedy zastával až do roku 1987 jeden člověk. Federalizací státu došlo k rozdělení pravomocí mezi federální vládu a národní ministerstva. Zákonodárným orgánem ve federaci bylo Federální shromáždění, které se skládalo ze Sněmovny lidu a Sněmovny národů. Ty vystupovaly v nadřazené pozici vůči výkonným republikovým orgánům, které představovala federální vláda, Česká národní rada a Slovenská národní rada.⁴⁸ Pro daný resort tedy existovali tři ministři, jeden federální a dva republikoví. Národní zájmy byly v kompetenci republikových rad, záležitosti jako mezinárodní vztahy a obrana pak byly záležitostmi federální.

---

⁴⁵ HRUBÝ, Karel, *Poznámka k článku Totalita, teror a normalita společnosti Michala Pullmanna*, in: *Dějiny a současnost*, 3/2012, str. 14-16

⁴⁶ Jiří Kabele uvádí tři pravidla, která umožnila komunistické vládnutí: 1) veřejná deklarace postojů- tím, že lidé jednali podle obecných pravidel, umožnili vládu KSČ; 2) vláda zasahovala systematicky do všech záležitostí, a tím bylo každé chování podrobeno dohledu; 3) vláda dbala na uspokojování základních potřeb lidí a kladla přiměřené nároky na své obyvatele, přičemž loajalita byla odměňována, viz KABELE Jiří, *Výklady vládnutí v reálném socialismu*, str. 25

⁴⁷ Po volbě Gustáva Husáka do čela KSČ se měla stát kádrová politika důležitým prostředkem uklidnění situace po roce 1968. Věnována jí byla velká pozornost, kdy byla za pomoci předsedy ÚKRR Miloše Jakeše vybudována síť kádrů a kádrové pořádky, aby se zabránilo dalšímu roku 1968. Více viz HRADECKÁ, Vladimíra, KOUDELKA, František, *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*, str. 18nn

⁴⁸ Následující popis struktury státního zřízení byl převzat z: KABELE, Jiří a kol. *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let: dědictví komunistické vlády V: sborník popisů komunistického vládnutí*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003. 202 s. Sociological papers = Sociologické texty; SP 03: 10. ISBN 80-7330-047-8, 17nn, není-li uvedeno jinak

Zákon o federativním uspořádání Československa z roku 1968 pak platil až do roku 1990, kdy byl novelizován. Nedošlo ovšem ke vzniku Ústavního soudu ČSSR, kde by mohly být přesně vymezeny kompetence federální a republikové. Rovněž uvnitř KSČ nedošlo k vnitřnímu členění strany na českou a slovenskou část, jak bylo před srpnem 1968 plánováno, proto se stala nakonec federalizace státu pro Slováky zklamáním, mocenské centrum zůstávalo nadále v Praze.⁴⁹ Mocenským ústředím nadále zůstával ÚV KSČ, který neměl nadřazený mocenský orgán a fakticky představoval vládu ČSSR. Jednoznačně v podřízené pozici byl pouze ve vztahu s ÚV KSSS, protože již ale neexistovala Kominterná, či jiný orgán sdružující představitele jednotlivých komunistických stran, bylo toto postavení jen ryze neoficiální.

Nejužší vedení ÚV KSČ, které reprezentovalo jeho předsednictvo a generální tajemník, představovalo faktické vedení státu, přestože stálo mimo jeho federální zákonnou strukturu. Představovalo výkonný orgán, přestože v ústavě z roku 1968 je toto rozdělení vynecháno. KSČ byla pevně strukturovaná. Nejvyšším orgánem byl sjezd strany, který vytyčoval ideologickou linii KSČ. Její širší vedení pak představoval Sekretariát ÚV KSČ a oddělení, do kterých se volili jeho členové, jako bylo Politicko-organizační oddělení, nebo Oddělení propagandy a agitace. Členy ÚV KSČ byli zástupci zákonodárných orgánů. Nejvyšším kontrolním orgánem, který mimo jiné dohlížel na dodržování linie vyhlášené na sjezdech KSČ a také na dodržování kádrových pořádků, byla ÚKRK. Celostátní organizace KSČ se pak promítala i do jednotlivých krajů a okresů, které byly strukturovány stejným způsobem. Ve vedení byli krajsí a okresní tajemníci, místní organizace měly své krajské, okresní a městské výbory, fungovaly také místní KRK.⁵⁰ Důmyslný systém organizace KSČ byl vybudován na základě tzv. *demokratického centralismu*, kdy nižší správní jednotky byly ve zcela podřízeném vztahu k vyšším jednotkám, do kterých volily zástupce. Tak se udrželo alespoň vnější zdání demokracie.⁵¹ Tentýž systém organizace a hierarchickou strukturu pak

---

⁴⁹ Hlavním požadavkem Slováků během Pražského jara byla právě federalizace Československa, čímž měla být ukončena protislovenská politika státu, jejímž představitelem byl Antonín Novotný. Proto byla vytvořena speciální komise, která se měla zabývat organizací a přípravami na federalizaci státu. Kromě rozdělení zákonodárné moci na republikové rady mělo dojít ke vzniku jakési Komunistické strany českých zemí. KSČ totiž doposud vystupovala jednoznačně nadřazeně vůči KSS, měla být tedy vytvořena frakce, která by byla s KSS rovnocenná. K tomu ale nakonec nedošlo, protože federalizace státu byla provedena ještě dříve, než byly ukončeny přípravy na ni. Blíže viz RYCHLÍK Jan, *Vznik československé federace*, publikováno in: KLAUS Václav, *Srpen 1968 čtyřicet let poté, sborník textů*, str. 123-137

⁵⁰ Kabele fungování místních orgánů KSČ popisuje na základě fiktivního dubenského okresu a města Filipov, aby tak vymezil kompetence jednotlivých organizací. Viz KABELE, Jiří a HÁJEK, Martin. *Jak vládli?: průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2008. 213 s. Knihy dokumenty. ISBN 978-80-7239-213-1, str. 49-106

⁵¹ Pojem demokratický centralismus zavedl již V. I. Lenin, aby přeměnil tradiční politickou stranu v revoluční stranu. V období normalizace byl uveden do praxe jako formální struktura mocenské hierarchie KSČ, převzato z: KABELE, Jiří, *Výklady vládnutí v reálném socialismu*, str. 44; srovnej s dobovým výkladem pojmu *demokratický centralismus*, viz

musely mít také všechny organizace začleněné do Národní fronty, včetně masových zájmových organizací, jako byl ČSSŽ nebo SSM. Ty byly zcela ve sféře zájmu KSČ, stejně jako další zastřešující organizace například z oblasti kultury, jako byl Svaz spisovatelů nebo Svaz dramatických umělců. Jejich zástupci se stávali členy KSČ, aby mohla být jejich činnost pravidelně kontrolována. Teoretickou přípravu kádrů měla zajišťovat Vysoká škola politická ÚV KSČ. Tato vzdělávací instituce sloužila zároveň i jako vědecko - výzkumné pracoviště, které se mělo zabývat dějinami komunistického hnutí.⁵²

1.6 Občanská společnost v období normalizace

Reformy Pražského jara probíhaly za podpory široké vrstvy obyvatel. Víra v demokratizaci společnosti přetrvala i po srpnové intervenci, se souhlasem politických špiček, které ji bezprostředně po 21. srpnu 1968 odsoudily jako akt porušení mezinárodního práva. Následný vývoj však znamenal zklamání, především z ústupků československých politiků a postupného zadušení reformních proudů. HRM vystoupilo s kritikou posrpnové politiky, 16. ledna 1969 se na Václavském náměstí na protest upálil student Jan Palach, což vyvolalo mohutný ohlas ve společnosti. Posledním výraznějším projevem masového odporu pak byla potlačená demonstrace během výročí srpnové okupace v roce 1969.⁵³

Nová politická garnitura cíleně směřovala k likvidaci jakýchkoli projevů, které připomínaly reformní úsilí roku 1968. Stabilizace mnohamilionového odborového hnutí a hnutí mladé generace se staly hlavním programem nové politiky, kterého mělo být dosaženo příslušnými zákony a jejich vynucováním, strachem obyvatel z existenční nejistoty a omezování občanských práv. Umlčení však měli být obyvatelé především řadou sociálních reforem.⁵⁴ Zájmy obyvatel měly být nasměřovány především směrem k materiálnímu způsobu života. Po ztrátě iluzí o budoucnosti demokratického socialismu tak začali mnozí usilovat o blahobyt v danou chvíli. Odklon od národních a morálních hodnot ke konzumu pak může být jedním z důležitých faktorů, které zapříčinily dlouho trvající stabilitu normalizačního režimu. Mezi vnímáním normalizace tak mezi dnešními historiky a pamětníky zeje propast, kdy na jednu stranu se mluví o politickém útlaku, represích a životě ve strachu, na druhé straně lidé

MRHAL, Tomáš. *Co je demokratický centralismus*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984. 64 s. Knihovna výstavby strany a stranické práce pro mladé komunisty

⁵² KABELE Jiří a kol., *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let; Dědictví V: sborník popisů komunistického vládnutí*, str. 81

⁵³ OTÁHAL, Milan, *Opozice, moc, společnost*, str. 13-20

⁵⁴ Podle KALINOVÁ, Lenka, *Konec nadějí a nová očekávání; K dějinám české společnosti 1969-1993*, str. 301

vzpomínají na docela normální život.⁵⁵ I přes ideologicky motivované zákazy a omezení se totiž začaly ve státě pomalu prosazovat některé změny stejné jako v západním světě. Došlo ke změnám a reformám v sociální oblasti, o nichž bude blíže hovořit druhá kapitola. Obyvatelstvo přistoupilo na strategii vládnoucích orgánů, které jim za formálně projevovanou loajalitu tolerovaly některé neoficiální projevy, jako bylo například nezákonné podnikání formou tzv. melouchů, které souviselo mimo jiné s rozvíjející se chatařskou kulturou.⁵⁶ Politika státu směřovala k individualizaci obyvatelstva, které ztratilo po srpnu 1968 víru v některé hodnoty spojené s občanstvím. Lidé se měli soustředit na seberealizaci a uspokojování základních potřeb. Potřebu občanské kontinuity a základních morálních hodnot pak dávali najevo různými způsoby, veřejně jej prezentuje až opoziční hnutí v druhé polovině osmdesátých let.

1.7 Pojem disent

„Proto však také pohrdáme těmi, kdo v nezkrotné pýše, ješitné nadřazenosti, sobeckém zájmu nebo dokonce za mrzký peníz, se kdekoli na světě, a také u nás se našla taková skupinka odpadlíků a zrádců, odtrhnou a izolují od vlastního lidu, jeho života a skutečných zájmů a s neúprosnou logikou se stávají nástrojem antihumanistických sil imperialismu a v jejich službě hlasateli rozvratu a neshody mezi národy.“⁵⁷

Úvodní citát byl převzat z prohlášení československých umělců, které zaznělo na schůzi v Národním divadle, svolané v reakci na situaci, jež panovala ve společnosti po vydání Charty 77 v lednu 1977. Umělci tak měli dát najevo svou podporu komunistické straně proti nebezpečí, které pro ni představoval československý disent.

Pojem disent byl poprvé užít západními žurnalisty v sedmdesátých letech. Označoval aktivitu některých odpůrců komunistického režimu v SSSR. V Československu se v prvních letech normalizace neužíval právě proto, že se jednalo o pojem západní provenience.⁵⁸ Disidenti byli v československém prostředí a v oficiálních sdělovacích prostředcích nazýváni

⁵⁵ JAREŠ, Jakub a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty v období normalizace*, str. 18

⁵⁶ KALINOVÁ, Lenka, *Konec nadějí a nová očekávání; K dějinám české společnosti 1969-1993*, str. 201

⁵⁷ Úryvek z prohlášení *Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru*, které bylo vydáno 28. ledna 1977 na svolané schůzi československých umělců v Národním divadle a které mělo manifestovat jednotu umělců s politikou komunistické strany. Postupně jej podepsalo několik stovek umělců z různých oborů, jejichž jmenné seznamy se objevovaly v následujících dnech na stránkách Rudého práva. Články Rudého práva z 29. 1. -4. 2.1977 publikovány in: POKORNÁ, Terezie, ed. a KARLÍK, Viktor, ed. *Anticharta*. Praha: Společnost pro Revolver Revue, 2002. 78 s. Revolver Revue; mimořádné č. 1. ISBN 80-903061-0-1

⁵⁸ V článku *Ztroskotanci a samozvanci*, který byl prvotní reakcí na vydání Charty 77, se objevuje pojem disent jako *nové módní slovo*, které má označovat lidi kolem Charty 77. *Ztroskotanci a samozvanci*, *Rudé právo* 12. 1. 2014, publikováno in: POKORNÁ, Terezie, ed. a KARLÍK, Viktor, *Anticharta*, str. 17

zaprodanci, odpadlíky, ztroskotanci, po roce 1977 v souvislosti s vydáním Charty 77 pak byli souhrnně označováni jako signatáři, ať dokument podepsali či nikoli. Pojem disent se poté rozšířil na aktivity lidí namířené proti oficiální politice v jakémkoli státě, který je ovládán diktátem jedné strany. Označuje otevřený individuální či organizovaný odpor,⁵⁹ který vzniká z přirozené potřeby náboženské, intelektuální, kulturní a personální autonomie.⁶⁰ Československý disent sedmdesátých a osmdesátých let vycházel především z potřeby dodržování základních lidských a občanských práv. Navazoval na reformní rok 1968, kdy byl v Československu učiněn pokus vytvořit demokratickou společnost fungující na bázi socialismu a socialistické ideologie.

V prvních letech po nastolení nadvlády KSČ, kdy zároveň hrozilo nebezpečí mezinárodního konfliktu, měla společenská rezistence i svou ozbrojenou složku. Cílem takového odboje bylo vrátit politický systém zpět k demokracii.⁶¹ Po roce 1968 však již spíše mluvíme o různých formách odporu. Snaha o delegitimizaci politického režimu již nebyla dominantní, odpůrci režimu neusilovali o jeho zvrát, ale o zachování reformovaného systému.⁶² Existence disentu byla charakteristická pro všechny země východního bloku. V různých státech však měla rezistence vůči režimu různou formu.⁶³

Československému disentu dal jednotnější formu a ideologickou základnu až vznik Charty 77, pod jejíž iniciativu se spojili lidé různých profesí, politických názorů, z různých sociálních skupin a odlišného náboženského vyznání.⁶⁴ Československý disent sedmdesátých a první poloviny osmdesátých let tvořil poměrně úzký okruh lidí, především z řad bývalých členů KSČ, a dále intelektuálů, spisovatelů, kteří patřili mezi příznivce Pražského jara. Zpočátku byl záležitostí menšinovou, navíc spojenou především s Prahou a jejím okolím. Širší ohlas na veřejnosti získali disidenti až v druhé polovině osmdesátých let, kdy se členská

---

⁵⁹ Jonathan Bolton v publikaci *Worlds of dissent* ve shodě s Havlovou *Mocí Bezmocných* definuje disidenty jako lidi, kteří své nonkonformní názory prezentují veřejně, čímž získávají podporu v zahraničí, která jim na jedné straně přináší pozornost režimu, na druhou stranu poskytuje ochranu před perzekucí. BOLTON, Jonathan. *Worlds of dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech culture under communism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012. 349 s. ISBN 978-0-674-06438-6, str. 2

⁶⁰ Podle PAUER, Jan, *Disent v trojí perspektivě*, publikováno in: *Soudobé dějiny*, 1/2012, str. 71-81

⁶¹ *Zákon o odboji a odporu proti komunismu*, zákon č. 262/2011 Sb. [online]. 2011, [cit. 26.05.2014]. Dostupné z: <http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/geneze-zakona-o-tretim-odboji-76915/>.

⁶² HRUBÝ, Karel, *Pozn. k článku Totalita, teror a normalita společnosti Michala Pullmanna*, publikováno in: *Dějiny a současnost*, 3/2012, str. 14-16

⁶³ Např. v tehdejší NDR byla velmi slabá opozice proti režimu, naposledy otevřeně vystoupili v roce 1956. Nejčastěji měla formu mírového hnutí, chyběl jí ovšem silnější program. Dle PAUER, Jan, *Disent v trojí perspektivě*, publikováno in: *Soudobé dějiny*, 1/2012, str. 71-81

⁶⁴ Z Prohlášení Charty 77 z 1. ledna 1977 převzato z: PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: 1977-1989: od morální k demokratické revoluci: dokumentace*. Scheinfeld: Čs. středisko nezávislé literatury, 1990. 525 s. Acta creationis; sv. 6. Dokumenty demokratické revoluce; sv. 1. ISBN 80-900422-1-X, str. 10

základna podstatně rozšířila. Přibyli zejména zástupci mladší generace, která zakládala nová hnutí a iniciativy.

1.8 Charta 77

Chartu 77 dnes považujeme za důležitý krok na cestě ke sjednocení disentu v Československu. Disent díky ní získal jednotný ideový program, který byl postaven na požadavku dodržování lidských a občanských práv. Na jeho základě pak byly založeny pozdější hnutí a iniciativy.⁶⁵ Hlavní požadavek Charty 77, tedy požadavek na dodržování lidských práv, dokázal otevřít prostor pro dialog lidí z různých skupin, různého politického smýšlení, různých profesí. Tím se Charta 77 odlišovala od jiných disidentských aktivit z počátku normalizace, které působily izolovaně, a nedokázaly se sjednotit.⁶⁶ Ve svém ustavujícím prohlášení z 6. ledna 1977, které odstartovalo činnost Charty 77, odkazují její autoři na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (dále KBSE), která se konala v Helsinkách v roce 1975. Během ní se delegace československých vládních orgánů zavázala k přijetí dvou paktů, Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech.⁶⁷ Mezi bývalými komunistickými politiky se iniciativa, aby byl založen výbor, který by v Československu dohlížel na dodržování lidských práv, objevila bezprostředně po KBSE. Přestože se totiž dané pakty staly povinnou součástí československého právního řádu, některé body nebyly důsledně uvedeny do praxe.⁶⁸ Realita nedodržování občanských práv v Československu se ukázala, když byl v roce 1976 zahájen proces s undergroundovými hudebníky ze skupin *The Plastic People of the Universe* a *DG 307*. Před soudní síní, kde proces probíhal, se sešla různorodá skupina lidí s požadavkem osvobození hudebníků, kteří byli souzeni za svůj nonkonformní postoj a hudbu. Mezi přítomnými byli bývalí komunisté, stejně jako v té době již aktivní disidenti a obhájci lidských práv nebo představitelé tzv. druhé kultury, tedy undergroundu. Václav Havel, jeden z duchovních otců Charty 77, na tento okamžik vzpomíná: „*Cítili jsme*

---

⁶⁵ OTÁHAL, Milan, *Opozice, moc, společnost*, str. 49

⁶⁶ Tamtéž, str. 33nn

⁶⁷ „Dne 13. 10. 1976 byly ve sbírce zákonů ČSSR (č. 120) zveřejněny Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které byly jménem naší republiky podepsány v roce 1968, stvrzeny v Helsinkách roku 1975 a vstoupily u nás v platnost dnem 23. 3. 1976. Od té doby mají naši občané právo a náš stát povinnost se jimi řídit. [...] Jejich zveřejnění nám ale s novou naléhavostí připomíná, kolik základních občanských práv platí v naší zemi – bohužel – jen na papíře. Z Prohlášení Charty 77 z 1. ledna 1977, převzato z: PREČAN Vilém, *Charta 77 1977-1989; Od morální k demokratické revoluci*, str. 9

⁶⁸ Vzpomíná Václav Havel, HAVEL, Václav, *Jak se rodila Charta 77*, publikováno in: : PREČAN, Vilém, *Charta 77 1977-1989; Od morální k demokratické revoluci*, str. 18

s Jiřím (Němcem), že tu vzniklo něco, co je třeba fixovat, co nesmí vyprchat a zmizet, ale co by mělo být proměněno v nějaký čin trvalejšího dosahu, kterým by se takřikajíc přeneslo z ovzduší na pevnou zem.⁶⁹

Dle Prohlášení Charty 77 z 6. Ledna 1977 vznikla Charta 77 jako *volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry i různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě – těch práv, které člověku přiznávají oba uzákoněné mezinárodní pakty, Závěrečný akt helsinské konference, četné další mezinárodní dokumenty proti válkám, násilí a sociálnímu a duchovnímu útlaku, a které souhrnně vyjadřuje Všeobecná deklarace lidských práv OSN. Charta 77 vyrůstá ze zázemí solidarity a přátelství lidí, kteří sdílejí starost a osud ideálů, s nimiž se spojili a spojují svůj život i práci*⁷⁰ Charta 77 reagovala na nedodržování práv, mezi něž patřila svoboda projevu a volného shromažďování nebo rovné právo na vzdělání.⁷¹ Ustavující prohlášení Charty 77 vzniklo koncem roku 1976, kdy autoři textu získali také první podpisy, jež měly být zveřejněny v prvním lednovém týdnu roku 1977. Organizaci Charty 77, která v pravém slova smyslu organizací nebyla, pak tvořilo společenství lidí, jež spojila nespokojenost s vývojem v Československu v prvním normalizačním desetiletí. Charta 77 byla neformálním společenstvím lidí bez jakékoli organizační struktury. Mohl se k ní veřejně přihlásit každý, kdo věřil v proklamované myšlenky, podporoval je a účastnil se práce na jejich uvádění do společenského života.⁷² Souhlas měl být stvrzen podpisem, přičemž do konce roku 1989 se jich podařilo zveřejnit celkem 1886.⁷³

Jedinou formální institucí ve společenství Charty 77 byla funkce mluvčího, kterou pro každý rok vykonávali tři lidé, což mělo zdůraznit pluralitu celého společenství. Prvními mluvčími byli Václav Havel, Jiří Hájek a Jan Patočka.⁷⁴ Činnost Charty 77 spočívala ve vydávání dokumentů, které měly pravdivě informovat o stavu společnosti a upozorňovat na případy bezpráví. Tím byl například soud se členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (dále jen VONS) v roce 1979. Kromě toho se zavázala k tomu uvádět na pravou míru některé

⁶⁹ Vzpomíná Václav Havel v rozhovoru s Karlem Hvížd'alou, HAVEL, Václav a HVÍŽD'ALA, Karel. *Dálkový výslech: rozhovor s Karlem Hvížd'alou*. 2. vyd. v Melantrichu. Praha: Melantrich, 1990. 179 s. ISBN 80-7023-042-8, str. 116.

⁷⁰ PREČAN, Vilém, *Charta 77 1977-1989; Od morální k demokratické revoluci*, str. 12

⁷¹ OSN. *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*, [online]. New York: OSN, 1966 [cit. 09.05.2014]. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf>.

⁷² Vyplyvá z Prohlášení Charty 77 z 6. ledna 1977, převzato z: PREČAN Vilém, *Charta 77 1977-1989; Od morální k demokratické revoluci*, str. 9-13

⁷³ Podle seznamu, který v roce 1989 sestavil Jiří Gruntorád. Některá jména ovšem nemohla být zveřejněna, nebo byla zabavena StB ještě předtím, než se dostala do rukou mluvčím Charty 77. Seznam jmen tedy není úplný. Dostupný tamtéž, str. 489-514

⁷⁴ Úplný seznam mluvčích Charty 77 dostupný tamtéž, str. 477-485

záměrně zamlčované skutečnosti, dle závazného hesla *Žít v pravdě, nežít ve lži*.⁷⁵ Takových dokumentů Charta 77 vydala více než sedm set.⁷⁶ Díky aktivní činnosti některých signatářů a příznivců Charty 77 se texty dostaly i do zahraničí, díky čemuž získala Charta 77 významnou mezinárodní podporu. Dne 6. ledna 1977 vyšlo plné znění úvodního prohlášení ve francouzském deníku *Le Monde*.⁷⁷ Ještě předtím byl díky Pavlu Kohoutovi, disidentovi v té době žijícímu emigraci, seznámen se zněním úvodního prohlášení Charty 77 redaktor rádia *Deutschlandfunk*. Plné znění úvodního prohlášení vyšlo v německých novinách 8. ledna 1977.⁷⁸ Svou podporu vyjádřil činnosti Charty 77 i ruský disident Andrej Dmitrijevič Sacharov.⁷⁹ V osmdesátých letech pak Charta 77 komunikovala s polským Výborem společenské sebeobrany a dalšími mírovými hnutími v Evropě.⁸⁰

Chartisté pravidelně obesílali Federální shromáždění, vládu, další výkonné organizace v rámci KSČ. O svých aktivitách a nedodržování lidských a občanských práv pravidelně informovali také prezidenta ČSSR Gustáva Husáka. Záměrem Charty 77 bylo dosáhnout dialogu se státní mocí o lidských a občanských právech. Již první dopis s úvodním prohlášením Charty 77 byl určen do rukou Federálnímu shromáždění, vládě a ČTK. Signatáři byli ovšem zatčeni Státní bezpečností (dále StB) při pokusu o odeslání.⁸¹ Proti Chartě 77 následně započala ve sdělovacích prostředcích štvavá kampaň. *Rudé právo*, *Mladá fronta* nebo *Lidová demokracie* pravidelně otiskovaly útoky na signatáře Charty 77 a zpochybňovaly jejich činnost.⁸² Kampaň vyvrcholila výše zmíněnou schůzí umělců v Národním divadle dne 28. ledna 1977, jejímž výstupem bylo svolání *Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru*.⁸³ Další setkání umělců proběhlo 4. února 1977 v Divadle Hudby. Následující dny pak

⁷⁵ HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. 64 s. Archy; sv. 2. ISBN 80-7106-005-4

⁷⁶ ÚSD AV ČR vydal trojsvazkovou edici těchto dokumentů. CHARTA 77, CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 3 sv. ISBN 978-80-7285-084-6

⁷⁷ Jak vzpomínala redaktorka deníku *Le Monde* Amber Bousoglou, BOUSOGLOU, Amber, *Ohlédnutí za Chartou*, CHARTA 77 a CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. et al. *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1997. 331 s. ISBN 80-85270-58-7, str. 29

⁷⁸ CHARTA 77, CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*. svazek, str. 25

⁷⁹ Dokument označený v třísvazkové edici ÚSD AV ČR jako D 122, tamtéž, 1. svazek

⁸⁰ Dokument označený jako D166, tamtéž, 1. svazek

⁸¹ Zatčení byli Václav Havel, Pavel Landovský a Jaroslav Kukal. BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: (diskusní setkání 19. října 2007)*. 1. vyd. Praha: Pulchra, 2008. 143 s. Testis; sv. 1. ISBN 978-80-904015-2-5., str. 7

⁸² Kampaň započala článkem *Ztroskotanci a samozvanci*, který vyšel v *Rudém právu* 12. ledna 1977. V něm byla skupina prvních chartistů nazvaná *skupinkou lidí z řad zkrachovalé československé reakční buržoazie a také z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce 1968 na objednávku antikomunistických a sionistických centrál*, Charta 77 pak byla nazvána *protistátním, protisocialistickým, protilidovým a demagogickým hanopisem*. *Rudé právo*, 12. 1. 1977, publikováno in: POKORNÁ, Terezie, ed. a KARLÍK, Viktor, ed. *Anticharta*, str. 17

⁸³ Viz pozn. 57

Rudé právo pravidelně otiskovalo jména lidí, kteří pod provolání, pro nějž se ustálil název Anticharta, připojili svůj podpis. Publikovány byly také ohlasy z řad dělnictva, které iniciativu Charty odsuzovaly. Zdůrazňováním faktu, že českoslovenští umělci, sportovci nebo vědečtí pracovníci odsuzují chování signatářů Charty 77, se média snažila docílit diskreditace signatářů a poklesu zájmu veřejnosti o jejich iniciativu. Podařil se však pravý opak. Jak přiznávají signatáři Charty 77, právě negativní kampaň na stránkách *Rudého práva* jim pomohla přilákat k hnutí širší pozornost, případně získat další sympatizanty. StB proti signatářům Charty 77 podnikla řadu preventivních kroků. Museli opustit svá zaměstnání, byl nad nimi ztřísněn policejní dohled, represe se dotkly i zbytku rodiny. Jak vzpomíná evangelický duchovní a jeden z prvních signatářů Miloš Rejchrt „*Tím vším dosáhla Charta 77 nečekaně pádného potvrzení pravdivosti svého ustavujícího prohlášení i důvodu své existence.*“⁸⁴ Ztřísněný policejní dohled znamenal časté domovní prohlídky a zadržování ve vazbě či výslechy. I přes to se k iniciativě Charty 77 připojovali další lidé.

Charta 77 se postupně dostala do role politické opozice ve státě, přestože byla založena na nadstranickém požadavku dodržování občanských a lidských práv. Zahájit dialog se státní mocí se jí však nepodařilo. Chartisté nezískali ani masivnější podporu u většinového obyvatelstva. Ohlas a podporu tak získala především v zahraničí. Díky Chartě 77 byla veřejnost v zahraničí pravdivě informována o stavu společnosti v Československu nikoli pouze z oficiálních zdrojů. Díky spolupráci se zahraničními rozhlasovými stanicemi se pak tyto informace dostávaly i do československých domácností. Podařilo se upozornit na konkrétní případy bezpráví a alespoň malou část veřejnosti podpořit v tom, aby nebyla lhostejná k vlastnímu osudu.⁸⁵

1.9 Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)

Uvnitř Charty 77 se brzy po vzniku iniciativy objevil požadavek na zajištění konkrétní pomoci nespravedlivě stíhaným. V dubnu roku 1978 proto vznikl Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Ustavilo ho dubnové prohlášení signované sedmnácti aktivními disidenty z řad Charty 77.⁸⁶ Původně dceřiná organizace se však nakonec vyvíjela

---

⁸⁴ REJCHRT, Miloš, *Čeho jsme se dočkali od Charty 77 po třech letech jejího působení*, publikováno in: PREČAN, Vilém, *Charta 77 1977- 1989; Od morální k demokratické revoluci*, str. 97

⁸⁵ Vzpomíná Kamila Bendová, BENDOVIÁ Kamila, *Význam Charty 77, CHARTA 77 a CÍSAŘOVSKÁ*, Blanka, ed. et al. *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*, str. 21

⁸⁶ Úvodní prohlášení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných z 27. dubna 1978, VONS. *Úvodní prohlášení VONS*. [online]. 1978 [cit. 29.01.2014]. Dostupné z: http://www.vons.cz/data/images/zakladajici_prohlaseni_vons.jpg.

nezávisle na Chartě 77.⁸⁷ Za duchovního otce je považován historik Jan Tesař, který původně počítal s maximalistickou variantou činnosti, tedy že budou sledovány případy všech vězňů.⁸⁸ Výbor nakonec navázal na předchozí aktivity iniciativy na obranu zatčených představitelů Charty 77, tedy Výboru na obranu Václava Havla, Pavla Landovského a Jaroslava Kukala. Cílem VONS se potom stalo *sledovat případy osob, které jsou trestně stíhány či vězněny za projevy svého přesvědčení nebo které se staly oběťmi policejní a justiční svévole*.⁸⁹ To znamenalo, že členové VONS vyhledávali případy lidí, kteří byli zatýkáni navzdory helsinským dohodám o dodržování lidských práv a souzení za důsledné uplatňování těchto práv. VONS se zabýval obviněními z podvracení republiky z útoku na veřejného činitele a dalšími případy, které podle jeho názoru porušovaly přijatý *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*, odmítal se ovšem zastávat lidí, kteří se dopustili jakéhokoli skutečného násilí.

VONS zaznamenával především takové případy, kdy se jednalo o pronásledování osob za jejich projevy nesouhlasu a pro jejich politické a náboženské přesvědčení. S takovými případy pak VONS seznamoval veřejnost prostřednictvím takzvaných sdělení, jichž do přerušení činnosti vydal celkem 1125.⁹⁰ První rok vydal VONS 62 sdělení k různým případům, nejvíce jich pak bylo na konci osmdesátých let, konkrétně v roce 1989 jich bylo 251.⁹¹ Sdělení byla vydávána nejprve samostatně, poté v rámci časopisu *Informace o Chartě* (dále *Infoch*), který přinášel pravidelné zprávy o činnostech Charty 77, a na konci 80. let pak v bulletinu NMS - IDS.⁹² Především se jednalo o případy zatčených Chartistů. Členové VONS se ve sporných případech, kdy docházelo k porušování lidských a občanských práv, obraceli na příslušné orgány s žádostmi o prošetření. Mezitím poskytovali rodinám postižených materiální a finanční pomoc a s případy policejní zvěle seznamovali veřejnost.

---

⁸⁷ Vzpomínají členové VONS, in: BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: (diskusní setkání 19. října 2007)*

⁸⁸ BLAŽEK, Petr a BURSÍK, Tomáš. *Pražský proces 1979: vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných: dokumenty*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010. 425 s. ISBN 978-80-7285-124-9, str. 5

⁸⁹ Úvodní prohlášení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných z 27. dubna 1978, VONS. *Úvodní prohlášení VONS*. [online]. 1978 [cit. 29.01.2014]. Dostupné z: http://www.vons.cz/data/images/zakladajici_prohlaseni_vons.jpg.

⁹⁰ BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: (diskusní setkání 19. října 2007)*, str. 7

⁹¹ Tamtéž, str. 114

⁹² Kompletní elektronická verze samizdatového časopisu *Informace o Chartě* (*Infoch*) dostupná z: *Informace o Chartě* (*Infoch*). [online]. 1977 - 1992 [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>.; kompletní elektronická verze bulletinu NMS-IDS viz *Bulletin NMS-IDS*. [online]. 1988 - 1990 [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.vons.cz/bulletin-nms-ids>.

VONS se stal oficiálním orgánem brzy nepohodlným, protože upozorňoval na konkrétní případy, kde docházelo k bezpráví, ve sděleních se objevovala konkrétní jména a byly detailně popisovány postupy při zatýkání, vyslýchání a během soudních procesů. Členům VONS byl proto znemožněn přístup do soudních místností a necelý rok po založení výboru došlo k zatčení několika jeho čelních představitelů. Zatčeno bylo celkem deset lidí a proti šesti z nich bylo zahájeno trestní řízení.⁹³ Odsouzeni byli na tři až pět let nepodmíněně, Dana Němcová, matka sedmi dětí a nemocná žena, byla odsouzena podmíněně na dva roky s odkladem na pět let.⁹⁴

Mezitím, co byli zatčeni a souzeni hlavní představitelé VONS, pokračovali ostatní členové výboru v činnosti a spolu s Chartou 77 informovali veřejnost o probíhajícím procesu. Do VONS vstoupili noví členové, kteří zaujali místa zatčených.⁹⁵ I na ně se však brzy obrátila pozornost StB. Podpora přišla naopak ze zahraničí. VONS se stal členem Mezinárodní federace pro lidská práva (FIDH).⁹⁶ Kontakt měl i s Amnesty International. Díky neúnavné práci v exilu a kontaktům s domácími disidenty měl nakonec proces s hlavními představiteli VONS mezinárodní ohlas. Proti jejich zatčení se veřejně postavil významný ruský disident Andrej Dmitrijevič Sacharov, na motivy soudního procesu také vznikla pod taktovkou Pavla Kohouta divadelní hra, která měla premiéru v divadle v Paříži a reprízovala se v Německé spolkové republice.⁹⁷

Do roku 1989 měl VONS celkem 44 členů.⁹⁸ Aktivita výboru pokračovala i po roce 1989, kdy se jeho členové podíleli na novelizaci trestního řádu a na odstranění těch soudců, kteří byli aktivními stoupenci stranické politiky před rokem 1989. Větší podporu však počínání VONS již nezískalo, na počátku devadesátých let z VONS odešli někteří jeho

---

⁹³ Zatčení byli Václav Benda, Jiří Dienstbier, Václav Havel, Otta Bednářová, Dana Němcová, Petr Uhl, Jiří Němec, Jarmila Belíková, Václav Malý, Ladislav Lis. Čtyři posledně jmenovaní byli usnesením generálního prokurátora z trestního jednání vyloučeni. Dokumenty ze soudního procesu, obžaloba, vyšetřovací protokoly, rozsudek publikováno in: BLAŽEK, Petr a BURSÍK, Tomáš. *Pražský proces 1979: vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných: dokument*, str. 37nn

⁹⁴ Rozsudek z 23. října 1979 - *Rozsudek senátu Městského soudu v Praze nad Petrem Uhlem, Václavem Bendou, Jiřím Dienstbierem, Václavem Havlem, Ottou Bednářovou a Danou Němcovou*, tamtéž str. 176-190

⁹⁵ Např. Petruška Šustrová, Jan Ruml, Zdeněk Vokatý, Zina Freundová a další, BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: (diskusní setkání 19. října 2007)*, str. 113

⁹⁶ UHL Petr, *Třicet let od odvážného kroku*, Právo 24. dubna 2008, str. 6

⁹⁷ PAŽOUT, Jaroslav, *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných*, publikováno in: BLAŽEK, Petr, ed. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*, str. 101

⁹⁸ Seznam členů VONS sestavil Jaroslav Pažout, doplnil Petr Blažek, dostupný z: BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: (diskusní setkání 19. října 2007)*, str. 113

významní představitelé.⁹⁹ Proto v roce 1996 VONS přerušil svoji činnost. Oficiálně však doposud nezanikl.

VONS tak postihl podobný osud jako Chartu 77, která v nově nastoleném demokratickém režimu nedokázala nalézt smysl a prostor pro svoji činnost. Členové VONS se stejně jako chartisté aktivně zapojili do nově vzniklých iniciativ a sdružení na pomoc ohroženým lidem, jako byl Výbor dobré vůle, nadace Olgy Havlové nebo Český helsinský výbor. Další aktivní disidenti se zapojili do politického života.

1.10 Občanské iniciativy osmdesátých let

Na počátku osmdesátých let se vyostřila situace v Polské lidové republice. Původně disidentské hnutí Nezávislé odborové hnutí Solidarita získalo pod vedením Lecha Walesy masovou podporu, což vyústilo v nakrátko vyhlášený výjimečný stav. V krajním případě hrozila intervence vojsk Varšavské smlouvy. Nakonec se situace v Polsku uklidnila a Solidarita se přesunula do podzemí, aby zde vydávala nelegální tiskoviny a stejně jako v Československu VONS organizovala pomoc pro politicky nepohodlné a pronásledované odpůrce režimu. Významnou opoziční silou se pak Solidarita znovu stala až v na konci osmdesátých let před pádem komunismu.¹⁰⁰

Přestože se českoslovenští a polští disidenti vzájemně stýkali a podporovali, podobnou masovou podporu jako Solidaritě se československému disentu nepodařilo získat. V první polovině osmdesátých let se dění soustředilo především v úzkém okruhu kolem Charty 77 a VONS, počet domácích odpůrců režimu se stále pohyboval v řádu stovek. K výraznějším změnám začalo docházet až po nástupu Michaila Gorbačova do čela KSSS.

V druhé polovině osmdesátých let se také zhoršila hospodářská situace v Československu. Společenský konsenzus, který byl na počátku sedmdesátých let uzavřen mezi vedením státu a obyvatelstvem, přestal být v Československu naplňován. SSSR vyhlásil perestrojku, ale československé vedení se snažilo jakýmkoli změnám zabránit. Veřejnost svou nespokojenost s dosavadním vedením státu i se společenskou situací začala dávat najevo. V roce 1988, kdy Československo slavilo významné výročí svého vzniku, bylo založeno několik hnutí a iniciativ, které otevřeně kritizovaly vývoj v zemi.¹⁰¹ V dubnu roku 1988

---

⁹⁹ Petr Uhl a Anna Šabatová, tamtéž viz pozn. 98, str. 113

¹⁰⁰ KAMINSKI, Lukasz, *Opoziční hnutí v Polské lidové republice*, publikováno in: BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Dominový efekt: opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 2013. 423 s. ISBN 978-80-7285-166-9, str. 59-85

¹⁰¹ OTÁHAL, Milan, *Opozice, moc, společnost*, str. 58

vzniká například NMS – IDS, ke kterému se do listopadu 1989 přihlásilo celkem 357 lidí.¹⁰² Mnoho členů NMS–IDS bylo zároveň členy VONS, obě iniciativy pravidelně spolupracovaly. NMS-IDS mělo své pobočky kromě Prahy také v Liberci, na střední a severní Moravě a v Brně. Stejně jako Charta 77 vzniklo jako nezávislé společenství lidí, nemělo pevnou organizaci, stanovy, ani pevně vázané členství.¹⁰³ Své základní požadavky NMS– IDS formulovalo po 21. srpnu 1988 a týkaly se propuštění politických vězňů, konce omezování shromažďování, prokazování respektu k ostatním iniciativám a k věřícím či možnosti svobodné diskuse.¹⁰⁴ Kromě toho ve spolupráci s VONS usilovali členové NMS – IDS o zbavení viny těch obviněných, kteří byli souzeni za odpírání vojenské služby. Kritika padala především na předimenzovanou armádu (ta byla co do počtu vojáků na stejné úrovni jako československá armáda během mobilizace v roce 1938) a povinnou dvouletou vojenskou službu. NMS–IDS kritizovalo udržování vojenských složek v pohotovosti, jako by hrozilo bezprostřední nebezpečí vojenského konfliktu, přestože mezi dvěma ústředními mocnostmi probíhal mírový dialog za účelem snížení vzájemného napětí.¹⁰⁵

V květnu 1988 se ustavil Mírový klub Johna Lennona, který vznikl z pravidelných setkání na počest britského hudebníka, která se na Velkopřevorském náměstí na Malé Straně konala každý rok ve výročí jeho smrti od roku 1981. Pietní akce postupně přerostly v otevřenou kritiku společnosti.¹⁰⁶ Požadavky Mírového klubu Johna Lennona se v zásadě nelišily od požadavků NMS – IDS, také Mírový klub požadoval odchod cizích vojsk z území Československa a odstranění jaderných zbraní. Mezi členy Mírového klubu byli především mladí lidé.

V roce 1988 byl založen také Československý helsinský výbor, na jehož vzniku se podíleli někteří signatáři Charty 77.¹⁰⁷ Stejně jako Charta 77 a VONS dohlížel na důsledné

---

¹⁰² Seznam sestavil podle jednotlivých čísel bulletinu NMS – IDS Petr Blažek, BLAŽEK, Petr, *seznam členů NMS – IDS*. [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: http://www.vons.cz/data/pdf/bulletiny_NMS/Seznam%20C4%8Dlen%C5%AF%20NMS%201988-1989.pdf

¹⁰³ Vyplývá to z ustavujícího prohlášení z 16. dubna 1988, které vyšlo v prvním čísle bulletinu z května 1988, viz *Bulletin NMS-IDS*. [online]. 1988 - 1990 [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.vons.cz/bulletin-nms-ids>.

¹⁰⁴ Jednotlivé požadavky byly formulovány v dopisech, které NMS-IDS pravidelně posílala do vedení nejužších státních orgánů, pravidelně byly publikovány v Bulletinu NMS-IDS, tamtéž

¹⁰⁵ *Dopis č. 1 a 2 NMS – IDS*, první číslo Bulletinu NMS - IDS, *Bulletin NMS-IDS*. [online]. 1988 - 1990 [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.vons.cz/bulletin-nms-ids>.

¹⁰⁶ Informace o Mírovém klubu Johna Lennona převzaty viz BLAŽEK, Petr, *Mírový klub Johna Lennona*. [online]. [cit. 01.02.2014]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/mkjl.php>.

¹⁰⁷ Jiří Hájek, Jiří Dienstbier, Eva Kantůrková, Libuše Šilhánová a další, viz Český helsinský výbor. [online]. [cit. 29.12.2014]. Dostupné z: <http://helcom.cz/o-nas/historie/>.

dodržování základních lidských práv. Svůj název odvozoval od KBSE, která odstartovala i činnost Charty 77.¹⁰⁸

Od ledna 1989, kdy se tisíce lidí odhodlaly k otevřenému nesouhlasu s policejními zásahy během tzv. Palachova týdne, se začala objevovat řada nezávislých iniciativ a sdružení. Byla to například Společnost za veselejší současnost, která počínaje 1. květnem 1989 pořádala každý den běh pražskou třídou Politických vězňů. Ustavovaly se různé zájmové skupiny, jako například Iniciativa kulturních pracovníků, Nezávislé ekologické hnutí, Výbor křesťanské pomoci nebo Klub za socialistickou přestavbu – Obroda.¹⁰⁹ V mnohém navazovaly na aktivity Charty 77, často je spoluvytvářeli její aktivní členové. I přes větší množství těchto organizací, které vznikly v druhé polovině osmdesátých let, se do organizování protirežimních aktivit zapojilo jen malé procento obyvatel Československa. Tvrdý postup represivních složek vůči disidentům od většinové participace odrazoval, zároveň však dokazoval, že i menšinová opozice představuje pro hroutící se režim značný problém.

---

¹⁰⁸ Úvodní prohlášení ke vzniku Československého helsinského výboru, dostupné viz Československý helsinský výbor. *Úvodní prohlášení ke vzniku Československého helsinského výboru*, [online]. 1988 [cit. 29.12.2014]. Dostupné z http://helcom.cz/w/wp-content/uploads/2013/03/ustaveni_chv.pdf.

¹⁰⁹ OTÁHAL, Milan, *Opozice, moc, společnost*, str. 55nn

2 Působení žen v politice a v disentu v období normalizace

2.1 Ženská otázka v socialistických teoriích

V socialistických teoriích hrála rovnoprávnost ženy významnou roli. Se zrovnoprávněním žen a jejich plnohodnotným zapojením do společenského dění se počítalo a měly být k tomu v socialistických společnostech podniknuty některé významné kroky. Již Bedřich Engels (1820-1895) přikládal ženám ve společnosti velkou roli. Dle jeho teorií bylo tradičním systémem pravěkých rodů a některých divošských národů mateřské právo. Žena v takových společnostech pracovala často více než muž, následkem čehož byla v komunitě vážená a uznávaná. Znevážení mateřského práva pak autor považoval za „světodějnou porážku ženského pohlaví.“¹¹⁰ Žena se stala první služkou muže a přesunula se z veřejného života do soukromí rodiny. Toto podřízené postavení ženy coby rodičky dětí a služby rodu pak převzal celý dějinný vývoj a až vznik komunismu tak, jak jej definovali Karel Marx a Bedřich Engels, měl brát v potaz znovunavrácení ženy k původnímu postavení, které jí náleží. První podmínkou tohoto osvobození ženy tedy mělo být, „aby celé ženské pohlaví bylo znovu zařazeno do veřejné výroby, a to zas vyžaduje, aby monogamní rodina přestala být hospodářskou jednotkou společnosti.“¹¹¹ Bedřich Engels tedy podmiňoval rovnoprávnost ženy ve společnosti jejím zaměstnáním a zapojením do veřejného života. Z produktivní činnosti měla žena opět nabýt svou důstojnost.

Další z teoretiků sociálně spravedlivé společnosti, August Bebel, řadí ženskou otázku na stejnou úroveň jako otázku dělnickou, kterou pokládá za samotnou podstatu socialistického učení. Žena byla podle něj vykořisťována kapitalistickou třídou stejně jako dělník. August Bebel se ve své teorii obrací do minulosti do společností primitivních národů, které uctívaly ženu-matku. „*Matriarchát znamenal komunismus, rovnost všech; vznik patriarchátu znamenal panství soukromého vlastnictví a zároveň útlak a zotročení ženy.*“ Tvrdí autor v díle *Žena a socialismus*.¹¹² Vznikem patriarchální společnosti se stala žena vykořisťovanou, byla nucena k práci stejně jako například děti. Socialistická společnost zbavená neduhů společnosti kapitalistické měla ženě opět navrátit její důstojnost, měla ženě umožnit opět se stát

---

¹¹⁰ ENGELS, Friedrich, MARX, Karl a PEČÍRKA, Jan, ed. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu: s výňatky z Marxova Konspektu knihy Lewise H. Morgana Pravěká společnost a s výňatky z Engelsových dopisů*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1979. 260, [3] s. Knižnice marxismu-leninismu, str. 75

¹¹¹ Tamtéž, str. 92

¹¹² BEBEL, August. *Žena a socialismus*. 1. vyd. Praha: SNPL, 1962. 452, [7] s, str. 58

plnohodnotným členem společnosti. Budoucnost August Bebel viděl v naplnění sociálních teorií o zániku kapitalistické třídy, třídy vykořisťovatelů a zániku tříd obecně, zespolečnění soukromého vlastnictví a práce. Díky tomu mělo dojít k nepotřebnosti a později zániku státu samotného, neboť ten byl jen dočasným řešením nezbytným pro ochranu soukromého vlastnictví. Ve společnosti, kde by byla hojnost všech prostředků, se měla realizovat i žena. „Žena má právo se plně podílet na kulturních vymoženostech naší doby, využít jich ku zlepšení a ulehčení svého života a rozvinout všechny své duševní i tělesné schopnosti a využít jich ke svému prospěchu právě tak jako muž.“¹¹³ Ženy se měly stát rovnocennými členkami společnosti, neměly být vykořisťovány, ale zároveň jim neměla být upírána možnost pracovat. Socialismus se nesnažil udržet ženu u domácího krbu nebo ji tam dokonce vrátit, pokud už jej kvůli práci opustila. Naopak měly podle Augusta Bebela péči o domácnost (jež byla považována za práci společensky neproduktivní) opustit a účastnit se veřejného života.¹¹⁴

Ideologie marxismu-leninismu rozvinutá ve dvacátém století, která se stala výchozí ideologií i pro československé budování socialismu, víceméně navazovala na zmíněné teoretiky a jejich teze. Hlavními ideology se pak stali sami tvůrci politiky, především pak Vladimír Iljič Lenin. I on viděl ve zrovnoprávnění ženy v socialistické společnosti zásadní krok pro budování nové společnosti. „Chceme bojovat za úplné uskutečnění socialismu, a zde se ženě naskýtá velmi široké pole působnosti. Chystáme se teď důkladně připravit půdu pro socialistickou výstavbu, ale sama výstavba socialistické společnosti začne teprve tehdy, až dosáhneme úplné rovnoprávnosti ženy a pustíme se do nové práce spolu se ženou osvobozenou od této všední, otupující a neproduktivní práce. A to nám bude trvat mnoho a mnoho let.“¹¹⁵

Zároveň však jako prostředek boje za rovnoprávnost žen neuznávala marxisticko-leninská teorie argumentaci a metody západního hnutí feminismu, neboť problém řešily jen v rámci maloburžoazie, nikoli v širším kontextu celé společnosti. liberální boj za ženská práva se pak podle komunistických teoretiků netýkal žen proletářek, neboť připouštěl, aby byly i nadále vykořisťovány tvrdou prací.¹¹⁶ Idea budování nové socialistické společnosti, kde by neexistovalo třídní vykořisťování a sociální neduhy tržního hospodářství, získala po druhé světové válce v Evropě výsadní postavení. Ženská otázka tehdy opět nabyla na aktuálnosti.

---

¹¹³ BEBEL, August. *Žena a socialismus*, str. 34

¹¹⁴ BEBEL, August. *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. V Praze: Nákladem časopisu "Sociální demokrat", 1896. 470 s. Dělnická knihovna. Sbírká spisů z oboru věd sociálních; sv. 3, str. 229

¹¹⁵ Citát Vladimíra Iljiče Lenina, převzato z: ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Postavení ženy v socialistické společnosti*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1984. 154 s, str. 34

¹¹⁶ Tamtéž, str. 51

Její řešení, v lidově demokratických režimech pod dohledem komunistických stran, často paradoxně navazovalo nejen na socialistické teorie devatenáctého století, ale také na dosavadní výdobytky a myšlenky západního feminismu

2.2 Komunistická praxe v politice vůči ženám v období normalizace

V ústavě z 9. května roku 1948 bylo zakotveno rovnoprávné postavení ženy ve společnosti.¹¹⁷ KSČ po vítězství ve volbách roku 1946 nastartovala dvouletý plán obnovy československého hospodářství na předválečnou úroveň. V souvislosti s hospodářskou výstavbou a obnovou, na Slovensku pak s mohutnou industrializací a faktickým budováním průmyslového státu, byly v masovém měřítku zapojeny do pracovního procesu i ženy.¹¹⁸ V prvotní fázi budování socialistického režimu v Československu byl proces emancipace žen spojen především se zapojením žen do práce, dle hesla *Republice více práce, to je naše agítace*. Postupně mělo dojít k zrovnoprávnění žen v ekonomické činnosti, v rodině, sociální oblasti a také v politice a ve veřejném životě, čehož mělo být dosaženo dobudováním socialistického státu, odstraněním soukromého vlastnictví a zlikvidováním třídních protikladů.¹¹⁹ Ženy obsadily stejná pracovní místa jako muži a realizovaly se v do té doby typicky mužských profesích. Pomáhaly například budovat Jednotná zemědělská družstva (dále JZD), pracovaly i v těžkém průmyslu. Pracovní místa v administrativě, která opustili muži zapojení do výroby, obsadily ženy a z původně mužských pracovních pozic se staly pozice ženské. O všeobecné zlepšení podmínek na pracovištích se měly starat nově vzniklé podnikové organizace, Revolučního odborového hnutí (dále jen ROH), na celostátní úrovni měla působit celostátní ženská zájmová organizace. Ženám byla nadále zakazována práce v podzemí, noční směny nebo práce s těžkými předměty.¹²⁰ Ženy, tvořící před rokem 1939

---

¹¹⁷ *Muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i všem povoláním, úřadům a hodnostem*, Ústava z 9. Května 1948, §1 *Práva a povinnosti občanů*, Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky, zákon č. 150/1948 Sb. [online]. 1948, [cit. 20.02.2014]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

¹¹⁸ LONDÁKOVÁ, Elena, *Vývoj ženské otázky na Slovensku po roku 1945*, publikováno in: KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2003- . V. sv. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989. ISBN 80-7363-033-8 , str. 194-221

¹¹⁹ HANZALOVÁ, Drahomíra a KABRHELOVÁ, Marie. *Pracující ženy v Československu*. 1. vyd. Praha: Práce, 1975. 77, str. 8nn

¹²⁰ Tamtéž, str. 47

pouze zlomek z celkového počtu zaměstnaných, představovaly po roce 1948 téměř polovinu všech pracujících.¹²¹

Podle socialistických teorií patří ženě ve společnosti tři primární role: mateřská, ekonomická a občanská.¹²² Všechny tři by měly být během života ženy naplněny. To v praxi znamenalo, že žena měla být nejen matkou a vychovatelkou svých dětí, ale také pracovnící a v neposlední řadě se aktivně podílet na politice státu. To znamenalo ztotožňovat se s komunistickou ideologií, deklarovat svou loajalitu účastí u voleb a také se na politické činnosti přímo podílet. Od žen se očekávala především účast v ženském hnutí, ROH a v místních komunálních orgánech.

Předefinováním společenské role ženy došlo k zásadní proměně v pojetí tradiční rodiny, kdy muž byl živitelem rodiny a žena se starala o děti a domácnost. Místo „neproduktivní“ celodenní péče o domácnost odcházela nyní matka na dlouhé hodiny do zaměstnání, aby jí po návratu nastala ještě tzv. druhá směna, kdy se měla starat o děti a zastat nejdůležitější domácí práce. V padesátých letech byl navíc pracovní týden šestidenní, během všedních dnů byla prodloužená pracovní doba. Postupně došlo k jejímu zkrácení až na 42,5 hodin týdně.¹²³ V rámci rodiny se pak stal příjem ženy významným příspěvkem do rodinného rozpočtu, navíc umožnil pracujícím ženám určitou míru nezávislosti na mužích. V plánu odborových organizací i ČSSŽ bylo postupné sjednocení a dorovnání platů mužů i žen, jejichž mzda za stejnou práci byla i nadále nižší. K tomu ovšem po celé období socialismu v Československu nedošlo.¹²⁴ Ženy byly automaticky zařazovány do nižších tarifních tříd, podobně jako v kapitalistických společnostech jim za stejnou práci náležela nižší mzda.¹²⁵

Je však třeba dodat, že ženy mohly využívat rostoucího počtu služeb, kterými se stát snažil zjednodušit jim jejich dvojitou směnu, tedy práci v zaměstnání i v domácnosti. K tomuto účelu byly vybudovány například jesle, kde byla poskytována společná péče dětem do tří let. Docházelo ke zvyšování počtu školek, vznikaly např. závodní jídelny, aby se dělníci a dělnice mohli stravovat mimo domov. Domácí práce měly zjednodušovat například společné prádelny. Po vzoru Sovětského svazu byly na několika místech v Československu

---

¹²¹ Vyplývá to z údajů uvedených ve statistických ročenkách ČSSR z let 1975-1979, *Statistická ročenka Československé socialistické republiky*. Praha: SNTL, 1959-1989. ISSN 0139-6196

¹²² BAUEROVÁ, Jaroslava aj. *Postavení ženy v rodině, práci a ve veřejném životě socialistické společnosti*. Praha: ÚV Čes. svazu žen, 1988. 74 s. Materiály pro funkcionářský aktiv Čes. svazu žen, str. 28

¹²³ HANZALOVÁ, Drahomíra, KABRHELOVÁ, Marie, *Pracující ženy v Československu*, str. 28

¹²⁴ VODOCHODSKÝ, Ivan. *Patriarchát na socialistický způsob; k genderovému řádu státního socialismu*, . [online]. [cit. 21.02.2014]. Dostupné z:

http://www.genderonline.cz/uploads/dc5b8c7789b2fd34014cf6660ea88c7ab6db276e_patriarchat-na-soc-zpusob.pdf.

¹²⁵ KALINOVÁ, Lenka, *Konec nadějí a nová očekávání; k dějinám české společnosti 1969-1993*, str. 146

vybudovány tzv. kolektivní domy, kde si ženy měly zjednodušit domácí práce vzájemnou výpomocí. Tento projekt se však v Československu neujal.¹²⁶ Stát se snažil pracující ženy zvýhodnit řadou různých sociálních reforem. V období normalizace, kdy byla právě sociální politika důležitým stimulem pro udržení legitimacy režimu, se státní politika zaměřovala právě na reformy usnadňující život ženám. Zaměstnanost žen se stala ukazatelem vyspělosti státu a míry emancipace žen ve společnosti.¹²⁷ Z celkového počtu zaměstnaných tvořily ženy necelých 50 %, tedy polovinu z celkového počtu obyvatel, což znamenalo, že zaměstnané byly všechny ženy v produktivním věku kromě těch, které byly na mateřské dovolené, případně malého procenta těch vdaných žen, které zůstaly v domácnosti.¹²⁸ Díky důmyslnému systému umisťování absolventů škol do zaměstnání neexistovala nezaměstnanost, dokonce byla státem trestně postihovaná. Zvýšila se odborná kvalifikace žen, jejich podíl na československých vysokých školách byl kolem 40%.¹²⁹

Žena měla být postupně zrovnoprávněna ve všech oblastech života. V oblasti manželského práva, se přestaly dělat rozdíly mezi mužem a ženou, oba manželé měli v případě rozvodu stejná práva, stejnou vyživovací povinnost, stejné podmínky v případě nároku na dědictví. V rodině měly muž i žena stejné postavení. Díky rostoucí míře vzdělání i dostupnosti antikoncepce se žena mohla svobodně rozhodnout, zda se chce stát matkou či nikoli. Ženy měly stejné právo účastnit se voleb a také se samy na politickém životě podílet. Rapidně se zvýšilo zastoupení žen v místních orgánech i na celostátní úrovni. Matky v zaměstnání mohly využít výhodnějších pracovních podmínek, jako byla například práce na zkrácený úvazek.¹³⁰ Co nejlepší pracovní podmínky mělo zajišťovat ROH. V rámci ROH se postupně zvýšil počet organizovaných členek a žen, které v něm získaly vyšší funkci.¹³¹ Ženy i muži měli k dispozici zcela bezplatnou zdravotní péči, matky s dětmi podporoval stát vyplácením mateřské. Na pracovištích byla zajišťována péče o zaměstnance, kromě podnikových jídelen to mohl být v některých případech například kadeřník. Vysokou úroveň mělo sociální zabezpečení.

---

¹²⁶ BAHENSKÁ, Marie, MUSILOVÁ, Dana a HECZKOVÁ, Libuše. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011. 282 s. ISBN 978-80-86829-79-1, str. 177 a 230

¹²⁷ ČSSR patřilo mezi země s nejvyšší zaměstnaností žen na světě. Viz HANZALOVÁ, Drahomíra, KABRHELOVÁ, Marie, *Pracující ženy v Československu*, str. 14

¹²⁸ Např. v roce 1974 bylo z celkového počtu 7 282 000 pracujících 3 463 000, tedy 47,8%, *Statistická ročenka ČSSR 1975*, str. 138

¹²⁹ *Statistická ročenka ČSSR 1975*, str. 521

¹³⁰ HLOUŠKOVÁ, Libuše. *Zaměstnaná žena v ČSSR: na pomoc funkcionářskému aktivu ROH*. Praha: Oddělení propagandy a výchovy ÚRO, 1972. 47 s, str. 32

¹³¹ HANZALOVÁ, Drahomíra, KABRHELOVÁ, Marie, *Pracující ženy v Československu*, str. 72

Ženy však nikdy zcela nepřekonaly potíže spojené s výkonem v zaměstnání a péči o domácnost, která ležela podle společenského očekávání zcela na jejich bedrech. Tento genderový stereotyp se ostatně těžko překonává i dnes. Zatímco ženy na západě musely složitě bojovat o možnost zaměstnání, ženy ve východním bloku byly v tomto ohledu emancipované již od počátku budování socialismu. Musely se však potýkat s problémy, jež vycházely z masového a v řadě případů i vynuceného přesunu do pro stát produktivního sektoru.¹³²

2.3 Pojem politička

Angažování žen v nejvyšší politice, která je tématem následující části práce, započalo již před vznikem Československa. V ústavě z roku 1920 pak byla zakotvena rovnoprávnost, včetně práva volebního. Ženy se tak mohly aktivně do veřejné sféry zapojit. Participace žen na politickém životě první republiky představuje vyvrcholení emancipačního procesu, který započal již ve druhé polovině devatenáctého století. Během let 1918-1938 představovaly političky menšinu v porovnání s muži. Jejich účast v Národním shromáždění se pohybovala kolem 3-5%.¹³³ Je známým faktem, že ženy podporovaly především, i když ne bezvýhradně, sociálně zaměřené politické strany a také se nejčastěji stávaly jejich členkami. V tomto směru se jednalo o stranu národně socialistickou, sociálně demokratickou a také komunistickou. Právě komunistická strana byla v tomto směru velmi progresivní. Uvnitř jednotlivých politických stran zatím neexistovaly žádné kvóty pro poměrné zastoupení žen, ostatně ne všechny vládní strany v období Československa vedly liberální politiku vůči ženám, někteří politici nadále zastávali konzervativní stanovisko, že žena patří především k rodině, nikoli do zaměstnání.¹³⁴

Po roce 1945, kdy se ustanovilo nové Prozatímní národní shromáždění, již tedy měly československé ženy na co navazovat.¹³⁵ Nejvyšší funkce v tomto období dosáhla

---

¹³² WAGNEROVÁ, Alena, předmluva k: FRÝDLOVÁ, Pavla, ed. *Ženám patří půlka nebe*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 332 s. ISBN 978-80-7106-893-8, str. 5

¹³³ Vypočteno ze jmenných seznamů poslanců Prozatímního a Národního shromáždění ČSR, které jsou dostupné v digitálním repozitáři archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální repozitář. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. [cit. 12.02.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

¹³⁴ Pavla Horská uvádí, že nacionalistické a klerikální strany stály o ženské sympatizantky a voličky, ale jejich politickou aktivitu počátku odmítaly. HORSKÁ, Pavla, Jak vznikala žena politická (zvláště ta česká), publikováno in: VODÁKOVÁ, Olga, ed. a VODÁKOVÁ, Alena, ed. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*, str. 199

¹³⁵ Ukázalo se, že ženy zastanou politickou práci ve stejné míře jako muži, což potvrdila především jejich účast na zahraničním i domácím odboji. Za všechny jmenujme např. Anežku Hodinovou – Spurnou, členku KSČ, vyslanou kvůli odbojové činnosti do Londýna, nebo Boženu Macháčovou – Dostálovou, která činnost vykonávala v Moskvě. O odbojové

komunistická politička Anežka Hodinová – Spurná, která se stala místopředsedkyní Prozatímního národního shromáždění. Uvnitř politických stran pak nejvyšší funkce dosáhla Františka Zemínová, když se stala místopředsedkyní strany Národně socialistické.¹³⁶ První a na dlouhou dobu jedinou členkou vlády se stala Ludmila Jankovcová, sociální demokratka a později členka KSČ.¹³⁷

Zásadní obrat co do počtu žen v zákonodárných orgánech nastal po roce 1948, kdy zároveň došlo k přerušení demokratického vývoje v Československu. KSČ, která novou ústavou zakotvila svoji vedoucí úlohu ve státě, vytvořila nový systém výběru kandidátů do veřejné sféry. Po roce 1948 nastal výrazný příliv členů do KSČ a to také z řad inteligence, která by mohla aspirovat na veřejné funkce. KSČ však na členy strany kladla vysoké nároky. Musely se s oficiální ideologií vnitřně ztotožňovat, nikoli ji pouze veřejně proklamovat. Inteligence pro ně tedy znamenala potenciální nebezpečí, proto bylo po roce 1948 přijímání členů do KSČ zastaveno a základna měla být znovu prověřena. Cílem mělo být postupné odstranění inteligence, aby mohla být vytvořena inteligence nová a to v ústavech, které by byly zcela v moci KSČ.¹³⁸ Nová politická elita se tedy často rekrutovala z řad dělnictva. Zásadním kritériem přitom nebylo formální vzdělání či patřičná kvalifikace, ale třídní původ a další požadavky vycházející z programových bodů komunistické ideologie. Do Národního shromáždění byli voleni kandidáti přímo z řad lidu, aby tak byla patřičně naplněna zásada moci vycházející z lidu. Rapidně se tak zvýšil počet žen v politice a to z původních maximálně pěti procent na celou jednu třetinu. Napříště měly ženy obsadit 30% politických mandátů.¹³⁹ Vzestup jim umožňoval fakt, že nebyl kladen nárok na formální vzdělání, to mělo být zajištěno nově vzniklou VŠP KSČ. Kromě nejvyšších státních orgánů se měly ženy realizovat také v místních orgánech a především v orgánech strany.

Dobu utužování komunistického režimu v padesátých letech charakterizovaly také politické procesy vůči odpůrcům nové politiky. Životem za své politické přesvědčení zaplatily ve vykonstruovaných procesech i ženy, dva symboly předválečné i poválečné politiky,

---

činnosti Anežky Hodinové Spurné viz, PERNES, Jiří. *Komunistky s fanatismem v srdci*. Vyd. 1. Praha: Brána, 2006. 236 s. ISBN 80-7243-284-2, str. 16nn

¹³⁶ Bliže o Československé straně národně socialistické viz např. KOCIAN, Jiří. *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948: organizace, program, politika*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 2002. 262 s. Knihy dokumenty. ISBN 80-7239-138-0.

¹³⁷ Bliže o Ludmile Jankovcové viz: PERNES, Jiří, *Komunistky s fanatismem v srdci*, str. 50-73

¹³⁸ O tvorbě nové komunistické inteligence viz: MAŇÁK, Jiří, *Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence*, publikováno in: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, svazek II, str. 110-156

¹³⁹ GUASTI, Petra. *Česká politika: ženy v labyrintu mužů?*. Praha: Fórum 50%, 2006. 47 s. ISBN 80-239-7438-6, str. 33

Františka Zemínová a Milada Horáková. Později strana očistila i sebe samu a odstranila některé vlastní politické tváře, mezi nimi například Marii Švermovou.¹⁴⁰

Skutečnou moc ve státě měl nejvyšší stranický orgán, ÚV KSČ. V nejužším vedení strany se ženy prosazovaly jen velmi těžko, jejich počet byl v porovnání s muži výrazně nižší. Ženy se staly automaticky součástí politiky, aby tím byla zdůrazněna proženská politika nové vládní garnitury. Cílem bylo dokázat, že ženy jsou schopné nejen pracovat, ale také vládnout. V praxi se však po Ludmile Jankovcové, která zůstala členkou vlády i po únoru 1948, nepodařilo žádné ženě stát se ministryní, případně členkou nejužšího vedení ÚV KSČ, aby mohla mít zásadní vliv na chod politiky. Ženský element byl přítomen ve všech orgánech, ale skutečný vliv na státní politiku byl minimální. Politicky byly do vedení státu dosazovány například z titulu funkce předsedkyně zastřešující ženské organizace, stejně jako byli dosazováni i reprezentanti dalších zájmových skupin, jako byli umělci či mládež, které chtěla mít strana pod kontrolou.

2.4 Podíl žen v politice v období normalizace

2.4.1 Rok 1968

Mezi lety 1964-1968 zasedalo v Národním shromáždění z celkového počtu tří set poslanců celkem 57 žen, převážně přímo z KSČ, KSS nebo bez stranické příslušnosti. Žádná žena neměla vyšší funkci, nebyla ve vládě. Ženy se realizovaly v rámci Národního shromáždění v různých výborech a komisích, převážně se sociální tematikou.¹⁴¹ Mezi poslankyně tehdejšího parlamentu patřily i Božena Fuková a Gertruda Sekaninová – Čákrťová, obě představitelky Pražského jara, jež na sebe upozornily zejména po 21. srpnu 1968. Tyto ženy odmítly v kritický okamžik odhlasovat schválení smlouvy o pobytu sovětských vojsk, což mělo za následek jejich stažení z veřejného života a z politiky.

Po federalizaci Československa, kdy se pravomoc rozdělila mezi národní a federální zákonodárné orgány, nově vzniklé Federální shromáždění, dělící se na Sněmovnu lidu a Sněmovnu národů, koptovalo některé poslance z předchozího volebního období, netýkalo se to ovšem zastánců reformního proudu, kteří museli nejvyšší politiku opustit. V přechodném období od roku 1969 do roku 1971, kdy se konaly volby, byla v nově vzniklém Federálním

---

¹⁴⁰ Blíže o Marii Švermové viz, PERNES, Jiří, *Komunistky s fanatismem v srdci*, str. 74-104

¹⁴¹ Vypočteno ze jmenného rejstříku digitálního repozitáře Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Digitální repozitář. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. [cit. 12.02.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

shromáždění ženská účast 24,5%.¹⁴² Zároveň nově vzniklé Federální shromáždění opustilo 26,4% poslanců. Většina z nich pozici opustila dobrovolně (101 poslanců), šestnáct jich bylo vyloučeno. Nově vzniklou Českou národní radu v témže období opustilo 10,53% poslanců, Slovenskou národní radu 15,5% poslanců. Poslanci jednali ve většině případů z vlastního popudu, případně jim byl odchod doporučen stranickými orgány.¹⁴³ Výměna stranických legitimací pak byla záminkou k tomu, aby byli prověřeni i nejvýše postavení členové KSČ. Někteří byli vyloučeni přímo, jiní se členství v KSČ vzdali sami. Tak se také Gertruda Sekaninová – Čákrťová po zavedení nových pořádků ocitla ve společenství Charty 77, kde se postavila za požadavek dodržování občanských a politických práv.¹⁴⁴

Faktickou moc ve státě představoval ÚV KSČ. Jednalo se o několik pečlivě vybraných členů strany, jejichž kontrolou procházely všechny zákony a zákonná opatření. Vliv na chod státu měli tedy zásadní. Jak však již bylo zmíněno výše, v ÚV KSČ třicetiprocentní obsazení politických funkcí ženami neplatilo. Jejich podíl zde se během šedesátých let pozměňoval, pravidelně býval kolem 10%.¹⁴⁵ V roce 1971 byl zvolen nový ÚV KSČ, ve kterém již nefigurovali příznivci politiky Pražského jara. Zasedlo zde sedm žen.¹⁴⁶ Do nejužšího vedení strany, předsednictva ÚV KSČ, nebyla zvolena, s výjimkou krátkého angažmá Libuše Hrdinové v roce 1968, žádná žena od roku 1948 do roku 1989.¹⁴⁷

Důležitou roli sehrála během Pražského jara také nejvyšší ženská zájmová organizace, Československý svaz žen. Svaz vznikl v roce 1965 a navazoval na stejnojmenného předchůdce, který vznikl bezprostředně po únoru 1948, respektive Výbor československých žen. Obě organizace se ale ukázaly jako nevykonné, proto v roce 1965 vznikl ČSSŽ, aby znovu sjednotil místní ženské organizace. Postupně se podařilo vytvořit celostátní masovou organizaci, která měla dohlížet na dodržování ženských práv a veřejně proklamovat úspěchy politiky KSČ na poli ženské emancipace. Představitelky ČSSŽ se staly politicky angažovanými osobami ve státě.

---

¹⁴² Z celkového počtu 400 poslanců ve Sněmovně lidu a Sněmovně národů bylo celkem 95 žen, 59 žen ve Sněmovně lidu, 36 v rámci Sněmovny národů, vypočteno z jmenného rejstříku digitálního repozitáře Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, Digitální repozitář. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. [cit. 12.02.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

¹⁴³ HRADECKÁ, KOUDELKA, František, *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*, str. 55

¹⁴⁴ Viz PERNES Jiří, *Komunistky s fanatismem v srdci*, str. 195

¹⁴⁵ Vypočteno dle ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992): základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Vyd. 1. Praha: Národní archiv, 2010. 440 s. ISBN 978-80-86712-87-1

¹⁴⁶ Tamtéž, str. 192

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 246

První předsedkyní ČSSŽ byla Magdalena Lefflerová, jež se z titulu své funkce stala členkou ÚV KSČ.¹⁴⁸ V roce 1968 však byla po kritice na lednovém plénu KSČ nahrazena Miluší Fišerovou. Zvoleno bylo i nové předsednictvo ČSSŽ. V atmosféře šedesátých let působil ČSSŽ velmi aktivně, získal nové členky, stal se faktickým mluvčím žen na politické scéně. Otevřeně podporoval reformní proud Pražského jara i jeho politické vedení. Poprvé po dvaceti letech se navíc objevila možnost svobodné diskuse a kritiky některých do té doby zamlčovaných témat. Kritizován byl v mnoha ohledech i přístup státu k ženám. Poprvé se otevřeně diskutovalo o tom, zda byl vynucený přechod z domácnosti do produktivního pracovního procesu po roce 1948 skutečně dovršením emancipačních snah žen, či jen pragmatickou politikou státu, který hodlal zvýšit počet pracovníků národního hospodářství, nehledě na přirozené potřeby žen. Svá oficiální stanoviska ČSSŽ publikoval v časopise *Vlasta*, na jehož stránkách se rozvinula živá diskuse právě o aktuální situaci žen ve společnosti.¹⁴⁹ Jak již bylo řečeno, po srpnové okupaci a následném přehodnocení vývoje polednové politiky, došlo k personálním výměnám nejen v politice, ale také v zájmových organizacích. To se dotklo i ČSSŽ, jehož představitelky otevřeně odsoudily okupaci vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Předsedkyně Miluše Fišerová byla odvolána a vyloučena z KSČ. Seznam vyloučených žen z ČSSŽ v časovém období let 1968-1971 se dosud nepodařilo dohledat.¹⁵⁰ Na podzim 1968 zcela utichá diskuse, která se rozpoutala během Pražského jara. Došlo k reorganizaci ČSSŽ, do budoucna se měl stát nástrojem normalizační politiky a vyvíjet pouze takovou aktivitu, kterou předtím schválil ÚV KSČ.

2.4.2 Podíl žen v politice v sedmdesátých a osmdesátých letech

Nejvyšší státní orgány v sedmdesátých a osmdesátých letech, tedy v období normalizace, se vyznačovaly jistou neměnností a strnulostí. Obsazení vlády a jednotlivých ministerstev se po nástupu nového předsedy vlády Lubomíra Štrougala měnilo jen minimálně. Do čela jednotlivých resortů byli voleni stále stejní funkcionáři, sám Lubomír Štrougal byl

---

¹⁴⁸ JECHOVÁ, Květa, *Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. Století. Pokus o vymezení problému*, Publikováno in: TŮMA, Oldřich, ed. a VILÍMEK, Tomáš, ed. *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. 263 s. Česká společnost po roce 1945; sv. 5. ISBN 978-80-7285-093-8, str. 90

¹⁴⁹ Hned od ledna roku 1968 se na stránkách *Vlasty* objevují stanoviska ČČSŽ, ale také zveřejněné dopisy čtenářů a čtenářek, či názory některých publicistů na vývoj ženské otázky. Výraznější diskusi o domnělé rovnoprávnosti žen rozpoutal článek Jarmily Mikolášové *Emancipace ženy v dnešním slova smyslu je úplnou degradací ženství*, v němž otevřeně kritizuje dosavadní vývoj ženské otázky v Československu, kterou měl státní režim vyřešit jejich zapojení do práce. Na článek reagovaly vesměs souhlasně čtenářky i čtenáři, v souhlasném tónu vyznělo i stanovisko ČČSŽ, které navíc diskusi rozšířilo o další palčivé otázky ženské problematiky. Článek MIKOLÁŠOVÁ, Jarmila, *Emancipace ženy v dnešním slova smyslu je úplnou degradací ženství*, publikován in: *Vlasta* 19/1968, vydána 8. Května 1968, str. 15

¹⁵⁰ JECHOVÁ Květa, *Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému*, Publikováno in: TŮMA, Oldřich, ed. a VILÍMEK, Tomáš, ed. *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*, str. 92

předsedou vlády dlouhých sedmnáct let.¹⁵¹ Během těchto let nebyla do funkce ministryně jmenována žádná žena. V rámci nového Federálního shromáždění (dále jen FS) se počet žen nijak výrazně nenavýšoval, ani nesnižoval. V předsednictvu FS v letech 1971-1976 zasedalo devět žen. Mezi nimi byly představitelky ČSSŽ: Magdalena Leflerová, bývalá předsedkyně ČSSŽ, Gusta Fučíková jako tehdejší předsedkyně ČSSŽ a Olga Vacková, tajemnice ČSSŽ. Mezi poslanci FS bylo 26,5% žen.¹⁵² V následujícím volebním období 1976-1981 se počet žen v předsednictvu FS zvýšil na dvanáct, stejně tak se zvýšil celkový počet žen ve FS na tabulkových 30%.¹⁵³ Mezi nimi byla i čerstvá předsedkyně ČSSŽ Marie Kabrhelová, která byla z titulu své funkce kooptována do ÚV KSČ. Ve třetím volebním období, kdy byl předsedou vlády Lubomír Štrougal (1981-1986), se podíl žen ve FS žen opět mírně snížil, na 27%.¹⁵⁴ Zástupkyní Svazu spisovatelů byla v té době spisovatelka a lékařka Valja Stýblová. Následující volební období bylo přerušeno Sametovou revolucí v roce 1989, kdy řada poslanců po 17. listopadu 1989 rezignovala, aby byli nahrazeni novými zástupci, kteří se rekrutovali z řad bývalých disidentů.¹⁵⁵

Z přehledu vyplývá, že ženská účast v nejvyšší politice se po celé období normalizace řídila třiceti procentní hranicí a kopírovala tak poměry v SSSR.¹⁵⁶ Do předsednictva ÚV KSČ nebyla na sjezdech KSČ konaných v období normalizace zvolena žádná žena. V sekretariátu ÚV KSČ, který byl druhým nejvyšším orgánem nejužšího vedení strany, zasedaly jako zástupkyně žen předsedkyně ČSSŽ Gusta Fučíková, od roku 1976 Marie Kabrhelová. Sekretariát měl na starosti vnitřní fungování strany, sdělovací prostředky a také zájmové organizace.¹⁵⁷ Členkou sekretariátu byla Kabrhelová od roku 1976 až do svého uvolnění v prosinci 1989.¹⁵⁸ Formálním začleněním předsedkyně ČSSŽ do nejvyššího vedení strany

¹⁵¹ Předsedou vlády byl v letech 1971-1976, 1976-1981, 1981-1986, 1986- duben 1988, duben 1988- 12. říjen 1988. Jmenný seznam členů vlády ČSSR viz Vláda České republiky. [online]. [cit. 12.05.2014]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1960-1990-cssr/>.

¹⁵² Ve Sněmovně lidu z celkového počtu 200 poslanců bylo 55 žen, ve Sněmovně národů z celkového počtu 150 poslanců bylo 37 žen, Digitální repozitář. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. [cit. 12.02.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

¹⁵³ Ve Sněmovně lidu zasedalo 60 žen, ve Sněmovně národů 43 žen, tamtéž

¹⁵⁴ Ve sněmovně lidu zasedalo 56 žen, ve Sněmovně národů 39 žen, vypočteno z: Digitální repozitář. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. [cit. 12.02.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

¹⁵⁵ Z řad bývalých disidentek vstoupily do FS v roce 1990 Božena Fuková, Dana Němcová, Jana Petrová, signatářky Charty 77, a Eleonora Sándorová z Maďarské nezávislé iniciativy. Digitální repozitář. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*. [online]. [cit. 12.02.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

¹⁵⁶ GUASTI, Petra, *Žena v labyrintu mužů*, str. 33

¹⁵⁷ KABELE, Jiří, *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let; Dědictví V., sborník popisů komunistického vládnutí*, str. 68

¹⁵⁸ ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992): základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*.

splnila KSČ v očích straníků i veřejnosti povinnost vůči ženám. ÚV KSČ úzce spolupracoval také se stranickou skupinou uvnitř ČSSŽ, jejímiž členkami byly pouze členky KSČ. Dohlížely především na to, aby byly i v rámci ČSSŽ plněny závěry sjezdů a plenárních schůzí KSČ.¹⁵⁹ Počet členů ÚV KSČ se po roce 1968 mírně snížil. Průměrně se pohyboval kolem 90 členů, přičemž žen zde bylo během celého období normalizace nejvýše 16.¹⁶⁰ Kromě Kabrhelové byly členkami ÚV KSČ např. Gusta Fučíková nebo předsedkyně Svazu dramatických umělců Jiřina Švorcová. Již bylo výše zmíněno, že poslanecký mandát zástupců zájmových organizací vyplýval z ideologické zásady socialismu o tom, že státní moc pochází přímo od lidu. Zároveň byla naplněna politika normalizačního režimu, na základě které měly všechny sféry společnosti podléhat kontrole KSČ.

Po roce 1989, kdy se režim zhroutil, došlo k razantnímu propadu počtu žen v politice, podíl klesl o více než deset procent. Početní zastoupení tak bylo srovnatelné se zákonodárnou a výkonnou mocí západoevropských států. Postupně došlo opět k růstu podílu žen na celosvětový průměr 18 %, což je ale stejně o 10-12% než bylo jejich zastoupení v období normalizace.¹⁶¹

2.5 Československý svaz žen

Československý svaz žen se stal na počátku sedmdesátých let nástrojem normalizační politiky. Formálně se jednalo o samostatnou organizaci, která ovšem vyvíjela pouze takovou aktivitu, kterou předtím schválilo ÚV KSČ a jejíž systém organizace ČSSŽ kopíroval. ČSSŽ tak měl svůj Ústřední výbor, do kterého zasedly zástupkyně českých a slovenských krajů, měl i svou Ústřední kontrolní a revizní komisi, která měla na starost přijímání a kádrování nových členek. Funkcionářky svazu působily v různých komisích, jako byla komise vnitrostranická, komise politicko-výchovné práce, komise pro péči o ženu a rodinu a zahraniční komise.¹⁶² ČSSŽ spolupracoval i s mezinárodními ženskými organizacemi, nejen východního bloku, ale i z ostatních zemí. Zástupkyně měl i v Mezinárodní demokratické federaci žen (dále jen MDFŽ).

Předsedkyní ČSSŽ se po odvolané Miluši Fišerové stala Gusta Fučíková. V roce 1974 je zvolena novou předsedkyní tehdejší členka Ústřední rady odborů (dále jen ÚRO) Marie

---

¹⁵⁹ *Doporučení stranické schůze pléna ÚV ČSSŽ*, nedatován, NA fond ČSSŽ, karton 18

¹⁶⁰ *Schematismus k dějinám KSČ (1921-1992)*, str. 214

¹⁶¹ GUASTI, Petra, *Žena v labyrintu mužů*, str. 9

¹⁶² Dokument *Návrh plánu práce propagační a tiskové komise pro přípravu předsjezdového období a sjezdu ČSSŽ v dubnu 1974, Zásady předsjezdové přípravy kádrové práce organizací čs. žen*, str. 3, NA fond ČSSŽ, karton 118

Kabrhelová.¹⁶³ Ta se stala z titulu své funkce i členkou Sněmovny lidu, poslankyní Federálního shromáždění a později členkou ÚV KSČ. Gusta Fučíková byla až do své smrti v roce 1987 čestnou předsedkyní ČSSŽ.

Na celostátním sjezdu v dubnu roku 1974 byl definován směr, jakým se měl svaz nadále ubírat. „Československý svaz žen je dobrovolná společenská organizace budovaná na zásadách demokratického centralismu a federativního uspořádání státu.“¹⁶⁴ To v praxi znamenalo rozštěpení jednotné organizace a vznik dvou dceřiných svazů, Českého a Slovenského svazu žen. Náplň práce obou národních svazů měla být nadále byla jednotná. „Pod vedením KSČ rozvíjí aktivní účast žen na budování, správě a řízení socialistické společnosti, v upevňování postavení a úlohy ženy a rodiny ve společnosti, ve výchově socialistického člověka na zásadách marxismu-leninismu.“¹⁶⁵ Za úkol si obě organizace kladly seznámit ženy s politikou KSČ a s marxisticko-leninskou ideologií, podporovat účast žen na budování národního hospodářství, přispívat ke zlepšení podmínek žen na mateřské dovolené a podporovat je při výchově potomků v socialistickém duchu.¹⁶⁶ Ženy se měly podílet ve větší míře i na vytváření politiky státu.

ČSSŽ fungoval až do svého zániku v roce 1990 jako celostátní masová organizace, která měla pobočky po celém Československu. V sedmdesátých letech byla členská základna ČSSŽ obrovská, svaz evidoval více jak tři čtvrtě milionu členek.¹⁶⁷ Členkami svazu nebyly jen členky KSČ, jejich zastoupení bylo dokonce menšinové, ovšem ve voleném ÚV ČSSŽ členky KSČ převládaly.¹⁶⁸ Členství ve Svazu mělo podobnou váhu jako členství v Komunistické straně samotné. Mohlo ženám pomoci při hledání uplatnění v zaměstnání, protože částečně vylepšovalo kádrový profil. Podobně tomu bylo například u mladých lidí, jejichž kariéru mohlo výrazně ovlivnit členství v Socialistickém svazu mládeže (dále SSM). To byla jedna z mnoha československých organizací, se kterými ČSSŽ úzce spolupracoval.

Aktivita ČSSŽ na mezinárodní úrovni byla viditelná především v roce 1975, kdy byl na základě rezoluce OSN vyhlášen Rok ženy, jehož vyvrcholením měl být Světový kongres

---

¹⁶³ Marie Kabrhelová byla zvolená na sjezdu ČSSŽ konaném v Obecním domě v Praze dne 19. a 20. Dubna 1974, *Hodnocení sjezdu Československého svazu žen, projednáno v předsednictvu ÚV ČSSŽ dne 19. Června 1974*, NA ČR, fond ČSSŽ, str. 1, karton 118

¹⁶⁴ *Obsahové zaměření činnosti Československého svazu žen a politickou organizační zabezpečení sjezdu (ČSSŽ, SZŽ, ČSŽ)*, vydáno v prosinci 1973, NA fond ČSSŽ, karton č. 118, str. 13

¹⁶⁵ Tamtéž, str. 1

¹⁶⁶ Tamtéž, str. 1

¹⁶⁷ Tamtéž, str. 13

¹⁶⁸ Mezi členkami ÚV ČSSŽ bylo 66 % členek KSČ, *Zápis ze schůze volební komise sjezdu Československého svazu žen konané dne 19. 4. 1974*, NA fond ČSSŽ, karton č. 37

žen v Mexiku konaný v červenci 1975 a kongres ke 30. výročí vzniku MDFŽ.¹⁶⁹ Československo se prezentovalo jako moderní stát, kde mají ženy stejná práva a postavení jako muži. Zároveň byla jejich účast vedena ideologickými cíli. „*Působení mezi ženami v nesocialistických zemích s cílem ukázat, že jedině marxisticko-leninské řešení postavení ženy může vést a vede k jejímu skutečnému osvobození a zrovnoprávnění.*“¹⁷⁰

Svou činnost ČSSŽ prezentoval především před ÚV KSČ, kde byla jeho zástupkyní předsedkyně svazu Marie Kabrhelová a Olga Vacková, jejíž mandát tajemnice ČSSŽ byl schválen taktéž v roce 1974. Obě ženy byly absolventkami VŠP KSČ, o ideologickém ukotvení organizace tedy nemohlo být sporu. Svaz se prezentoval jako moderní organizace s konkrétními výsledky, jež měla dohlížet na dodržování práv a rovných podmínek pro ženy i muže.

Feminismus jako takový byl ve východním bloku zakázaný, přesto měly ženské organizace ve svých programech některé body shodné se západním feministickým hnutím. Ženské organizace v Československu se v období reálného socialismu zaměřily především na sociální témata, jako byla podpora matek a jejich sociálního zabezpečení, uplatnění v zaměstnání a podpora při výchově dětí, zlepšení situace v rodině, kde byl tradiční hlavou domácnosti muž a žena figurovala jako podpůrná síla, přestože sama do rodinného rozpočtu přispívala. Dalším programovým bodem bylo vyrovnání platů mužů a žen v zaměstnání. Některé ženy, které po roce 1968 emigrovaly, ve vzájemné shodě upozorňují, že krok do západních zemí byl krokem zpět ve věci ženské emancipace, že ženy na Západě musely tvrdě vydobývat svojí pozici, zatímco socialismus jim nabídl plné uplatnění v pracovním i veřejném životě.¹⁷¹

2.6 Pojem disidentka

Československý disent let 1969-1989 bývá tradičně vnímán jako mužská záležitost. Ideology nově vzniklých iniciativ v tomto případě byli skutečně muži, za všechny jmenujme například Jana Patočku, Václava Havla, Jiřího Němce, Jiřího Bednáře, Ladislava Hejdánka a další, kteří se díky činnosti exilových vydavatelství stali ve světě známými představiteli československého disentu. Na činnosti disentu se však podílely i ženy a jejich podíl není

---

¹⁶⁹ Dokument *Mezinárodní rok žen, pojetí mezinárodního roku ženy*, nedatován (pravděpodobně 1974), NA ČR, fond ČSSŽ, karton č. 37

¹⁷⁰ Tamtéž, str. 2

¹⁷¹ Viz např. FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 302 s. ISBN 978-80-7106-946-1

zanedbatelný. Intenzivně se realizovaly ve všech aktivitách, které opoziční činnost charakterizovaly.

Na tomto místě je důležité zmínit, že přestože československý disent představoval jedinou opozici ve státě, namísto přímého střetu s oficiálním režimem se zaměřil na požadavek dodržování občanských práv, tedy důsledné dodržování československých zákonů. Disidenti upozorňovali na případy, kdy docházelo k porušování občanských práv a věznění nevinných lidí, zabývali se konkrétními případy a nabízeli obviněným konkrétní formy pomoci. Ženy, které se obecně zajímají především o sociální témata, se zde mohly realizovat a také tak činily, i přes pozornost StB, která takovou činnost značně ztěžovala.

Do značné míry byla československá disidentská společnost elitářská a uzavřená. Zásadní vliv v ní měli intelektuálové napříč politickým spektrem. Protože její činnost stála na pevných ideologických základech spíše než na konkrétních formách aktivního odporu, je tato sociální stratifikace částečně přirozená. Nejvyšší podíl mezi prvními signatáři Charty 77 měli lidé s vysokoškolským vzděláním. I mezi ženami byl vysoký podíl těch vysokoškolsky vzdělaných, byly mezi nimi filozofky, psychologky, socioložky, ekonomky, ale také kunsthistorička nebo divadelní kritička. V následujících letech, kdy se počet signatářů Charty 77 zvyšoval, rozšiřoval se i profesionální záběr jejich přívrženců. Do společenství vnikli i zástupci a zástupkyně dělnických profesí.

Také ženy disidentky zůstávaly navzdory svému vzdělání a opozičnímu smýšlení stále především matkami, manželkami, hospodyněmi. Proto mnoho žen zůstávalo raději v pozadí, aby svou činností neohrozily rodinu a děti. Spíše než na ideový podklad disentu se ženy zaměřily na neviditelné činnosti a konkrétní formy pomoci, spíše než na tvorbu citlivých a kritických textů se například soustředily na jejich přepisování a šíření ve společnosti. Aktivní byly především při práci v samizdatu, tedy při přepisování a rozmnožování zakázaných textů a dále při sledování konkrétních případů porušování lidských práv.¹⁷² Jiřina Šiklová vzpomíná, že ženy například trpělivě přepisovaly desetitisíce stran textů, aby je pak důmyslně ukryté připravovaly na převoz do zahraničí. Vězněným disidentům připravovaly do vězení balíčky se vzkazy nebo s vitaminy důmyslně ukrytými v bonbonech.¹⁷³ V době nepřítomnosti

---

¹⁷² Velmi aktivní byly ženy např. v činnosti VONS, viz níže

¹⁷³ ŠIKLOVÁ, Jiřina, *O ženách v disentu*, publikováno in: VODÁKOVÁ, Olga, ed. a VODÁKOVÁ, Alena, ed. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 356 s. Knižnice Sociologických aktualit; sv. 8. ISBN 80-86429-18-0 sv. str. 204-207

uvězněných se staraly o domácnost a rodiny vězněných.¹⁷⁴ Tento lidský rozměr dávaly disentu právě ženy. Jejich činnost přitom nebyla vnímána ostatními disidenty jako méněcenná, což dokazuje i fakt, že i ženy pohybující se v prostředí disentu, které nebyly řádnými členkami žádných iniciativ, byly v rámci společenství považované za rovnocenné¹⁷⁵

2.7 Podíl žen v disentu

Ženy aktivní v disentu v Československu představují oproti mužům menšinu. Autorka se v následující části zaměřila na nejvýznamnější iniciativy sedmdesátých a osmdesátých let, v nichž se ženy angažovaly. Jedná se o Chartu 77, VONS a NMS-IDS. V těchto iniciativách je možné ženské zastoupení rekonstruovat podle seznamů členů, kteří svým podpisem deklarovali souhlas s danými iniciativami. Toto číslo však vytváří pouze orientační představu o jejich působení v disentu.¹⁷⁶ Jak již bylo řečeno, stovky žen pomáhaly různými aktivitami hnutí odporu, ale jejich práce nebyla na první pohled viditelná.¹⁷⁷ Často právě ženy vykonávaly mravenčí práci, jako bylo rozmnožování a roznášení samizdatových textů, převážení takového materiálu do zahraničí, organizování setkání disidentů. Kromě toho například sledovaly a zaznamenávaly soudní procesy s vězněnými, během kterých nebyla dodržována občanská práva, a o těchto procesech sepisovaly hlášení. Jejich činnost zajistila samotnou existenci a fungování disentu, o to důležitější bylo udržet ji v tajnosti. Vznikla tzv. *šedá zóna*,¹⁷⁸ do níž se řadily ženy, které na veřejnosti žily spořádaným občanským životem, na druhé straně se však po nocích věnovaly této drobné podpůrné činnosti. Tyto ženy zůstávaly úmyslně v jakémsi stínu, přičemž si vytvořily řadu specifických metod k napomáhání československému hnutí odporu.¹⁷⁹ Svěbytným příkladem jistě může být Jiřina Šiklová, která se starala o hlavní kanál, kterým se dostávala zakázaná literatura do zahraničí, a

¹⁷⁴ Otta Bednářová, členka VONS a aktivní samizdatová přepisovatelka, např. hlídala děti některým vězněným disidentům. CYSAŘOVÁ, Jarmila. *Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otta Bednářová*. 1. vyd. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem, 2010. 157 s. ISBN 978-80-86212-93-7, str. 114n

¹⁷⁵ Tak to alespoň vnímá Kamila Bendová, viz BENDOVI, Kamila, *Ženy v Chartě 77, vzpomínka na ty, které vydržely*, publikováno in: BLÁŽEK, Petr (eds.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*, str. 54-66

¹⁷⁶ JECHOVÁ, Květa. *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. 170 s. Hlasy minulosti; sv. 2. ISBN 80-7285-033-4, str. 69

¹⁷⁷ Viz ŠIKLOVÁ, Jiřina, *O ženách v disentu*, publikováno in: VODÁKOVÁ, Olga, ed. a VODÁKOVÁ, Alena, ed. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* str. 204-207

¹⁷⁸ Pojem šedá zóna označuje občany, kteří vypomáhali drobnými dobrými skutky a podíleli se na fungování disentu, přestože na veřejnosti byli spořádanými aktéry normalizačního režimu, převzat z: JECHOVÁ, Květa, *Lidé Charty 77: Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*, str. 70

¹⁷⁹ Jiřina Šiklová např. uvádí, že si ženy přepisovatelky předávaly texty ve frontách na maso, nebo při odvádění do školek. Pokud vykonávaly zavedené rituály a přitom se věnovaly do nich zakomponované disidentské činnosti, byly pro režim méně nápadné. Viz ŠIKLOVÁ, Jiřina, *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1989*, str. 42

zároveň přijímala zakázané materiály od zahraničních spojek. Přestože je dnes neodmyslitelně spojena s pojmem československý disent, s disidenty v období normalizace omezila styky na minimum, sama např. Chartu 77 podepsala až v roce 1989. Navíc musela na veřejnosti vystupovat v souladu s oficiální politikou.¹⁸⁰

Další skupinu tvoří ženy a manželky aktivních disidentů, které se zcela automaticky postavily po bok svých mužů, často aniž by své vlastní jméno spojily s jakoukoli iniciativou. V mnoha případech se k disentu přihlásil pouze jeden člen rodiny, aby ostatní členové měli šanci zajistit příjem domácnosti, protože například podpis Charty 77 často znamenal ztrátu zaměstnání a nemožnost získat jiné. Ladislav Hejdlánek vzpomíná: „*Žena Chartu nepodepsala a přitom udělala práce víc než já.*“¹⁸¹ Signatáři a jejich ženy si byli vědomi možných postihů, které případná účast na aktivitách opozičních hnutí přinášela. Docházelo tedy k vzájemným dohodám o případné participaci. Jak uvedla Marta Vaculíková: „*Já sama jsem podpis nepřipojila, protože někdo za naši rodinu musel pracovat v podniku, abychom měli zdravotní pojištění a přídavky na děti.*“¹⁸² A často to byly právě ženy, které zůstávaly oficiálně mimo rámec disentu. „*V mnoha případech to byla ve skutečnosti právě manželka (která měla na starosti děti a další domácí práce), kdo byl schopen rodinu podržet. Když byli muži zavřeni nebo trestně stíháni, takřka nikdy se nestalo, že by je manželka v takové chvíli opustila. Je obdivuhodné, že v rozhodujícím okamžiku ženy za svými muži ve většině případů stály.*“¹⁸³

Nezávislé iniciativy, které vznikaly v sedmdesátých a osmdesátých letech, byly záležitostí dobrovolnou, často neměly žádná pravidla ani pevně vázaná členství. Svůj podpis mohl připojit každý, kdo souhlasil s jejich myšlenkou. Nikdo k podpisu nesměl být nucen, naopak několika lidem bylo takové jednání rozmluveno.¹⁸⁴ V první fázi podpisů, to znamená do 6. ledna 1977, podepsalo Chartu 77 z celkového počtu 232 lidí 47 žen, tedy necelých 21%. Mezi prvními signatářkami byly např. Otta Bednářová, bývalá televizní reportérka a samizdatová přepisovatelka, Zuzana Dienstbierová, Jiřina Hrábková, Anna Marvanová, Dana Němcová, Vlasta Chramostová či Marta Kubišová, obě posledně jmenované dávno

---

¹⁸⁰ Blíže o činnosti Jiřiny Šiklové viz rozhovor s Michaelem Plzákem a Magdalenou Čechovskou. ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Bez ohlávky: (rozhovory)*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2011. 359 s. ISBN 978-80-7017-154-7

¹⁸¹ JECHOVÁ, Květa, *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*, str. 69

¹⁸² VACULÍKOVÁ, Marta, *Charta 77 u Vaculíků*, CHARTA 77 a CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. et al. *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*, str. 191

¹⁸³ Vzpomíná manželka signatáře Václava Bendy Kamila Bendová. V jejich domácnosti se konala první ustavující schůze Charty 77, BENDOVÁ, Kamila, *Ženy v Chartě 77, vzpomínky na ty, které vydržely*, publikováno in: BLÁŽEK, Petr, ed. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*, str. 54-66

¹⁸⁴ Anna Marvanová např. vzpomíná, že během sběru podpisů pod Chartu 77 několika lidem tento akt rozmluvila, aby jim neznepříjemnila život např. pozorností StB. Často to byli např. studenti. Z rozhovoru s Annou Marvanovou JECHOVÁ, Květa, *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*, str. 106

perzekvované ve své činnosti normalizačním režimem. Zástupkyní bývalé komunistické elity byla Gertruda Sekaninová – Čákrťová.¹⁸⁵ Dne 1. února 1977 byl zveřejněn další seznam podpisů s 53 ženskými jmény.¹⁸⁶

Z celkového počtu 1886 podepsaných signatářů Charty 77¹⁸⁷ bylo mezi signatáři 385 žen. Pro každý rok byli zvoleni ze signatářů Charty 77 tři mluvčí, kteří se stali reprezentanty všech příznivců a jednali svými jmény s příslušnými státními orgány. Z celkového počtu 38 mluvčích, kteří se v čele Charty 77 vystřídali do roku 1989, bylo 11 žen. Byly mezi nimi například již zmíněná Marta Kubišová, dále Eva Kantůrková, Zdena Tominová, Libuše Šilhánová, Petruška Šustrová a další.¹⁸⁸ Kromě roku 1981 byla každý rok mluvčí minimálně jedna žena.

Mezi zakladateli VONS bylo šest žen.¹⁸⁹ Z celkového počtu 44 členů bylo 10 žen, tvořily tedy jednu čtvrtinu. Ze tří sledovaných iniciativ byl tedy podíl žen ve VONS nejvyšší. Poměrně výrazné množství žen, které s VONS spolupracovalo, může souviset s jejich přirozenou potřebou konkrétně pomáhat. V květnu 1979 bylo zadrženo deset členů VONS a bohatý usvědčující materiál. Mezi zadrženými byly tři ženy, Dana Němcová, Otta Bednářová a Jarmila Bělíková. Poslední z výše jmenovaných byla z trestního řízení vyloučena, proti šesti členům VONS bylo zahájeno trestní řízení. Bednářová i Němcová byly nakonec pravomocně odsouzené.¹⁹⁰

Ženy představovaly pro režim stejné nebezpečí jako muži, proto s nimi bylo zacházeno se stejnou agresivitou. Ženy, přestože byly často matkami, byly zatýkány, bylo vůči nim užito i fyzického násilí. Například Zina Freundová byla přepadena a zmlácena ve svém bytě příslušníky StB, což přispělo k jejímu pozdějšímu rozhodnutí k emigraci, Otta Bednářová byla napadena na Žofíně a bylo jí vyhrožováno smrtí.¹⁹¹ Titul mluvčího Charty 77

---

¹⁸⁵ Vypočteno z podpisů pod Základním (konstitutivním) prohlášení Charty 77 o příčinách vzniku, smyslu a cílech Charty 77 a metodách jejího působení, převzato z: CHARTA 77, CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*, 1. Svazek, D1

¹⁸⁶ Tamtéž, dokument označený jako D 6, 1. svazek

¹⁸⁷ Tento počet uvádí v seznamu signatářů prohlášení Charty 77 Jiří Gruntorád. Seznam byl rekonstruován podle seznamů podpisů pod jednotlivými dokumenty Charty 77, existuje dalších 13 podpisů, které nebyly publikovány. Gruntorád uvádí, že některé podpisy byly přímo zabaveny StB, a nedostaly se vůbec do rukou mluvčích Charty 77, převzato z: PREČAN, Vilém, *Charta 77 1977-1989; od morální k demokratické revoluci*, str. 489

¹⁸⁸ Seznam mluvčích Charty 77 do roku 1989 vytvořil Vilém Prečan, tamtéž, str. 477-485

¹⁸⁹ Jarmila Bělíková, Otta Bednářová, Dana Němcová, Gertruda Sekaninová – Čákrťová, Anna Šabatová a Elzbieta Ledererová, převzato ze zakládajícího prohlášení VONS z 27. 4. 1978, BLAŽEK, Petr a BURSÍK, Tomáš. *Pražský proces 1979: vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných: dokumenty*, str. 261

¹⁹⁰ Otta Bednářová i Dana Němcová byly odsouzeny k nepodmíněným trestům v délce trvání tří a dvou let, u Dany Němcové byl nakonec vzhledem k jejímu zdravotnímu a rodinnému stavu trest změněn na podmíněný s odkladem na pět let, tamtéž, dokument označený jako D 55, str. 177n

¹⁹¹ CYSAŘOVÁ, Jarmila, *Já prostě nemohu jinak*, str. 73

navíc zvyšoval pravděpodobnost pobytu ve vězení, určitou dobu v něm byly např. byly Eva Kantůrková, Petruška Šustrová, nebo později odhalená Jiřina Šiklová.¹⁹²

I přes narůstající agresivitu ze strany StB, zatýkání, domovní prohlídky, neustálé sledování, nucené vystěhovávání či fyzické násilí, pokračoval v druhé polovině osmdesátých let nárůst počtu členů jak Charty 77, tak VONS. Došlo také ke vzniku dalších nezávislých iniciativ, ve kterých se hojně realizovaly i ženy. V dubnu 1988 vzniká NMS-IDS, mezi jehož zakladatelkami jsou i ženy, například Ruth Šormová nebo Hana Marvanová.¹⁹³ Do konce roku 1989 mělo NMS-IDS celkem 357 členů, z toho 61 bylo žen.¹⁹⁴

Dle tří sledovaných procentuálních podílů žen v disentu se zdá, že jejich účast byla průměrně pětinná (maximálně do 22%). Jak již bylo ale zmíněno v úvodu této části práce, jedná se o číslo pouze orientační, neboť mnoho žen se ke svým aktivitám oficiálně nepřihlásilo, aby nenarušilo křehkou rovnováhu společenské smlouvy mezi státem a obyvateli, což by znamenalo zvýšený dohled bezpečnostních složek, ztrátu zaměstnání a s tím související existenční potíže.

2.8 Ženská otázka jako téma československého disentu

Disent měl jen velmi omezené možnosti, jak vyjádřit své postoje na veřejnosti, protože program jakýchkoli iniciativ ze strany disidentů se ocital pod drobnohledem státních orgánů. Možnosti kritizovat politický režim přímo byly tedy velmi omezené. Charta 77 a další nezávislá hnutí a iniciativy postavily svůj program na nepolitickém požadavku dodržování lidských, občanských a politických práv a to na základě přijatých helsinských paktů. V nich se hovořilo o svobodě slova, která byla v Československu soustavně cenzurou potlačována. O svobodě pohybu, která ovšem platila jen v rámci hranic Československa. O tom, že nikomu nesmí být narušeno právo na soukromí, přestože pro disidenty byly neohlášené vpády do domácností a domovní prohlídky bez povolení příslušných orgánů na denním pořádku.¹⁹⁵ Kritizovány proto byly postupy nezákonné vůči disidentům, kteří pouze důsledně využívali svých práv, nebo proti umělcům undergroundu, kteří vyjadřovali svou tvorbou nekonformní

---

¹⁹² BENDOVIÁ, Kamila, Ženy v Chartě 77; vzpomínky na ty, které vydržely, in: BLAŽEK, Petr (eds.), *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*, str. 62

¹⁹³ Z Ustavujícího prohlášení NMS-IDS, které bylo publikováno v Bulletinu NMS-IDS č. 1, *Bulletin NMS-IDS*. [online]. 1988 - 1990 [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.vons.cz/bulletin-nms-ids>.

¹⁹⁴ 61 žen a nepublikovaná Romana Paganová, tamtéž

¹⁹⁵ Znění Mezinárodního paktu o občanských a politických právech viz OSN. *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*, [online]. New York: OSN, 1966 [cit. 09.05.2014]. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf>.

názory. Až předrevoluční rok 1988 potom proměnil disidentské hnutí v občanské, které již otevřeně kritizovalo politický režim a požadovalo vznik demokratické společnosti, ve které by již neměla vedoucí úlohu KSČ.

Disidenti se zajímali o témata celonárodní a celospolečenská. Celosvětové hnutí konce šedesátých let na demokratickém západě bojovalo za lidská práva a za práva menšin a právě na něj odkazovala i Charta 77. Západní provenience bylo i nové feministické hnutí, ale otázky feminismu zůstala v rámci disentu v Československu pozapomenuty. Většina disidentek se nijak k feministickému hnutí nehlásila, a snad s výjimkou Jiřiny Šiklové, která zakládala v České republice obor genderových studií, se k němu nehlásí dodnes. Tématem ženského hnutí ani otázkami, které z něj vyplývají, se ženy disidentky nezabývaly.¹⁹⁶ Ani jeden z dokumentů Charty 77 se netýkal postavení žen ve společnosti.¹⁹⁷ A to přesto, že nerovné podmínky, například nerovnost platů v zaměstnání, navzdory ideologickým proklamacím dále přetrvávaly. Genderově podbarvené nebyly ani reakce na zatýkání a fyzické násilí na ženách, jak by se předpokládalo. Policejní složky byly kritizovány za porušování práv zakotvených v ústavě, nehledě na to, zda se jednalo o zatýkání mužů, nebo žen. Pokud byl zahájen dialog se západem, týkal se mírových hnutí, případně dalších disidentských aktivit, nikoli však ženského hnutí další vlny feminismu. Jiřina Šiklová uvádí, není zatím objasněno, proč tomu tak bylo. Ženy v opozičním hnutí měly stejně rozhodující pozici jako muži, pokud by tedy z jejich strany byl zájem o ženskou tematiku, jistě by došlo k jeho prosazení. Ani spisovatelky, které v exilu publikovaly své texty, se nezabývaly typicky ženskými tématy.¹⁹⁸

Zdá se tedy, že ženy v Chartě 77 považovaly za důležitější zájmy všech a zabývaly se tématy celospolečenskými, než aby vyzdvihovaly práva žen. Stejná situace platila pro NMS-IDS, které stejně jako Charta 77 vydávalo pravidelný bulletin. I zde reflektovaná témata se netýkala genderového rozčlenění společnosti. Texty se zabývaly povinnou vojenskou službou, celkovou militarizací společnosti, upozorňovali na další mírové aktivity primárně zaměřené na rozvoj občanské společnosti jako celku. A to přesto, že mezi zakladatelkami NMS - IDS byly ženy a jejich slovo tudíž mohlo mít značnou váhu.

V Československu byla rovnoprávnost žen ukotvena v ústavě a zajištěna mnoha zákony a opatřeními. Kromě toho existovaly ženské organizace, které měly faktické zákonné

---

¹⁹⁶ ŠIKLOVÁ, Jiřina, *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1989*, str. 39-44

¹⁹⁷ Celkem jich bylo zveřejněno 596, CHARTA 77, CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*

¹⁹⁸ ŠIKLOVÁ, Jiřina, *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1989*, str. 41

dodržování norem zajišťovat a kontrolovat. Jako zástupce proklamované ženské emancipace vystupoval Československý, Český a Slovenský svaz žen. I to může být jeden z důvodů, proč se disidentky těmito vysloveně ženskými tématy nezabývaly a proč upřednostňovaly celospolečenská témata. V některých studiích, které se zabývají ženami v disentu, avšak zatím nebyly publikovány v češtině, se vyskytuje názor, podepřený i vzpomínkami disidentek, že stejně jako v devatenáctém století, i v období normalizace nadřazovaly ženy národní zájmy svým osobním a emancipovaly se ve službě národu.¹⁹⁹ Ženská otázka v danou chvíli ustoupila do pozadí. Feminismus se začal v bývalém Československu rozvíjet až v devadesátých letech.

2.9 Každodennost žen disidentek

Obyvatelstvo a vedení státu uzavřely na počátku normalizace konsenzus o vzájemném vztahu. Ten zaručoval, že pokud se režimu dostane od obyvatelstva veřejně proklamované podpory, bude mu zaručen pohodlný život a tomu přiměřený společenský status. Ze strany disidentů však došlo k programovému porušení této společenské smlouvy. Veřejně zpochybňovali dobovou představu normality, proklamovali naopak odpor k oficiálnímu režimu a společenskému marastu. Kritizovali nedodržování vlastních zákonů a demokratických svobod ze strany vládních orgánů. Tresty pro odpůrce režimu nebyly tak fatální jako v padesátých letech, osvědčila se však šikana a neustálé sledování, vtažení postihů na rodinné příslušníky, ztráta zaměstnání a nemožnost vykonávat jakoukoli kvalifikovanou činnost. Trestní represe pak sloužily jako protiklad k systému odměn, který se osvědčil u valné části obyvatel.

Disidenti svým rozhodnutím vystoupit veřejně s projevy nesouhlasu z masy normalizované společnosti ukázali alternativu života v Československu. Neúčastnili se zažitých masových rituálů, jako byly kromě samotného vstupu do komunistické strany nejrůznější projevy souhlasu s veřejnou politikou. To v praxi například znamenalo, že nechodili k volbám, neúčastnili se oficiálních oslav socialistického zřízení. Navíc poslouchali zakázané zahraniční rozhlasové stanice, přechovávali zakázané texty domácí i zahraniční produkce. Tento život však s sebou přinášel řadu úskalí. Jak již bylo řečeno, Charta 77 a další nezávislé iniciativy vyrůstaly z mravních potřeb, nikoli jako politická opozice. Právě proto v nich společný dialog našli lidé různého politického přesvědčení, z různých sociálních

---

¹⁹⁹ Zájem o ženy působící v československém disentu přišel z popudu dvou žen v emigraci, Aleny Wagnerové a Marie Hrabík Šámal, které nezávisle na sobě prováděly výzkum týkající se ženského elementu v disentu. Jejich projekty, částečně tvořené rozhovory s přímými protagonistkami, dosud nebyly přeloženy a publikovány v češtině. ŠIKLOVÁ, Jiřina, *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1989*

skupin, různého vyznání. Rozhodnutí podpořit disidentské aktivity pak byla různá. Bývalá politička a členka KSČ Getruda Sekaninová-Čákrťová k tomu napsala: „*My jsme svědky zlověstné situace, kdy činnost, která směřuje k uplatnění lidských práv, která se domáhá dodržování ústavy a jiných závazků ze strany moci, se interpretuje, puncuje jako nepřátelská, jako kontradiktická se socialistickým zřízením. [...] Podpis Charty mi dal zase i ten pěkný pocit souladu se sebou samou a se společenstvím lidí stejného postoje.*”²⁰⁰ Potřeba zachovat myšlenku Pražského jara, kterou zadusila nastupující normalizace, proto přivedla k Chartě 77 některé bývalé stoupence Dubčekova vedení. Charta 77 se ovšem primárně nestavěla do role politické opozice, proto její program přijali za svůj nejen politici, ale například i lidé, kteří se jinak politice záměrně vyhýbali. „*Až do Charty 77 jsem důsledně a záměrně ignorovala všechno vnitropolitické dění. Na občanské petice jsem se zásadně nepodepisovala. Trpěla jsem obavou, že můj podpis by byl považován za jakýsi druh stesku po slávě. Chartu 77 jsem podepsala spontánně. Měla jsem z ní pocit, že po letech svítá na zpívání.*”²⁰¹ Vzpomínala v roce 1978 předsrpnová zlatá slavice Marta Kubišová, která se za projev podpory Pražského jara, musela stáhnout z veřejného života. Potvrzuje tím fakt, že Charta 77 dokázala zaujmout širokou vrstvu obyvatel z různého prostředí.

První signatáři Charty 77 se rekrutovali z okruhu tehdy již aktivních disidentů a jejich přátel. Již bylo také zmíněno, že manželky některých disidentů veřejně neprezentovaly své názory. Elzbieta Ledererová se začala veřejně angažovat až po zatčení svého manžela: „*Pak Jirku zavřeli a já zjistila, že není tak docela jedno, jestli jsem podepsala nebo ne, a podepsala jsem.* [...] *Mám muže v kriminále, proto jsem šla do VONS.*”²⁰²

Spíše než jako opoziční hnutí vznikla Charta 77 z potřeby vzájemné blízkosti a humanity. Tak to alespoň v souladu s představitelem undergroundu Ivanem Martinem Jirousem hodnotí Dana Němcová: „*Samozřejmě i perzekuci jsme kompenzovali spoustou společných zážitků na té společenské úrovni, včetně moře piva, které jsme vypili společně, společných pobytů v domech, kde naši přátelé žili a dávali prostor k tomu, abychom se scházeli a probírali věci, které nás zajímaly, nebo si jen prostě užívali toho, že jsme spolu. Že jsme na té jedné lodi, která se sice hodně kývá, ale že nás to tak baví.*”²⁰³

²⁰⁰ Vzpomíná Getruda Sekaninová – Čákrťová in: KANTŮRKOVÁ, Eva, *Sešly jsme se v této knize*. Praha: Toužimský a Moravec, 1991. 193 s. ISBN 80-900955-0-X, str. 61 a 63

²⁰¹ Z rozhovoru s Martou Kubišovou, tamtéž, str. 170

²⁰² Z rozhovoru s Elzbieta Ledererovou, KANTŮRKOVÁ, Eva, *Sešly jsme se v této knize*, str. 38

²⁰³ Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt Příběhy 20. století (Post bellum). [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>.

K prvním signatářům se postupně přidávali i další aktivní disidenti, pro které Charta 77 představovala jednotné ideologické upevnění. K vyšší informovanosti o Chartě 77 například v menších městech paradoxně napomohla negativní kampaň oficiálních sdělovacích prostředků. Květa Hauková k tomu uvedla: „*A já jsem napsala panu inženýrovi Tomáši Hradílkovi dopis, že už toho všeho mám dost, že se musím připojit. Aspoň teď už, že se musím připojit k tomu, abych se dočkala svobody, volnosti a takové volnosti, jak se říká, je to taková hloupá fráze. Ale já už jsem to nemohla vydržet všechno.*“²⁰⁴

Iniciátoři Charty 77 si byli samozřejmě vědomi toho, že se jejich aktivita neobejde bez postihů. K těm skutečně došlo bezprostředně po zveřejnění dokumentu. Klasickým postihem bylo propuštění ze zaměstnání, přičemž často velmi vzdělaným a kvalifikovaným lidem bylo znemožněno ucházet se o další relevantní zaměstnání, takže v mnoha případech končili jako pomocná dělnická či úklidová síla v kotelnách a na chodbách vědeckých pracovišť. Lidé, kteří se kriticky vymezovali vůči režimu již před rokem 1977, však již na podřadných pozicích pracovali dávno. Tak se stalo jakýmsi koloritem doby, že za vzdělanými lidmi se chodilo do kotlen a zde se vymýšlely další disidentské aktivity. Ani jistota takového zaměstnání však neexistovala a disidenti museli počítat s dalším propouštěním a hledáním nové práce. Ve státě, kde byla plná zaměstnanost a nezaměstnanost byla trestně postihovaná, musela být tato forma postihu značně stresující.

I přes to se k Chartě 77 hlásili další její přívrženci a i s vědomím téměř jistých postihů, připojovali pod ni svůj podpis. Rudolf Battěk na to vzpomíná: „*Opoziční politická aktivita v totalitním systému byla zatížením psychickým, které já osobně snášel velmi dobře a bez stresů a manželka a obě děti s porozuměním a podporou, bez níž by moje činnost, alespoň v takové podobě, nebyla možná. Signování Charty 77 proto pouze dynamizovalo naše opoziční chování a pochopitelně zesílilo tlak a zájem Státní bezpečnosti.*“²⁰⁵ Vyvolání pocitu existenční nejistoty, který byl spojen se ztrátou zaměstnání, bylo prvotním cílem státních orgánů. Mohly k tomu být využity i jiné prostředky,²⁰⁶ kterými mohly bezpečnostní orgány disidenty postihovat. Kromě ztráty zaměstnání a odebrání zdroje příjmu to byly například časté domovní prohlídky a s nimi spojené zabavování osobního majetku, v jiných případech

---

²⁰⁴ Rozhovor s Květou Haukovou vedl P. Urbášek, 13. 5. 2003, projekt *Politické elity a disent v období normalizace. Životopisná interview*, COH ÚSD AV ČR

²⁰⁵ Vzpomíná Rudolf Battěk, CHARTA 77 a CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. et al. *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*, str. 210

²⁰⁶ Otta Bednářová např. ztratila po návratu z vězení nárok na invalidní důchod, přestože v jejím případě nedošlo k potřebnému zlepšení zdravotního stavu a nemohla se ze zdravotních důvodů téměř nikde nechat zaměstnat. Viz CÍSAŘOVSKÁ, Jarmila, *Já prostě nemohu žít jinak*, str. 85

dokonce zatýkání. Disidenti byli bráni do vazby na zákonných 48 hodin a posléze propouštění. K tomu docházelo zejména před důležitými daty, jako byl 21. srpen, kdy mohlo ze strany disidentů docházet k projevům nesouhlasu s normalizační politikou. Na konci osmdesátých let již nebylo výjimkou ani fyzické násilí a to i na ženách. Jak uvedla Jarmila Bělíková: *„Existenční i osobní věci, výsledky, vyhazov z práce, sledování. Tak třeba celý březen za mnou demonstrativně chodili fízlové. Bylo toho jaksi moc najednou. A hlavně tu náhle byla naprostá absence jakýchkoli jistot. [...] Měla jsem prostě strach z vězení. Všechno špělo někam, kam se člověku nechce.“*²⁰⁷

Disidentky si musely zvykat na permanentní dohled a sledování, agenti drželi hlídky i před jejich domovy a pečlivě kontrolovali každou návštěvu, neboť evidovali případné schůzky dalších disidentů. Telefony v domácnostech prominentních disidentů byly odposlouchávané nebo úplně odpojené. Nejcitlivějším zásahem ze strany režimu vůči disidentům pak byly postihy jejich dětí. Individuální rozhodnutí vykonávat činnost, která byla v rozporu se státním režimem, tak muselo mít nevyhnutelně dopad na celou rodinu. Především to platilo u žen, jež měly jako matky primární zodpovědnost za své děti a jejich životy. Musely se tedy rozhodnout, zda svým veřejným vystoupením ohrozí budoucnost svých potomků. V mnoha případech byly děti skutečně užity jako nátlakový prostředek. Děti disidentů se musely vyrovnat s vězněním rodičů, jejich rodiče potom s omezenou možností příjmů v případě, že byl jeden z nich vězněn. Disidentským dětem bylo upíráno studium na prestižních školách (středních i vysokých). Navzdory svým studijním předpokladům pak nadané děti končily v učebních oborech, ale ani ty jim nemuselo být povoleno dostudovat. Státní orgány měly tyto záležitosti zcela pod kontrolou. Vzpomínka Ivy Kotrlé ilustruje toto vnitřní rozhodnutí a možnosti, které se nabízely: *„Ano, každý musí udělat tohle rozhodnutí, my taky museli. Lukáš je klasický studijní typ, zajímá ho filozofie, umění, studoval s vyznamenáním. V sedmdesátém čtvrtém roce mu bylo čtrnáct, končil školu, přátelé nám nabízeli, že zprostředkují jeho přijetí na gymnázium, a dávali takové ty rady: Ať se Lukáš ukázní a vstoupí do SSM, vždyť vo co de. My v první chvíli nabídku s nadšením přijali. Syn byl nadšený už méně. Prostě se ukázalo, že tak, jak nám radili, to nepůjde. Lukáš zkoušky na gymnázium udělal, nepřijali ho. A nedostal se ani na učňovský obor s maturitou. Učil se knihařem a teď ho vyhodili i z učení.“*²⁰⁸ K tomu o mnoho let s odstupem dodává: *„Když se naši hoši hlásili na gympl, tak v Brně děti katolíků nebo disidentů neměly šanci dostat se na*

---

²⁰⁷ Z rozhovoru s Jarmilou Bělíkovou, KANTŮRKOVÁ, Eva, *Sešly jsme se v této knize*, str. 120

²⁰⁸ Z rozhovoru s Ivou Kotrlou, KANTŮRKOVÁ, Eva, *Sešly jsme se v této knize*, str. 48

gymnázium.²⁰⁹ Zainteresovanost rodičů ve vzdělávání dětí a snaha zajistit jim co nejlepší umístění ve školách byla důvodem, proč mnoho rodičů popřelo své přesvědčení a přijalo ústupky, jako byl vstup do organizace KSČ či donucení potomků ke vstupu do SSM, což mnohdy představovalo ponižující procedury. Opět se tím potvrzuje společenský konsenzus normalizace. Disidenti odmítali podobné kompromisy činit, případně jim to nebylo umožněno. Z většiny dostupných rozhovorů ovšem vyplývá, že děti svým rodičům jejich jednání a kariéry, přestože se tak bezprostředně dotkly jejich života, nevyčítaly. Často se v dospělosti sami stávali aktivními pomocníky pozdějšího občanského hnutí osmdesátých let.²¹⁰

Rozvracet jednání nezávislých iniciativ měly kromě jiného i agenti StB. Ti byli nasazováni na disidenty například ve věznicích, ale měli také pronikat přímo do jejich společenství, podávat o něm zprávy, případně jej vnitřně podryvat. Několika z nich se to podařilo.²¹¹

Ženy disidentky si musely zvykat na jiný způsob života. Přestože vykonávaly nadále zažité stereotypy spojené s péčí o rodinu a domácnost ty probíhaly za odlišných podmínek. Neustále byly pod drobnohledem StB, která sledovala nejen každý krok, ale také každou návštěvu a poslouchala soukromé telefonní hovory. Zbaveny soukromí se musely podrobovat pravidelným ponižujícím domovním prohlídkám, zatýkání a opětovnému propouštění. Aktivita jednoho člena rodiny ovlivňovala chod celé domácnosti. Přestože oficiální média o nich hovořila jako o agentech placených západní rozvědkou, ony samy se často musely vypořádávat s existenčními problémy. Byl na ně vyvíjen nátlak, aby spolupracovaly s StB, nebo naopak byly nuceny k odchodu z ČSSR. Znesnadnily život sobě i dětem. Ty, které svou činnost vykonávaly v tajnosti, pak žily v permanentní nejistotě a strachu, že budou prozrazeny, zároveň musely aktivně vykonávat požadované rituály a úlitby režimu.

---

²⁰⁹ Rozhovor s Ivou Kotrlou vedla Jana Nosková, 14. 1. 2004, projekt *Politické elity a disent v období normalizace. Životopisná interview*, COH ÚSD AV ČR

²¹⁰ Např. Hana Marvanová, dcera jedné z prvních signatářek Charty 77 Anny Marvanové, se v osmdesátých letech stala vůdčí postavou občanského hnutí, spoluzakládala NMS-IDS, děti Dany Němcové podepisovaly Chartu 77 bezprostředně po svých osmnáctých narozeninách, viz níže

²¹¹ Blíže o dvou nasazených agentech ve VONS in: BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: (diskusní setkání 19. října 2007)*

3 Dva příběhy z období normalizace

V následující kapitole bude provedena analýza rozhovorů se dvěma ženami, Annou Kretovou, stranickou političkou, a Danou Němcovou, disidentkou a odpůrkyní komunistického režimu. Cílem je vzájemně tyto životní osudy porovnat. Každá analýza bude strukturována do tří částí. V první části analýzy bude rekonstruována na základě obsahu rozhovoru jejich politická a opoziční aktivita. V druhé části bude analyzován vztah těchto žen k ženské otázce v období normalizace. Poslední část obou analýz pak bude tvořit osobní hodnocení doby respondentkami obou rozhovorů.

3.1 Anna Kretová

Anna Kretová (1920) se angažovala ve veřejné politice od roku 1945 do Sametové revoluce a pádu socialistického zřízení v Československu v roce 1989. Střídavě působila v Praze v rámci KSČ a na Slovensku v Bratislavě v rámci KSS. V sedmdesátých a osmdesátých letech, o nichž pojednává tato práce, se realizovala především v ÚKRK KSS a ÚKRK KSČ v Praze, kde byla členkou širšího předsednictva. Po federalizaci Československa usedla jako poslankyně na dvě volební období do SNR, jejíž se stala místopředsedkyní. Rozhovor, který je v následující kapitole analyzován, byl uskutečněn v prosinci 2003 a v únoru 2004 v rámci projektu COH ÚSD AV ČR Vítězové? Poražení? Politické elity a disent v období normalizace. Tazatelkou byla Lucia Segřová.²¹²

3.1.1 Jako politička

Politicky se Anna Kretová vyprofilovala ještě během druhé světové války. Ke komunismu ji přivedl její švagr a četba díla V. I. Lenina *Stát a revoluce*. Do strany vstoupila v roce 1942, kdy byla KSS ilegální,²¹³ a to bezprostředně poté, co její bratr do Slovenského národního povstání. „*No a potom som si povedala, musím niečo robiť, tak vtedy som vstúpila*

²¹² Rozhovor s Annou Kretovou vedla Lucia Segřová, prosinec 2003 a únor 2004, sbírka Politické elity a disent v období normalizace. Životopisná interviews, digitální sbírky COH ÚSD AV ČR, Rozhovor publikován in.: VANĚK Miroslav, URBÁŠEK Pavel, Vítězové? Poražení? Životopisná interview, II. Díl Politické elity v období normalizace, Prostor, Praha, 2005, str. 373-411, (dále jen Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR)

²¹³ KSS vznikla na Slovensku v roce 1939 z původní místní organizace KSČ na Slovensku. Vznik samostatné strany souvisel s odštěpením Slovenska a vznikem Slovenského státu a Protektorátu Čechy a Morava. Jakákoli společná stranická organizace tedy nebyla možná. Po roce 1948 se KSS znovu stane součástí nadnárodní KSČ a již se jí nepodaří se ani po federalizaci Československa plně osamostatnit. Blíže o vzniku KSS viz, SYRNÝ, Marek, *Organizačné aspekty Komunistickej strany Slovenska v rokoch 1939-1943*, publikováno in: KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2003. VII. sv. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989*. ISBN 978-80-7363-440-7 141-164

do strany, v štyridsiatom druhom. Takže to bol taký moment silný, aj citový, že som sa tak orientovala.“²¹⁴ Od roku 1938 pracovala na notárskom úradě, kde pomáhala s vydáváním potravinových lístků. Při tom zároveň vypomáhala v místní komunistické organizaci.²¹⁵ Zatčení oproti řadě svých spolupracovníků unikla, celou dobu ale pracovala v permanentním strachu z něj. „No tak aj som sa bála, viete, keď ich pozatvárali, tak som čakala, že aj pre mňa prídu. Keď v noci niekto prešiel popod okno, ja som vždycky bola v strehu. Ale tak nejak oni neprežradili nikoho, a jak ma nechali pozdraviť, tak som vedela, že už ma neprežradia.“²¹⁶

Bezprostředně po válce, již od roku 1945, začala Anna Kretová působit ve veřejné politice. Bylo jí teprve dvacet pět let. Po druhé světové válce zaznamenala komunistická strana velký nápor nových zájemců o členství, kteří se podíleli na tvorbě komunistické organizace, a tento trend pokračoval i po roce 1948. Poválečná situace na Slovensku upevnila v Anně Kretové přesvědčení a víru v komunistickou ideologii. „To bola tvrdá doba, viete. Vám je to ťažko pochopiť, ale jednak bol lístkový systém, ten sa nedodržiaval, zásobovanie strašne zlé, aj nezamestnanosť bola a ľudia, ktorí sa usilovali to zmeniť, jak som ich poznala ešte z prvej republiky jako decko, tak naraz všetci boli zatýkaní. A vo mne to vyvolalo taký odpor voči tomu, čo je okolo nás, že som verila, že sa to zmení a že sa to zmení k lepšiemu.“²¹⁷

Hned v roce 1945 byla zvolena tajemnicí Revolučního národního výboru (RNV), což bylo její první politické angažmá.²¹⁸ „Teraz keď som tam prišla, tak som videla, tam bola strana rozbitá, tam neexistovalo nič. Tak sme to budovali a získaval ľudí. Anám neverili, lebo tí pred nami čo boli, to boli takí hochštapleři-len rýchlo chceli mať efekt a bez ohľadu na to, čo si ľudia mysleli a aké mali možnosti, založili tých družstiev strašne veľa nasilu.“²¹⁹ V padesátých letech odchází Anna Kretová do Prahy, kde studuje na doporučení svého učitele hospodářské a politické vědy na Filozofické fakultě UK v Praze. Po třech letech nastupuje na VŠP ÚV KSČ, vzdělávací instituci KSČ, jejímž smyslem byla teoretická příprava kádrů. Její

---

²¹⁴ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 376

²¹⁵ Centrum ilegální KSS bylo v Bratislavě, mezi ní a jednotlivými okresy fungovalo spolehlivé spojení. Kromě toho ilegální buňky přívrženců KSS vznikaly např. na vysokých školách, kde získali komunisté podporu mezi levicovou inteligencí. V roce 1941 tvořila členská základna ilegální strany až 2 300 členů. Bliže viz: SYRNÝ, Marek, *Organizačné aspekty Komunistickej strany Slovenska v rokoch 1939-1943*, publikováno in: KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, VII. sv., str. 141-164

²¹⁶ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 395

²¹⁷ Tamtéž str. 375

²¹⁸ Více o budování organizace KSS po roce 1945 viz: PEŠEK, Jan, *Komunistická strana Slovenska v rokoch 1945-1948*, publikováno in: KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, VII. sv, str. 165-184

²¹⁹ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 374

absolventi pak byli umisťováni do kádrových rezerv.²²⁰ Absolvování vzdělávací instituce KSČ otevřelo Anně Kretové cestu do nejvyšších pater politiky. V letech 1958-1966 byla členkou politicko - organizačního oddělení ÚV KSČ.²²¹ Náplní práce tohoto oddělení bylo organizovat stranický život a kádrové rozmístění. V oddělení byli zařazeni instruktoři ÚV KSČ, jejichž úkolem bylo sledovat stranickou situaci a dosahování výsledků v krajích, plnění základních usnesení a vyhledávání vlastních kádrových rezerv.²²² „*Spravila som, a keď jsme končili školu, tak ma zobrali na ÚV KSČ, na organizačné oddelenie. No to bolo také vyznamenanie, lebo tých žiakov väčšinou dávali na kraje, na okresy, aby sa niečo naučili. A mňa zobrali na ÚV, tak som bola taká z toho aj vyjukaná, viete, ale bol tam velice dobrý kolektív.*“²²³

Po dvou letech se, nikoli však z vlastního rozhodnutí, vrací Anna Kretová zpět na Slovensko. Ze zdejší situace byla zklamaná, organizace stranického života se nedařila. Když se Anna Kretová dostala mezi lidi, zjistila vážná pochybení vedení okresu. Působila střídavě v několika slovenských okresech. Rok 1968 ji zastihl v Bratislavě jako místopředsedkyni ÚKRK KSS. Zpětně vzpomíná, že na žádném pracovním místě nezůstala dlouho, střídavě pracovala v Praze a Bratislavě. „*A ja myslím, že to je aj dobre, lebo človek na jednom mieste skostnatie, som prišla inde, zase som mala s čím borit', prehryzávať sa, zvládnuť situáciu.*“²²⁴ Šedesátá léta a uvolňování politiky Kretová uvítala, dokonce se ztotožňuje s demokratickým socialismem, protože komunističtí funkcionáři se dle jejího mínění vzdálili od původní Leninovy teorie o nejvyšší demokracii. Spíše než jako službu lidem uplatňovali někteří politici své funkce jako prostředek k získání vyšší moci. Diskuse, kterou Pražské jaro otevřelo, se podle Anny Kretové částečně vymkla kontrole. Tímto výkladem pak do jisté míry ospravedlňuje zásah vojsk Varšavské smlouvy. „*Ono muselo sa troška sprísniť, lebo niekde ta diskusia už nemala hranice. Viete, tých Dva tisíce slov, tak to už bolo na rozvrat.*“²²⁵

Proces postupného zadušení reformního proudu Pražského jara, následný vývoj v KSČ a postup vůči většinové společnosti na konci šedesátých a na začátku sedmdesátých let označuje Anna Kretová dobovým pojmem konsolidace. Hodnotí ji jako příliš dlouhou a ve

---

²²⁰ KABELE Jiří a kol. *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let; Dědictví V: sborník popisů komunistického vládnutí*, str. 81n

²²¹ ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992)*, str. 143

²²² KABELE, Jiří a kol., *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let; Dědictví V: sborník popisů komunistického vládnutí*, str. 77

²²³ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 379

²²⁴ Tamtéž, str. 397

²²⁵ Tamtéž, str. 401n

svém důsledku neúčinnou. Sama po roce 1968 ztratila práci na Slovensku a opět se vrací do Prahy, kde se stane členkou ÚKRRK KSČ. Na počátku sedmdesátých let patřila tato instituce mezi nejvýkonnější orgán KSČ. Jejím předsedou byl v té době pozdější generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš. Hlavní činností ÚKRRK KSČ bylo prověřování plnění usnesení a úkolů především v centrálních orgánech a institucích. To v praxi znamenalo kontrolu plnění závěrů sjezdu KSČ, případně zasedání a plenárních schůzí.²²⁶ Na počátku normalizace byl výsadním úkolem ÚKRRK dohled nad probíhajícími čistkami nejen v KSČ, místních stranických organizacích a vládě, ale také ve vědeckých organizacích, zájmových organizacích a v podnicích a dalších pracovištích. Anna Kretová byla přímo pověřena stranickými záležitostmi, tedy prověřováním pohovorů, jež probíhaly v KSČ a byly součástí rozsáhlé prověrky.²²⁷ Z materiálů ze schůze ÚKRRK vyplývá, že její předsednictvo, jehož členkou byla i Kretová, nepovažovalo průběh čistek ve straně za jednoznačný úspěch. Pohovory se členy KSČ probíhaly v místních organizacích a v některých případech nebylo dostatečně potlačeno osobní hledisko.²²⁸ To znamená, že o případném vyloučení ze strany nebo naopak vydání nové legitimace nerozhodoval jen postoj k Pražskému jaru a následné politice, ale také osobní vztahy na pracovištích nebo snaha vedoucích pracovníků vyloučit co nejvíce členů v okrese. To potvrzuje i Anna Kretová, která v ÚKRRK působila až do roku 1975, tedy po celé období probíhajících prověrek. Byla tehdy jedinou ženou v předsednictvu. „*No tam som nastúpila a robila som tam do roku 1975. A tam som sa tiež narobila, lebo viete, tá čistka, to je niečo strašné, keď vám ako líniu dajú čistiť stranu, to každý si vybavuje všelijaké svoje účty jeden s druhým. [...] My sme mnohým ľuďom pomohli. Keď nám bolo naznačené, že nejakému človeku sa ublížilo, tak tomu sme venovali najväčšiu pozornosť a obhájili sme ho alebo pomohli sme mu.*“²²⁹

Nejvyšší aparát KSČ opouští Anna Kretová po roce 1975 kvůli nemocné sestře. V Praze tedy pobývala po celou dobu nejostřejší normalizace, kdy docházelo k vylučování členů KSČ a dalších vedoucích pracovníků. Vrací se zpět do Bratislavy, kde sestra žije. Po měsíci na Slovensku ji její nadřízený Jozef Lenárt navrhuje za členku do SNR. Po federalizaci státu se SRN stala zákonodárným orgánem na Slovensku. Zasedalo v ní 150 poslanců, třetina měly být ženy. Vytvořena byla i slovenská vláda, která měla rozhodovat v národních

²²⁶ KABELA, Jiří a kol. *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let; Dědictví V: sborník popisů komunistického vládnutí*, str. 87

²²⁷ Kretová tvořila v předsednictvu ÚKRRK KSČ pracovní skupinu pro členské otázky, *Zápis z 16. Plenární schůzce ÚKRRK z 18. února 1971*, NA ČR, fond ÚKRRK KSČ, svazek 42, str. 13

²²⁸ Tamtéž, str. 3nn

²²⁹ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 386

záležitostech, které nebyly v kompetenci federální vlády ČSSR. V prvním volebním období byla Kretová předsedkyní sociálně – zdravotního výboru. Podařilo se jim prosadit například zákon o dětských jeslích, kterých byl vzhledem k zaměstnanosti žen na Slovensku nedostatek. Dále měla na starosti kulturní výbor. Jako známou političku ji obesílali občané se svými požadavky. Většinou ji žádali o intervenci ve věci přijetí dětí na střední a vysoké školy. V takových záležitostech se však Anna Kretová neangažovala, věřila, že jsou přijímáni jen nejlepší uchazeči podle svých kvalit.

Zákony, které během poslaneckého mandátu prosadila, bylo dle jejího mínění potřeba realizovat přímo mezi lidmi. To si stranické vedení podle ní často neuvědomovalo. Vedení státu a strany proto kritizuje jako příliš strnulé. V roce 1986 po dalších volbách do SNR se vzdává pozice v předsednictvu a jako řadový poslanec si nechá přidělit menší okresy. Předtím byla několik let místopředsedkyní celé SNR. Své tehdejší rozhodnutí zdůvodnila následovně: *„Mala som šesťdasiatpäť rokov, išli volby a ja som povedala dost, treba pustiť mladých. To už je nemorálne, aby som ešte ja raz kandidovala. Prehovárali ma, ešte máš na to. Nie, odišla som. Tak tieto volby boli v roku 1986.”*²³⁰ Vzhledem k důchodovému věku, tvořil dominantní část příjmu kromě poslanecké odměny důchod. Mohla však také využívat některých výhod, které plynuly z poslaneckého mandátu, například do Prahy a zpět mohla každý víkend létat speciálem pro slovenské poslance. Přesto jako poslankyně neměla výrazně vyšší příjem než ostatní, poslanecká odměna jí nevystačila na záležitosti, které vyplývaly z jejího politického působení. Jako poslankyně za okres Banskou Štiavnicu působila ještě v roce 1989. O udržení své politické funkce po listopadu 1989 již nijak neusilovala. Bránil jí v tom její vysoký věk a navíc považovala celou akci za předem připravenou. Proto když byla obeslána jako poslankyně dopisem nově vzniklé slovenské politické pravice, svého poslaneckého mandátu se vzdala. Komunistkou zůstala. Na rozdíl od některých jejích kolegů, ze kterých se po roce 1989 staly odpůrci komunismu, nebo se vrátili ke své léta potlačované víře, se Anna Kretová nepreorientovala se k jiné politické straně a ideologii *„Na to pamätajte, že vždycky títo, čo sú ultraľaví, potom idú do toho druhého extrém.”*²³¹

---

²³⁰ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR str. 389

²³¹ Tamtéž, str. 387

3.1.2 Jako žena

Anna Kretová pocházela z rodiny šesti dětí, vyrůstala v malé obci Spišská Sobota. Jako jediná vystudovala vysokou školu, ostatní sourozenci byli kvalifikovaní v dělnických profesích. Pracovala již jako velmi mladá, její otec byl ještě dlouho po první světové válce nemocný. Během války (1939-1945) pracovala dočasně v administrativě a od roku 1942 se jako členka komunistické strany podílela na domácí odbojové činnosti, což v praxi znamenalo, že rozšiřovala letáky a pomáhala organizovat pomoc válkou postiženým lidem. Patřila mezi stovky komunistických aktivistů, kteří budovali na území slovenského státu ilegální organizaci. Komunistický odboj byl sjednocený a pevně hierarchizovaný, stejně jako v Protektorátu Čechy a Morava však působil izolovaně vůči ostatním politickým stranám.

Po roce 1945 začíná působit Kretová v politice na okresní úrovni jako okresní tajemník „*V tej době, keď ja som robila okresného tajomníka, tak nemal hlavné slovo. Pozrite sa, mňa zvolili do OV strany, však som mala vtedy 25 rokov. Tam tí ľudia boli tak skúsení, že ja som sa neodvážila ani nič povedať, pretože ja som také skúsenosti nemala jak oni. Já hovorím do dneska, ti starí komunisti, to boli psychológovia, na všetko pamätali, keď sa o niečom jednalo.*“²³²

Vztah k ženám uvnitř KSS hodnotí jako velmi dobrý. Rok 1948 byl podle ní zásadním zlomem, po kterém se změnilo vnímání žen. Komunisté podle zásadních socialistických teorií usilovali o zapojení žen do společnosti, do pracovního procesu, do politiky. Díky těmto volebním slibům pak získali podporu u žen. S ženami se počítalo, bylo nasloucháno jejich požadavkům. Přesto i Anna Kretová uznává, že společnost nebyla tak docela připravená na ženy v politice, které pak měly problém získat respekt i u vlastních kolegů. „*To bolo také, veľmi sa vtedy dávalo na ženy. No ale viete, potom občas zvíťazí aj ten malomeštiacký vzťah k ženám, lebo to je pohodlnejšie pre mužov. [...] tie malomeštiacke spôsoby sa lepia aj na takých ľudí, ktorí chceli byť pokrokoví.*“²³³ Převládající patriarchální způsoby ve společnosti byly typické nejen pro poválečné muže a politiky, ale také často pro politicky neangažované ženy. Na Slovensku, které je navíc obecně považováno za více konzervativní a ruralističtější, byl tento trend o to výraznější.²³⁴ To potvrzuje i Kretová: „*Viete, u nás je predsa len ešte taký trošku feudálny spôsob nazerania na ženu, takže to sa prejavovalo aj v tých nejvyšších*

---

²³² Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR str. 407

²³³ Tamtéž, str. 411

²³⁴ LONDÁKOVÁ, Elena, *Vývoj ženskej otázky na Slovensku po roku 1945*, publikováno in: KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, V. sv., str. 194-221

kruhoch.²³⁵ Ženy měly být postupně zrovnoprávněny v pracovním životě a také v rodině. Na Slovensku, které bylo po roce 1949 výrazně industrializováno (dosud zde převládal především rolnický způsob života), se zrovnoprávnění žen týkalo především jejich uplatnění v pracovním procesu. Spíše než potřeba ženské emancipace převládala pragmatická potřeba zaplnění nových podniků a továren nekvalifikovanými pracovními silami.²³⁶

Anna Kretová se jako začínající politička velmi aktivně zasazovala o řešení ženské otázky. Rovnoprávnost žen byla jedním z programových bodů Košického vládního programu. Po vítězství v únoru 1948 straniční politici zasadili rovnoprávnost žen i do nové československé ústavy. Bezprostředně po konci války byla Anna Kretová pověřena rozšiřováním Košického vládního programu mezi lidmi. Měla být založena organizace, která by se ženskou otázkou zabývala komplexně. Anna Kretová stála u zrodu Svazu žen v Popradě, podobné organizace se postupně utvářely i v dalších oblastech. Jejich počáteční činnost spočívala především v přímé diskusi s lidmi, především s ženami, které bylo podle Anny Kretové nejprve třeba přesvědčit o tom, že jsou rovnoprávné a rovnocenné. Místo teoretických výkladů ideologie rovnoprávnosti žen s muži však členky svazu často zasahovaly v případech mnohem konkrétnějších, jako bylo například domácí násilí na ženách. Práce v malé organizaci místního svazu žen si Anna Kretová cenila právě proto, že se nevzdálila těm, o nichž se jednalo na vyšších úrovních. Řešila konkrétní situace a viděla konkrétní výsledky. Tento přístup si chtěla uchovat i během svého působení v celostátních organizacích. „*Ale já si myslím, že to tak má byť v spoločnosti, keď má byť spoločnosť poriadna a dobre fungujúca.*”²³⁷ Ženská organizace v Popradě, ve které působila Anna Kretová, byla velmi aktivní. Podílela se na celostátních sjezdech žen, které se konaly každý rok, pravidelně konala schůze. Anna Kretová se snažila ženy přesvědčovat o jejich postavení ve společnosti, ale zároveň je neizolovat od mužů, což byl podle ní problém ženského hnutí. „*Tam boli tendencie k takému separatizmu ženskému- my ženy a každý nám ubližuje. Já so mim vždycky hovorila: „Bez Chlapov nič neurobite.“ Je to ťažké sice, ale fakt že to nejde. To vyjde na posmech, keď začne takto tú ženskú politiku presadzovať, vytrhnutie z celého kontextu, to sa iba zosmiešni taká žena. Tak som ich učila, že musia sa naučiť získať mužov pre taký pohľad žensky, troška ženský na tú rovnoprávnosť.*”²³⁸

²³⁵ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR str. 397

²³⁶ LONDÁKOVÁ, Elena, *Vývoj ženskej otázky na Slovensku po roku 1945*, publikováno in: KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, V. sv., str. 194-221

²³⁷ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR str. 406

²³⁸ Tamtéž, str. 406

V padesátých letech se pak kromě studia na vysoké škole Anna Kretová angažuje v nově vzniklém Československém svazu žen. Až do roku 1960 pracovala v jeho předsednictvu, tedy v těsné blízkosti tehdejší předsedkyně svazu Anežky Hodinové – Spurné. Díky ní se dostala kromě sjezdů Československého svazu žen i na mezinárodní akce ženských organizací, kde se setkala s ženami z celého světa. Překvapilo ji jejich vzdělání, moudrost a postavení ve společnosti, které zdaleka přesahovalo její představu o ženách například z Indie nebo Afriky. Na práci s ženami celkově oceňovala jejich různorodost. *„Tam boli krásné typy dedinských žien, čo vedeli robiť, vedeli robiť bez vytrčania, ale boli aj také ženy, čo zase si to predsadzovali všetko cez ženskost', aj také sme mali.*²³⁹

Po absolutoriu VŠP KSČ se Anna Kretová prosadí na politicko – organizační oddělení KSČ. To ji katapultuje do mužské sféry politiky, kdy sice komunisté prosazovali třicetiprocentní účast žen v zákonodárném orgánu, ale v nejvyšších orgánech KSČ se ženy prosazovaly jen velmi zvolna. Zároveň tím definitivně opouští ženské organizace. Anna Kretová se tak stala jednou z mála žen, které se dostaly do vedení výkonné organizace aparátu KSČ. Působila v předsednictvu ÚKRK KSČ a ÚKRK KSS. Jak již bylo řečeno, na žádném z pracovních míst nevydržela dlouho, přesto se ona sama považuje za dobrého pracovníka. Její mužští kolegové byli překvapeni jejím elánem, pílí a schopností. Byla zvyklá si i jako vysoce postavená politička všechno připravovat sama, přestože mohla využít výhod, které jí její postavení přinášelo. Neustálé stěhování mezi Prahou a Bratislavou mohlo mít patrně vliv i na její neukotvenost v životě. Anna Kretová nikdy nezaložila vlastní rodinu. K tomu dodává: *„No pozrite sa, ja som bola v tomto taká nejaká konzervatívna. Ja som sa zaľubila, keď som mala 17, 18 rokov. On bol českej národnosti, Brňák, od Bran, z Blanska, ale učil na Slovensku. No a potom jak Čechov vyhánali, tak aj on odišiel. A prišiel do Sovietskeho zväzu a prišiel zasa so Svobodovou armádou, ale chorý a v roku 1946 zomrel na pľúca. No a ja som nevedela tak nejako presedlať, som zrovnávala vždycky. No a keď začnetetakto uvažovať, tak to je veľmi ťažko. No a pri tej roboteani nebolo času, to chce tiežčas, keď si chce vztah vytvoriť. Takže takto.*²⁴⁰

V mladém věku se ponořila Anna Kretová především do studia a protože byla dobrou studentkou, byl o její angažmá ve státní sféře zájem. Kromě toho se v té době angažovala v ženských organizacích a neustále pendlovala mezi Prahou a Bratislavou. V době, kdy působila v aparátu KSČ, pravidelně létala speciálem na víkend domů na Slovensko. Tento

---

²³⁹ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 407

²⁴⁰ Tamtéž, str. 409

způsob života jí vyhovoval. „*No tak viete, domov človek musí mať. Oni sa sice postarali. Zo začiatku som bývala len v takej ubytovni a potom mi prideliť dvojgarsonku a zariadili, takže som to tam mala dobre po každej stránke, ale darmo je, svoje je svoje. Mne to vyhovovalo.*”²⁴¹

V osmdesátých letech, kdy byla poslankyní SNR, se v duchu svých předchozích snah snažila prosazovat zákony prospěšné rodinám a ženám. Přestože sama jako zaměstnaná žena rodinu neměla, snažila se ulehčit život zaměstnaným matkám, takže prosazovala vyšší počet školek a jeslí a také zkvalitnění sociální péče o matky a rodiny. V tom jí bylo nápomocné ostatní ženské osazenstvo rady. Jak již bylo řečeno, politika státu v období normalizace směřovala právě k uspokojování základních potřeb obyvatel a zvýšení úrovně života, proto byla prosazena řada reforem v sociální oblasti a v oblasti rodinného života. S tím pak souvisela např. zvýšená porodnost v Československu, která byla typická pro sedmdesátá léta. Většina sociálních reforem přitom proběhla v první fázi normalizace, tedy do roku 1975, postupně docházelo ke stagnaci hospodářského vývoje. Přesto většina sociálně zaměřených reforem zůstala zachována.²⁴²

3.1.3 Jako svědek doby

Anna Kretová se narodila a vyrůstala v období první republiky. Rodina byla dělnického původu. Pocházela z malé slovenské obce Spišská Sobota, která je dnes součástí města Poprad. Její původ a rodinné zázemí ovlivnil i její pozdější vstup do politiky, ale také některé kritické názory na počáteční aktivity KSČ a KSS. Jak již bylo řečeno, do KSS vstupuje v roce 1942 během války a podílí se na její odbojové činnosti. Poválečná situace na Slovensku ji pak utvrdila ve správném rozhodnutí a Kretová se začala angažovat ve veřejné sféře. Po roce 1948 byla v Československu realizována politika po vzoru SSSR. Ta byla zaměřená proti soukromému vlastnictví, které mělo být odstraněno několika vlnami znárodnění. Právě kolektivizace na vesnicích, která cíleně směřovala proti velkostatkářům ale i drobným hospodářům, je prvním bodem, kdy Kretová cítí vnitřní nesoulad s oficiální politikou strany. „*Ale potom začalo znárodnovanie. A u nás bolo strašne veľa komunistiov-remeslníkov, ich nikto neprepúšťal, keď niečo vyviedli, ich živnosť išla ďalej, podľa toho, jak kvalitne robil. Bol tam bednár, bol tam tapečír, stolár jeden, no a keď týmto mali živnosti brať, tak oni, to boli už starší ľudia, si nevedeli predstaviť život. Tak s tým som, ja nesúhlasila, že ideme aj na tých drobných. To som aj vystupovala, aj ma kritizovali aj všetko*

²⁴¹ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 409

²⁴² Dle PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2004-2009. 2. sv. ISBN 978-80-7239-228-5, str. 659

*možné, a ja som si na svojom trvala.*²⁴³ Kritizuje přístup k drobným hospodářům, kterým měla být zabavena živnost, což by pro ně znamenalo často ve vyšším věku nutnost začít znovu pracovat. *„To máte tak, keď živnostník mal tak päťdesiat osem šesťsediat rokov, on nemohol ísť začínať niekde do roboty. A on v tej živnosti, on veľa nezarobil, ale žil z toho.*²⁴⁴ Bezprostředně po roce 1948 navíc kritizuje politiku státu vůči katolíkům. To je další věc, kterou díky svému vesnickému původu nepřijala. *„Lebo ľudia neboli spokojní, to ja súhlasím, že napríklad sme mohli troška aj s náboženstvom nejak gramotnejšie robiť. Ja som nikdy nikomu nevyčítala, keď veril, mne bol vždycky sympatickejší, keď sa priznal, jako tí pokrytci, čo chodili a robili ateistickú propagandu a v nedeľu sa modlili. To ja som vždycky hodnotila takých ľudí, čo priznali, a som si myslela: „Áno, každý nemá na to, aby sa vypořiadal s tým. Nieкто je taký, každý má inú povahu.*²⁴⁵

Anna Kretová zdůrazňuje, že dané postupy kritizovala již v době, kdy působila na pozici komunistické funkcionářky. I přes výtky k prosazování marxisticko-leninské ideologie nastupuje po absolvování studia hospodářských a politických věd na VŠP KŠČ v Praze. Po úspěšném dokončení studia je jako kvalifikovaná umístěna přímo na ÚV KSS, poté na ÚV KSC. V padesátých letech, kdy pobývá na studiu v Praze, navíc vrcholí politické procesy. Proces s tzv. vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským se jí dotkl i osobně, protože jeden z obžalovaných, Vlado Clementis, byl poslancem za jejich obvod na Slovensku. Navíc byl považován za rodinného přítele a Anna Kretová si ho pamatovala ještě z doby svého dětství. Její sestra například vypomáhala Clementisovi s organizací voleb. I přes časový odstup rozhovoru od událostí padesátých let však Kretová nijak nereflektuje pozdější snahy o rehabilitaci odsouzených a zjištění, že se jednalo o vykonstruované procesy.

Uvolnění společenské atmosféry v šedesátých letech Anna Kretová uvítala, protože komunismus podle Lenina pochopila jako formu nejvyšší demokracie a v šedesátých letech se otázka demokracie stala opět aktuální. Uznává zároveň, že v padesátých letech někteří spolustraníci pochopili vládu ne jako službu lidem, ale jako způsob získání moci nad lidmi. *„Mne tie šesťdesiate roky vyhovovali. Já si myslím, že keď niekoho zahriakneme, že sa len utvrdí, lebo aj ja som taká. A keď ho necháme a diskutujeme s ním, tak si skoriguje svoje*

---

²⁴³ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 379

²⁴⁴ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 394

²⁴⁵ Tamtéž, str. 394

názory. *No a to boli tie šesťdesiate roky takéto, alebo mali taký nábeh na takýto štýl.*“²⁴⁶ Anna Kretová se přidává k tehdejšímu tónu diskuse, když kritizuje některé funkcionáře a politiky, že si utvořili z režimu padesátých let spíše formu diktatury. Nejvyšší orgány strany a jejich představitelé byli podle ní často vzdáleni realitě, proto došlo z jejich strany k mnoha chybám. *„A ináč, tá internacionála niektoré veci prestrelila, to sa vždycky stane v stranických orgánoch, najmä vyšších, kde sú od reality dosť vzdialení, ale zase urobila veľký kus roboty.*“²⁴⁷ Vytratily se způsoby chování tzv. starých komunistů, tedy těch, kteří vstoupili do komunistické strany během války nebo bezprostředně po ní a kteří nejprve pomáhali ostatním, až nakonec sami sobě. Pomáhali lidem, kteří si sami pomoci nedokázali. Tuto praxi Anna Kretová získala při rozdávání potravinových lístků. Během svého působení v ÚV KSČ na konci padesátých let měla dojem, že se přestal klást důraz na to, co se říká, ale byl kladen důraz pouze na to, jakým způsobem je daná věc řečena. Politická garnitura pak příliš spoléhala na automatickou podporu lidí, u kterých se ale víra v komunismus vytratila. *„Vývoj nikdy nie je priamočarý a je to aj v osudoch strán a v osudoch štátov, že malé chyby niekedy spôsobia úplnú zmenu presvedčenia alebo tendencií v hnutí. No a nám sa to stalo, že príliš sme sa opíjali tým, že sme vedúca sila, že to máme v ústave zapísané, ale nevedeli sme, že ten život ide a že mi tú dôveru, ktorú sme získali v rokoch po vojne, musíme stále obnovovať. Na to sa zabudlo.*“²⁴⁸ Proto podle ní došlo k rozdělení uvnitř komunistické strany na reformní křídlo a konzervativní proud, přičemž mnoho tzv. starých komunistů se přidalo právě na stranu reformistů. Zároveň ale tvrdí, ve shodě s pozdějším oficiálním dokumentem *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, že svobodná diskuse se na mnoha místech proměnila v kontrarevoluci. Jako konkrétní příklad uvádí manifest *2000 slov* Ludvíka Vaculíka. Atmosféra šedesátých let pohltila tedy i Annu Kretovou, ač neměla dobrý pocit z toho, že do vedení reformního procesu byl zvolen Alexander Dubček. Z rozhovoru vyplývá, že neuznávala onu aureolu, která se kolem Dubčeka rozzářila, naopak měla strach, když byl zvolen prvním tajemníkem KSČ. *„Viete, pre mňa je strašne ťažko počúvať, aký bol Dubček fenomén. On totiž robil jeden čas v mojom odbore, sa to bojím povedať, on bol tvrdohlavý, to je fakt, ale na nejakú tvorivú robotu on nebol a všetky jeho referáty, to teraz sa priznávajú, jak mu robili referáty, keď išiel do Talianska atď. Keď mu niekto napísal, tak on to, keď to nepokazil v prednese, tak to bolo dobré.[...] No a keď ho zvolili za prvého*

²⁴⁶ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 410

²⁴⁷ Tamtéž, str. 405

²⁴⁸ Tamtéž, str. 402

*tajomníka ÚV KSČ, já vám poviem, ja som mala strach. Ja som vedela, že s ním sa dá manipulovať, že záleží, akých ľudí bude mať okolo seba. Lebo on nejaký svoj vlastný potenciál nemal, on bol odkázaný na iných. No a tak to ho hneď obklopili takí ľudia. To bolo pripravené zrejme z tej pravice.*²⁴⁹

Po okupaci ČSSR vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 intervenci odsuzuje, na druhou stranu se ale zastávala vojáků, kteří do Československa přišli, a odmítala kritiku pouze na účet Sovětského svazu. Podle Anny Kretové mělo dojít k výraznějšímu projevu odporu ve společnosti, místo toho však lidé na vojáky izolovaně útočili a donutili je střílet. Ve vojenskou diktaturu nevěřila. K ní nakonec nedošlo, na počátku sedmdesátých let se ale etabloval nový režim normalizace, který měl zcela zadusit reformní proud konce šedesátých let. *„Lenže ta konsolidácia trvala strašne dlho. Ono by stačilo podľa mojho názoru tak rok a potom uvoľňovať, pretože to je zákonite, že ľudia, keď sú hmotne zabezpečení a keď majú aj určitou voľnosť, tak nejdú za takýmito Dvoma tisícami slovami. To je extrémizmus. A povedala by som, že väčšina ľudí je takých, že potrebujú vidieť, že môžu dnes alebo perspektívne niečo korigovať, čo vidia, že je nesprávne. Ale to sa ľuďom vzalo.*“²⁵⁰ Tzv. konsolidace nakonec trvala několik let, během nichž byl odstraněn jakýkoli pokus o reformu, došlo k největší prověrce členů a mnoho z nich bylo ze strany vyloučeno. Často to byli právě staří komunisté, kteří pomáhali vybudovat fungující komunistickou organizaci. Nová garnitura pak stabilně vládla až do Sametové revoluce v roce 1989. Anna Kretová působila přímo v ÚKRK KSČ během vydávání nových členských průkazů, byla tedy informována o tom, jakým způsobem prověřování v jednotlivých krajích probíhá. Volbu Gustáva Husáka, který se stal novým generálním tajemníkem a později prezidentem ČSSR, považovala a považuje za v té době nejlepší řešení. *„Normalizáciu ja som prežila fakticky v Prahe. A poviem vám, že jak to zobral Husák do rúk, ja nehovorím, že sa nerobili aj nie celkom správne veci, ale to robil strašne široký kolektív, ale musím povedať, že Husák bol férový. On vždycky hovoril: „pozor s porozumením, chápte ľudí“ [...] Takže už to, že prišiel Husák, to veľmi zapůsobilo na tíverejnosť. Ľudia verili, že z toho vyviazneme nejak. Že sa dole, na krajoch, na okresoch robili kadejaké veci, to je pravda, to nepopieram, že si vybavovali osbone účty aj všelico. Ale myslím si, že Husák to robil veľmi citlivo. Dneska sú naňho všelijaké názorx, ja si myslím, že*

---

²⁴⁹ Rozhovor s Annou Kretovou, COH ÚSD AV ČR, str. 382

²⁵⁰ Tamtéž, str. 402

*to bol chlap na mieste, aj vzdelaný, aj schopnosťami, aj organizačne, rečník výborný. Tak to je moj názor na normalizáciu.*²⁵¹

V prvních fázích dvacetileté normalizace v Československu působila Anna Kreťová v Praze, poté odchází na Slovensko do Bratislavy, kde zasedá v nově vzniklé SNR. Již během pobytu v Bratislavě zaznamená aféru, která se rozpoutala kvůli Chartě 77. Několik chartistů sama osobně znala. Zatímco např. s katolíky, kteří vystupovali jako odpůrci režimu, Kreťová vycházela a jejich stanovisko chápe, u chartistů tomu bylo právě naopak. Hodnotí je jako odpadlíky, tak jak je hodnotila dobová oficiální propaganda, dokonce se nevyhýbá ani osobním útokům a pomluvám. *„No pozrite sa, ja som tých ľudí mnohých poznala. Zoberte si Hanu Ponickú, tak tú som pozerala veľmi dobre. Tá prvé roky vo zväze žien sa išla roztrhať od horlivosti, potom mužov striedala jedného za druhým, deti nechala Žárymu. Tak čo si o takovejto žene môžete pomyslieť? No, štíry razy sa vydávala a vždycky sa rozviedla. Potom Kohouta, toho som poznala ako zväzka, ten by bol chcel krky vykrúcať každému a naraz bol úplne inde. Ja to považujem za taký extrémizmus, i na jednej, i na druhej strane existuje.*²⁵²

Díky tomu, že jako Slovenka působila střídavě v Praze a v Bratislavě, vyzorovala určitý vývoj ve vztahu Čechů k Slovákům. Tedy jaký měli Češi vztah k Slovákům v padesátých letech, kdy do Prahy přišla poprvé, a jaký po federalizaci státu v letech sedmdesátých. *„Ja vám poviem, keď som tam robila v tých päťdesiatych rokoch, tak tá Praha bola úplne iná, keď som prišla potom v tom roku 1970. Viete, úplne iná. V päťdesiatych rokoch taká úcta k Slovákom bola. My sme mali SNP, ale oni mali sice tiež odboj, ale...No a potom sa to začalo tak zhoršovať, že už im vadilo, že tí Slováci sa čestnejšie zachovali v tom boji proti fašizmu.*²⁵³ Slováci jsou podle Kreťové myšlenkově i ideově stálejší, nenechají se unést masovou atmosférou. Naopak Češi dokáží lépe ocenit práci.

Rok 1989 prožila Kreťová již jako poslankyně v důchodu. Sametovou revoluci považuje za akci předem připravenou, což považuje za velké zklamání ze strany KŠČ. Poté se již veřejně nijak neangažovala. Vzpomíná: *„Velmi těžko, som myslela, že to neprežijem. A potom som sa nejak...pamätam sa na jedného veľmi múdreho človeka, ktorý ma stretol a mi hovoril a mal veľkú pravdu: „Ty sa nezužuj, to nie je politická záležitosť, to robia kontrarozviedky, to nie je politika a proti tomu nemôžeš nič.“ A mal pravdu, že to nebola politika, to bolo pripravené, zorganizované. [...] Gorbačov sa dohodol s Reaganom, to je*

²⁵¹ Rozhovor s Annou Kreťovou, COH ÚSD AV ČR, str. 387

²⁵² Tamtéž, str. 408

²⁵³ Tamtéž, str. 411

*plod ich porady.*²⁵⁴ Toto stanovisko je společné pro většinu tázaných politiků angažovaných v období normalizace, kteří byli tázáni v rámci projektů COH ÚSD AV ČR. Považovali rozpad socialistického zřízení v Československu za zásah vyšší moci a především za akci připravenou západními tajnými službami ve spolupráci se SSSR.

3.2 Dana Němcová

Dana Němcová (1934) patří mezi výrazné tváře československého disentu sedmdesátých a osmdesátých let. Byla mezi prvními signatáři Charty 77, spoluzakládala VONS, za podíl na jeho činnosti byla v roce 1979 podmíněně odsouzena. Podílela se na protirežimních aktivitách osmdesátých let, účastnila se i studentských demonstrací v listopadu 1989. Po Sametové revoluci se nakrátko objevila v politice jako členka Občanského fóra, později působila ve Výboru dobré vůle Nadaci Olgy Havlové a v Českém helsinském výboru, kde vedla poradnu pro uprchlíky. Rozhovor, který je v následující části analyzován, byl zpracován pro projekt *Lidé Charty 77* vedený Květou Jechovou v rámci COH ÚSD AV ČR.²⁵⁵ Rozhovor je stručnější než rozhovor s Annou Kreťovou a některých závažných témat pro tuto práci se nedotýká, proto byl doplněn rozhovorem, který Dana Němcová poskytla pro projekt *Paměť národa*²⁵⁶ a částečně je využit rozhovor v knize Evy Kantůrkové *Sešly jsme se v této knize*.

3.2.1 Jako disidentka

V padesátých letech Dana Němcová nastupuje na Filozofickou fakultu UK v Praze, kde vystuduje obor psychologie v kombinaci s filozofií. Seznámí se zde s aktivistou a svým budoucím manželem Jiřím Němcem, spolu navštěvují zakázané semináře Jana Patočky. „*S ním jsem pak začala chodit na takové ty domácí přednášky pana profesora Patočky, který už nesměl přednášet na fakultě, takže to bylo jenom v takovém kruhu přátelském, velice úzkém, a samozřejmě jsem se zajímala o všechno, co bylo zakázané a pronásledované včetně náboženství, literatury katolické, křesťanské, prostě skončilo to tím, že v pětapadesátém roce jsem se nechala pokřtít v katolické církvi.*“²⁵⁷ Pokřtít se Dana Němcová nechala v době, kdy

---

²⁵⁴ Rozhovor s Annou Kreťovou, COH ÚSD AV ČR, str. 393n

²⁵⁵ Rozhovor s Danou Němcovou vedla Ilona Christl, 1. a 10. června 1992, projekt *Lidé Charty 77*, COH ÚSD AV ČR (dále jen Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1 a 2)

²⁵⁶ Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt *Příběhy 20. století (Post bellum)*. [online].

[cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>

²⁵⁷ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 5

měla katolická církev v Československu potíže s vlastní existencí, protože byla potírána a vystavena trestním represím. „*To bylo vlastně v době, kdy katolická církev měla vlastně se státní správou a vůbec s tím režimem velké problémy. V podstatě hierarchie byla buď zavřená nebo v internaci, kněží byli velice omezení jenom vlastně na tu liturgickou službu, věřící byli zastašováni, aby do kostela nechodili, takže to vypadalo tak, že když někdo bydlel na menším městě a chtěl jít do kostela, tak musel odjet třeba několik desítek kilometrů dál, aby ho nikdo ze sousedů neviděl, protože to bylo na pováženou tenkrát se hlásit k církvi, a my jsme s mým budoucím manželem tenkrát velice obdivovali a stýkali jsme se s panem profesorem Vašicou, to byl starý kněz, který se u nás velice zasloužil o studium materiálů, týkajících se působnosti Cyrila a Metoděje.*”²⁵⁸ Rodiče, ač věřící, opustili církev jako Češi v pohraničí z důvodu, že byla německá, dceři ale v její činnosti nijak nebránili, dokonce jí povolili ještě v pohraničí po válce navštěvovat československou církev.²⁵⁹

Právě díky manželovi se dostala k některým zakázaným aktivitám zaměřeným proti komunistickému režimu. Averzi vůči režimu však získala mnohem dříve, ještě pod vlivem svých rodičů. Po válce, kterou strávili v Novém Městě nad Metují, byl její otec povolán, aby v pohraničí znovu obnovil školství. Pozice školského inspektora však byla po roce 1948 spojená se stranickou angažovaností a otec Dany Němcové odmítl do KSČ vstoupit. Byl propuštěn, ale díky vhodnému dělnickému původu se udržel alespoň na pozici řadového učitele. Dana Němcová k tomu dodává: „*Prostě otec s těmi lidmi, kteří se dali do partaje, a věděl o nich, co jsou zač, prostě nebyl schopný vstoupit na jednu loď. A ideologie pro něj zas nebyla tak podstatná. Podstatné pro něj bylo, že viděl, že prostě do toho jdou gauneři.*”²⁶⁰

Období po roce 1948 prožívá jako nejhorší období v životě, kdy se nešťastné pocity z dospívání ještě umocnily napjatou společenskou a politickou situací.²⁶¹ V roce 1952 po ukončení gymnázia chtěla jít studovat filozofii do Prahy, z organizačních důvodů nebyla přijata, takže si vybrala studium psychologie, kde poznala manžela Jiřího. Ten v ní, jak již bylo řečeno, umocnil odpor proti oficiální vládní moci.

Na konci padesátých let došlo podle Dany Němcové k mírnému uvolnění, čehož využili také věřící a v Jirchářích byl otevřen ekumenický seminář. Dana Němcová svou aktivitu před okupací v srpnu 1968 spojuje především s aktivitami náboženských skupin, kde

---

²⁵⁸ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 2

²⁵⁹ BÁRTA, Jan. *Dana Němcová: lidé mého života*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003. 170 s., [8] s. obr. příl. Rozhovory. ISBN 80-7178-759-0, str. 21

²⁶⁰ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 4

²⁶¹ BÁRTA, Jan, *Dana Němcová: lidé mého života*, str. 28nn

se setkávali lidé různých vyznání a ti, kteří byli v minulosti režimem pronásledováni. Její manžel Jiří Němec se poté angažoval v nově založeném časopise *Tvář*, na kterém spolupracoval s Emanuelem Mandlerem a Ladislavem Hejdánkem. V kontaktu manželé Němcovi byli i se skupinou K231. Dana Němcová se však od roku 1956 věnovala především péči o děti, vychovala jich postupně celkem sedm.

Očekávání Dany Němcové od roku 1968 bylo následující: „*Později, v hlubokém čase totality, když si mě zase pozvali k výsledku, připomněl mi vyšetřovatel, jak jsem se vyjádřila pro televizi na nějakém z mítinků, jichž jsem se v čase Pražského jara zúčastnila. Muselo to být na jednom setkání K231 nebo na jiném velkém mítinku v Juldě Fuldě. Vyšetřovatel mě citoval naprosto přesně. Na otázku, co očekávám od roku osmašedesát, jsem na televizní kameru odpověděla, že čekám, až si komunisti vyperou špinavé prádlo a pustí k moci někoho jiného. Takové bylo moje politické očekávání a takhle jsem to vyjádřila.*”²⁶² Srpen 1968 prožila v Rakousku u přátel, zatímco Jiří Němec pokračoval v Praze v činnosti pro časopis *Tvář*. Oba dva uvažovali o emigraci, ale nakonec se na podzim 1968 vracejí do Československa. „*Můj muž byl přesvědčený, že když se vrátí, tak třeba ty knihy, které už měl připraveny do tisku, ještě vyjdou, než bude utažený šroub. A že potom budou lidem pomáhat v rezistenci, a dožítí se nějakých lehčích dob. Takže jsme se vrátili a nelitovali jsme toho nikdy.*“ Vzpomíná Němcová v rozhovoru s Adamem Drdou pro projekt *Paměť národa*.²⁶³

Počátky své disidentské činnosti spojuje Dana Němcová s poslechem alternativní hudby, kterou představovaly především The Plastic People of the Universe a další skupiny, jež normalizační režim postihoval. Stala se jejich posluchačkou, ač ji od ostatních fanoušků a často i hudebníků odlišoval její věk. „*A to byl taky takový zajímavý moment, že vlastně já postupně jsem s těmi dětmi, jak mi dospívaly, se stala jejich kamarádkou. Jelikož jsme vlastně měli společné kamarády. I mnohem, mnohem mladší muzikanti mě brali jako sobě rovnou a moje děti byly jejich kamarádi a postupně tak vznikl takový plynulý přechod bez jakýchkoliv generačních problémů.*”²⁶⁴ Sblížením s alternativní scénou a účastí na zakázaných koncertech se Němcová dostala do úzkého okruhu disidentů, ale zároveň na sebe upozornila StB.

S bezpečnostními orgány měla Němcová problémy například po nevydařeném koncertě v Rudolfově v roce 1973, kdy byli posluchači razantním způsobem zatčeni a vyslýcháni, přestože si dle jejích slov pouze přijeli poslechnout hudbu. Celou situaci popisuje

---

²⁶² BÁRTA, Jan, *Dana Němcová: lidé mého života*, str. 86

²⁶³ Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt Příběhy 20. století (Post bellum). [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>

²⁶⁴ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 6

takto: „*To je taková malá obec a když se tam sjelo asi šest set mániček a hudebníci, kteří místnímu obyvatelstvu připadali nějak velmi nezvyklí, ba co dím podezřelí, tak nakonec to kulminovalo tak, že tam přijel oddíl pohotovostní, který prostě začal lidi rovnou mlátit, nakládat do policejních vozů, zjišťovat totožnost a to skutečně i ten, v budějovickém podchodu směrem k vlakům, tak byla na kachlíkové zdi krev. A pak samozřejmě všichni jsme měli řízení před pořádkovou komisí rudolfovského výboru, kde mi prostě říkali, ať jim nevykládám, že se nejedná o tajnou organizaci, protože když oni chtějí dát pro mládež dohromady nějakou akci, tak k tomu potřebují celý aparát, a že nebudu vykládat, že spontánní zájem přivede lidi dohromady od Košic až po Aš, atd.*“²⁶⁵ Bezpečnostní složky na koncertech evidovali stále stejné osoby, což je dle Dany Němcové utvrdilo v přesvědčení, že se jedná o utajenou organizaci. Kvůli represím se alternativní skupiny skutečně přesunuly mimo oficiální scénu a jejich koncerty se pečlivě utajovaly. Ze strany Dany Němcové došlo i k osobnímu sblížení s alternativní hudební scénou a mnoho jejích členů se stalo jejími přáteli. „*Stmeloval nás odpor proti nespravedlivému a neoprávněnému postihu jakékoliv nezávislé tvorby a sebevyjádření, který byl stále brutálnější. I proto jsme se stali velmi blízkými přáteli.*“²⁶⁶

Nejrazantnějším krokem proti nonkonformním hudebním projektům ze strany režimu pak bylo bezpochyby zatčení šestadvaceti umělců undergroundové scény v roce 1976. Mezi nimi byli i členové skupin The Plastic People of the Universe a DG 307. Zabavena jim byla veškerá aparatura, zatčení byli pod záminkou výtržnictví za své texty. Protože se Dana Němcová aktivně a veřejně zatčených hudebníků zastávala, byla vyslýchána, dokonce ztratila zaměstnání, když jí nebyla prodloužena pracovní smlouva na pozici psycholožky. „*Já jsem v roce 1976 přišla o zaměstnání, protože jsem se zastávala aktivně Plastic People, kteří byli pronásledováni a vězněni, tak jsem se jich zastávala. Proto mi nebyl prodloužen pracovní poměr na místu psycholožky pro děti s vadami řeči a sluchu, abych je náhodou třeba nezkažila.*“²⁶⁷ Pak již nemohla vykonávat práci ve svém oboru a byla zaměstnána jako uklízečka či domovnice. „*Bylo to tak jako šikovně zahrané do autu, že ten důvod výpovědní mně jako psycholožce nebyl nikdy ideologicky zdůvodněný. Prostě od té doby jsme dělala už jenom uklízečku a domovnici a takový věci, na což mám docela roztomilé vzpomínky.*“²⁶⁸

---

²⁶⁵ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 5

²⁶⁶ BÁRTA, Jan, *Dana Němcová: lidé mého života*, str. 95

²⁶⁷ Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt Příběhy 20. století (Post bellum). [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>

²⁶⁸ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 6

Chartu 77 Dana Němcová vnímá jako přirozené vyvrcholení odporu, který se zdvihl proti svobodné tvorbě umění. Jiří Němec se podílel na tvorbě úvodního prohlášení Charty 77, Němcovi tedy byli u samotného vzniku nezávislé iniciativy, která se stala nejvýraznějším projevem disentu v Československu. Pro Danu Němcovou bylo přirozené angažovat se ve věci Charty 77 veřejně, svůj podpis proto připojila hned v prosinci 1976 pod úvodní prohlášení. Čekali jí výsledky jako každého signatáře, byla jí nabízena spolupráce s StB. *„To byl ten první výsledek, kdy teda jsem odmítla vypovídat a krátce poté se mi objevili dva takoví chlapi tady za dveřma, nesmírně vlídně, že teda kvůli té Chartě by si se mnou chtěli pohovořit, já jsem říkala, ale copak, já už jsem u výsledku byla. Oni říkali no jo, ale tam jste jako nic neřekla a vy máte ty děti. A v tu chvíli, já jsem strašně beránčí povaha, ale tohleto mě naštvalo a pravila jsem: víte co, já jsem to udělala právě proto, že mám ty děti, aby se jednou za mě nemusely stydět. A práskla jsem dveřma,“*²⁶⁹ Ve své aktivní disidentské činnosti pokračovala i přes neustálý dozor a přidaly se k ní i její v té době dospělé děti. Žádné z dětí Němcových nemohlo studovat vysokou školu, skončili na nekvalifikovaných pracovních místech. Nikdy svým rodičům jejich aktivitu nevyčetly. Naopak s dosažením osmnáctého roku připojovaly svůj podpis pod úvodní prohlášení Charty 77 i mladší děti. Dana Němcová s uznáním vzpomíná: *„Když mě zavřely, tak ještě ty které dospěly 18 let, tak všichni se postavili za mě, připojili svůj podpis pod Chartu a dokonce prohlásili, že kdyby chtěli zavřít kohokoliv z nich, tak že si půjdou za mě sednout. Byli naprosto perfektní.“*²⁷⁰

Zatčena byla Dana Němcová v roce 1979 v souvislosti se vznikem a aktivitou VONS. Nejen Charta 77 ale také VONS stály dle disidentky na principu solidarity, sounáležitosti, společenství, které se k něčemu vztahuje.²⁷¹ Dana Němcová byla jednou ze šesti souzených a odsouzených v soudním líčení, které proběhlo v říjnu 1979. Původní nepodmíněný trest jí byl nakonec změněn na dvouletý podmíněný trest s odkladem na pět let. V potaz byl brán její zdravotní stav a výchova dětí.²⁷² V disidentské činnosti však i po soudním procesu pokračovala. Bylo třeba vyrovnat se s vlastním strachem: *„Já jsem v podstatě zažívala represe vůči těm hudebníkům od sedmdesátých let, takže represe pro mě nebyly žádným neznámým nebo nepředstavitelným přístupem, postupem, ale to se nedalo nic dělat.“*

---

²⁶⁹ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 6

²⁷⁰ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 4

²⁷¹ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 5

²⁷² Rozsudek z 23. října 1979 - Rozsudek senátu Městského soudu v Praze nad Petrem Uhlem, Václavem Bendou, Jiřím Dienstbierem, Václavem Havlem, Ottou Bednářovou a Danou Němcovou, tamtéž str. 176-190

*Samozřejmě, že strach člověk měl, ale myslím si, že jde právě o to, tomu strachu se nepoddát. To nejde o to, že by ho člověk neměl. Vůbec ne. Ale nesmí mu dát to hlavní slovo.*²⁷³

Na počátku osmdesátých let neustálý tlak na disidentské hnutí donutil emigrovat Jiřího Němce. Dana Němcová, nadále aktivní ve VONS, musela vytrpět domovní prohlídky a neustálé výslechy. *„Jak to bylo často, to už si nevzpomínám, rozhodně častěji, než nám bylo příjemné. Člověk si nemohl být nikdy jistý, kdy to vlastně přijde. A když v pět hodin ráno zazvonil třeba zvonek, tak to bylo, jako když vás kopne kuň, protože to chodily domovní prohlídky, a toho jsem se potom ještě dlouho nemohla zbavit, toho pocitu, že jakékoliv zvonění je vlastně zlověstné, přestože se potom ukázalo, že to tak vlastně nemusí být.*²⁷⁴

V roce 1989 se stala Dana Němcová jednou ze tří mluvčích Charty 77. Tato funkce se stala katalyzátorem veškeré pozornosti ze strany represivních orgánů. Jako jedna z mála aktivních disidentů se Němcová mohla účastnit listopadových demonstrací v roce 1989, protože byla na svobodě. Po Sametové revoluci se krátce podílela přímo na politice státu, když byla za Občanské fórum kooptována do parlamentu, ve kterém působila do roku 1992. Politiku posléze opouští, aby se věnovala práci, která je jí bližší, tedy konkrétní pomoci lidem. *„A teď, po tom devětaosmdesátém, což byl už asi pátý převrat, který jsem zažila, tak jsme vlastně byla nejdřív kooptovaná do parlamentu, kde jsem byla členkou předsednictva a místopředsedkyní kulturního a sociálního výboru, do voleb v dvaadevadesátém roce, nehodlala jsem vlézt do žádné strany, silně nepartijní typ, který když něco prostě začne mít jasnou linii, tak se toho leknu, že prostě takovéhle vyhraněné stranické postoje já prostě nejsem schopná zastávat.*²⁷⁵

V nadaci Český helsinský výbor, která má své kořeny již v období normalizace, založila poradnu pro uprchlíky, kde se mohla realizovat v tom, co je jí přirozené, v pomoci lidem. Coby bývalá disidentka dodnes poskytuje rozhovory a objíždí přednášky i školy, aby vyprávěla o svém životě. V roce 2013 byla oceněna cenou Paměti národa.²⁷⁶

3.2.2 Jako žena

Dana Němcová vyrůstala jako jedináček. Vychována byla dle svých slov přísně a kategoricky právě z toho důvodu, že neměla sourozence, na její výchově se podepsala

---

²⁷³ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 3

²⁷⁴ Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt Příběhy 20. století (Post bellum). [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>

²⁷⁵ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 7

²⁷⁶ Dne 17. Listopadu 2013 jí byla udělena cena Paměti národa za její aktivní opoziční činnost v období normalizace

především matka. S otcem měla bezkonfliktní vztah, znamenal pro ni podporu, naopak s matkou celý život bojovala.²⁷⁷ Díky vzdělanému otci, který dlouhodobě pracoval ve školství, se Němcové dostalo kvalitního vzdělání. Nejprve studovala na osmiletém gymnáziu, posléze po kratší pauze, kterou strávila coby učitelka na základní škole, nastupuje na FF UK v Praze. Původně zamýšlené studium filozofie a teologie nakonec vyměnila za studium na nově vzniklé katedře psychologie. „*Praha pro mě znamenala příjemnou změnu. Najednou bylo za čím jít a čemu naslouchat. Praha byla pro mě místem nových podnětů.*“²⁷⁸ Zde se setkala se svým budoucím manželem, Jiřím Němcem a mnoha dalšími významnými osobnostmi pozdějšího hnutí odporu v Československu. Jiří Němec se stal jejím průvodcem, díky němu se dostala do prostředí katolických intelektuálů.

S manželem Jiřím Němcem strávila téměř dvacet pět let, než se nechali před jeho emigrací rozvést. „*Náš vztah byl dost specifický, ale opravdu hluboký a pěkný. Za nejpodstatnější a nejdůležitější jsem považovala společnou chuť nedívat se jen jeden na druhého, ale dívat se společně jedním směrem. Nechtěli jsme se zahledět sami do sebe. Chtěli jsme pozorovat svět, do kterého jsme patřili a ve kterém nás spojovalo i společné hledání. V chuti hledat a dívat se kolem sebe spolu jsme byli zajedno. V našem vztahu mělo své nezpochybnitelné místo i společné vzhlížení vzhůru, ale se stejnou chutí jsme se rozhlíželi navzdory temné době kolem sebe, abychom, když zahlédneme světla, k nim s nadějí zamířili.*“²⁷⁹ Ještě během studia se nechá pokřtít v katolické církvi a narodí se jí první děti. Studium během té doby nikdy nepřerušila, když absolvovala, měla v té době již tři děti. Celkem jich Dana Němcová vychovala sedm, čtyři dívky a tři chlapce. Poslední dítě se jí narodilo v roce 1967. Mít tolik dětí bylo i na tehdejší dobu poměrně netradiční. Potvrzuje to i Dana Němcová: „*Já jsem byla fanatika asi opravdu. Opravdu jsem byla fanatik přes dětičky, protože každé jsem brala jako takový velký dárek. Velký dáreček to pro mě byl.*“²⁸⁰ Nikdy nepocítovala problémy tak velkou rodinu zvládnout. „*Když máš velkou rodinu, tak ji musíš mít ještě větší. [...] Lidi nemají dost bohatou fantazii a nikdy si to nevyzkoušeli. Možná proto jim můj přístup k domácnosti připadal dost zvláštní. Ovšem když se dnes ohlédnu zpět do minulosti, taky se divím. Prožila jsem chvíle a události takřka neskutečné. Naštěstí ještě žijí lidé, kteří mohou*

---

²⁷⁷ BÁRTA, Jan, *Dana Němcová: Lidé mého života*, str. 19n

²⁷⁸ BÁRTA, Jan, *Dana Němcová: Lidé mého života*, str. 43

²⁷⁹ Tamtéž, str. 51

²⁸⁰ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 5n

*potvrdit, že tak to nějak u nás chodilo. Děti nebyly absolutně ničemu překážkou. Někdy, když jsme třeba odjížděli na delší dobu, myslím tím tak týden, zaskočili moji rodiče.*²⁸¹

V šedesátých letech se Dana Němcová angažovala v aktivitách spojených se svým mužem a prostředím katolické inteligence. Navíc se po srpnové intervenci a nástupu normalizace sblíží s alternativní scénou, k čemuž jí přivedou právě její děti. Během sedmdesátých let, kdy se aktivně zapojila do činnosti československého disentu spolu se svým manželem, musela unést rozhodnutí, její děti nedostanou stejnou příležitost jako ostatní. Takové rozhodnutí musela učinit každá matka, která se zapojila do disentu. Díky domácí a mezinárodní pozornosti byla během soudu v roce 1979 nakonec odsouzena podmíněně právě kvůli dětem. Po vzájemné dohodě Jiří Němec v roce 1980 emigruje, jeho manželka odmítla právě kvůli dětem, rodinným a společenským vazbám. Přiznává, že odchod manžela byl pro ni i pro zbytek rodiny těžký, ale přáli mu, aby opět našel štěstí a mohl se ve svobodné zemi realizovat. „*Možná, že Jiří chyběl dost významným způsobem Jakubovi. Nejmladší syn by býval tátu asi chtěl. Dost o něj usiloval a myslím si, že mu otec hodně chyběl. Dcera Veronika si zase vzpomíná, že si s tátou vlastně nikdy pořádně nepopovídala. Když se Jiří vrátil z emigrace, tak u ní nějaký čas dokonce žil, ale ani tenkrát neměla dojem, že by si táty náležitě užila*).[...] *Děti se k němu vztahovaly naprosto stejně, jen komunikace s ním byla z jejich strany různě odstupňovaná. Žádné z nich na něj však nezanevřelo. Všechny za ním chodily i v době, když už ležel vážně nemocný v nemocnici.*²⁸² Podobné pocity zažívala o generaci mladší signatářka Charty 77 Anna Šabatová, provdaná za Petra Uhla, výrazného aktivistu a teoretika československého disentu. I ona se musela potýkat s tím, že o rodinu, navíc postiženou režimem, se musela starat takřka sama. Petr Uhl byl ve vězení. „*Nezastírám jim, že je táta ve vězení. Snažím se tomu dát co nejnórmálnější obsah. Děti vědí, že tátu zavřeli zlí policajti, protože byl statečný. Kreslí Petrovi do dopisů, diktují mi, co mu mám za ně napsat. Mluvím s nimi o tátovi často, mají celkem živý pocit otce. U Pavla se občas z otázky projeví stesk, měl s Petrem už řadu zážitků, má se mu po čem stýskat. Je také straší a jako kluk by teď tátu dosti potřeboval, hlavně jako prototyp muže v rodině. To nenahradím, kdybych se rozkrájela.*“²⁸³

Rok 1989 splněnou představou Dany Němcové o znovunabytí svobodě. Uvědomovala si však, že je svobodnou volbou každého, jak s touto nově nabytou svobodou naloží, což

---

²⁸¹ BÁRTA, Jan, *Dana Němcová: Lidé mého života*, str. 54

²⁸² BÁRTA, Jan, *Dana Němcová: Lidé mého života*, str. 59

²⁸³ Z rozhovoru s Annou Šabatovou, Kantůrková Eva, *Sešly jsme se v této knize*, str. 75

přináší mnoho radosti, ale také mnohá úskalí. „*ta svoboda vypadá jako velikánská nabídka a člověk si musí uvědomit, že nemůže realizovat všechny možnosti, které by se mu třeba líbily. Vždycky vlastně je omezen situací a vlastně by i měl sám sebe omezit a ukáznit tím, že si uloží volbu a pak jaksi na tom trvá.*“²⁸⁴ Během období normalizace se Němcová nijak neangažovala v žádné formě ženského hnutí, což souvisí především s tím, že v rámci opozičních aktivit nebylo toto téma nijak aktuální.

3.2.3 Jako svědek doby

Rodina Dany Němcové pocházela z pohraničí, které opustila po obsazení Sudet v roce 1938. Mobilizace utkvěla Daně Němcové v paměti: „*Pak si vzpomínám, že jsme s maminkou vojákům, kteří byli připraveni hájit naše hranice v osmatřicátém roce nesli velikánský prádelní koš s takovými malými koláčkami, vzpomínám si na ten bunkr, kde měl tatínek velení a kde jsme prostě ty koláče rozdávaly.* Válku Němcová strávila převážně v Novém Městě nad Metují, jako dítě příliš nevnímala válečnou situaci. V roce 1945 jí bylo teprve jedenáct let. Po válce se vracejí zpět do pohraničí, kde její otec, školský inspektor, organizuje české školství. V Chomutově Němcová bolestně vnímá poválečné chování vůči Němcům. „*Já jsem tam začala chodit do gymnázia v těch jedenácti letech, ale když jsme tam přišli v září, tak pořád a vlastně celý následující rok jsme měla před očima ty takzvané revoluční gardy, kterým my jsme říkali rabovací gardy. Viděla jsem, jakým způsobem se tam chovali k Němcům, viděla jsem, jak ten kraj pustnul a jak se tam střídaly takové ty nájezdy lidí, kteří vůbec neměli žádný vztah k tomu kraji, zatímco ti lidé, kteří tam byli zakořenění, tak šli odtamtud pryč. Málo lidí bylo takových jako můj otec, že se tam vrátili, a ti co se tam vrátili, tak měli také svoje problémy, samozřejmě.*“²⁸⁵ Chování Čechů v pohraničí ji utvrdilo také v tom, že se nikdy nestane komunistkou. To bylo ve shodě s jednáním jejího otce, který po roce 1948 odmítl vstoupit do KSČ, čímž si zničil kariéru školního inspektora a skončil jako řadový učitel. „*Já jsem vlastně v celém svém životě vždycky stranila někomu, kdo byl v průšvih. [...] to že byla pronásledovaná církev mě vlastně přivedlo do církve, to že byli pronásledováni androši, tak jsem byla jako s nimi, vždycky to bylo něco takového.*“²⁸⁶

Účast s katolickou církví ji přivedla až k tomu, že do ní sama vstoupila a během klasické církevní svatby si vzala svého budoucího manžela, který byl katolík celý život. Svou

---

²⁸⁴ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 6

²⁸⁵ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 3

²⁸⁶ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 7

víru tedy nikdy později neskrývaly. V padesátých letech, která hodnotí jako nebezpečná, s manželem cestoval a ráda vzpomíná na propustky do Polska. *Ale to Polsko pro nás tenkrát znamenalo hodně. Jak co do svobody kultury, která tam v té době byla, tam hráli Camuse, tam jsme viděli první Felliniho filmy, odtamtud jsme si vozili prostě všechno možné, protože tam bylo možné normálně v trafice koupit i emigrantské časopisy, třeba ta Kultura, která vycházela v Paříži, byla běžně k dostání v Polsku v knihkupectví.*²⁸⁷

Účastní se utajených seminářů a přednášek některých zakázaných intelektuálů, což kombinuje se studiem a péčí o děti. Reminiscenci na padesátá léta v ní vyvolal především proces s hudebními skupinami v roce 1976, kdy se taktéž jednalo o vykonstruovaný proces. Vzpomíná: *„Já osobně jsem ze svého mládí měla trauma z procesů z padesátých let. A když se tak široce rozmáchli proti těm hudebníkům a připravovali něco, z čeho opravdu měl být monstrproces, a pak z toho postupně ukrajovali, na poměrně nízké tresty odsoudili jenom čtyři lidi, tak jsem si říkala, my musíme něco dělat, nesmíme jim nechat volnou ruku.*²⁸⁸

Osudný 21. Srpen 1968 prožila Němcová se svými dětmi v Rakousku. Po příjezdu manžela do Rakouska nějakou dobu uvažovali o emigraci, ale nakonec se jako mnoho jiných Čechů a Slováků rozhodli vrátit se zpět. Již v Československu prožila rok 1969, který počal upálením studenta Jana Palacha na protest proti srpnové okupaci. Dana Němcová hodnotí tehdejší situaci následovně: *„Já myslím, že ta první doba byla ještě stále jakoby nesena odporem k tomu násilí. Lidi si vycházeli vstříc a dbali na svou jakousi lidskou důstojnost. Chovali se poměrně konzistentně, v tom smyslu, že od začátku roku 1969 většina, ať už mluvící nebo mlčící, byla za jedno, že okupace z roku 1968 byla křivda. A samozřejmě že nejsilnějším činem byla oběť Jana Palacha a potom Jana Zajíce, které měly udržet lidi v bdělosti a v pohotovosti rezignovat na sama sebe v zájmu něčeho zásadního. Pohřeb Jana Palacha byla jedna obrovská a nesmírně důstojná, zásadní demonstrace vědomí, že se stalo něco neodčinitelného. Současně do toho ale zazníval i smutek a lidi postupně tichli s tím, že potom docházelo na pracovištích k různým pohovorům a byla vynucována proklamace o bratrské pomoci a kdesi cosi, tak se lidi nechali s tím, že to jsou jen planá slova, ale když se člověk uchýlí k tomu, že svá slova nechají zplanět, tak i ta společnost zplaní.*²⁸⁹ Zde je vyřčen názor Dany Němcové na situaci ve společnosti, která nastala po roce 1969, kdy odstartovalo období normalizace umocněné rezignací většinové společnosti.

²⁸⁷ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 5

²⁸⁸ Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt Příběhy 20. století (Post bellum). [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>

²⁸⁹ Tamtéž

V období normalizace bylo Němcové stejně jako ostatním disidentům znemožněno realizovat se ve vlastní profesi. Stejně tak bylo znemožněno studium jejím dětem. Chartu 77 považuje za výraz přesvědčení některých lidí, které neumlčela normalizace. Podle ní byla Charta 77 logickým důsledkem potřeby lidské svobody a humanity. Spojuje ji především s potřebou dodržování lidských práv. *„Charta mi dala potvrzení takového mého přesvědčení, že když člověk něco považuje za správné a když se v tom svém postoji cítí svobodný, takže ani násilí, ani moc mu nemůže tu jeho vnitřní svobodu vzít. A krom toho mi dala Charta zážitek, takový pěkný, solidarity a společenství lidí, ať už tady u nás, ve společnosti chartistů a nebo i lidí, kteří k nám přicházeli ze zahraničí a vlastně nás nějakou publicitou, kterou poskytovali tomu našemu úsilí o dodržování lidských práv, tak nás vlastně chránili před nejhorším.*²⁹⁰ Život v disentu považovala Dana Němcová za možnou alternativu k životu, který žila tzv. normalizovaná společnost. Byt Dany Němcové v Ječné ulici se stal útočištěm pro mnoho mladých lidí, kteří si k ní přišli pro útěchu a povzbuzující slova.

*„Je to hnutí vnitřní, nic, co by aspirovalo na moc, žádné programy nebo hesla. Je to hnutí za prostorem lidské koexistence. Éra individualismu je minulá, lidi nemohou existovat nesocializovaně. Hledají společenství, kde se však individuum nedestruuje mocenskou manipulací. Významná je nenáročnost těch lidí, je to zásadní, nová hodnota. Nic se tu nenabízí. Jen to základní, co člověk musí dát a zas dostat a co není ke koupi. Spolutvůří tu může být, kdo pochopí ten základní trend života. Jak se postaví proti němu, ta cesta se mu uzavírá.*²⁹¹ Tak hodnotí společenství disidentů Dana Němcová. Podle ní bylo založeno na vzájemném respektu a přátelství lidí, na které se postupně nabalovali další a další lidé, kteří měli potřebu nežít ve lži, což bylo základní pravidlo aktivistů československého disentu.

Podpis pod ustavujícím prohlášením Charty 77 pak pro ni znamenal neustálou pozornost StB, ať už se jednalo o sledování, výslechy a domovní prohlídky. Dana Němcová vzpomíná na solidaritu lidí okolo sebe, například sousedů, kteří se zachovali v mnoha situacích velmi ohleduplně, přestože tak mohli potenciálně ohrozit i sami sebe. *„Taky musím říct, že lidé tady v domě byli velice solidární. Když už zvonili za dveřmi a tady byly nějaké horké tiskoviny, tak se mi podařilo je spustit v tašce o patro níž z balkonu, který byl za kuchyní a nebylo na něj z chodby vidět. Nebo když chtěli dělat prohlídku i ve sklepě, tak jsem řekla, že nemám klíč od sklepa. [...] Tak šli dva pánové, táhli mě sebou a všichni sousedi jim řekli, že nemají klíč od sklepa. Mimochodem, v tom sklepě nic nebylo, ale ten princip, to jsem*

---

²⁹⁰ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 2, str. 4

²⁹¹ Z rozhovoru s Danou Němcovou, KANTŮRKOVÁ, Eva, *Sešly jsme se v této knize*, str. 156

teda velice ocenila, že lidi s námi měli obrovskou trpělivost. Nebylo příjemné vidět ty pány, kteří denně stávali před dveřmi, stávali před domem...Ale musím říct, že to snášeli statečně.“²⁹²

V osmdesátých letech měla největší radost ze vzniku nových iniciativ, na kterých se měla podílet mladší generace. Změnou poměrů si byla jista až během listopadových demonstrací, kterých se účastnili i dělníci z ČKD, tedy dosavadní podpora oficiálního režimu. Bylo podle ní přirozené, že v roce 1989 byli právě chartisté považováni za ty, kdo by měli učinit první kroky směrem k demokratické společnosti. Dana Němcová byla tou dobou jedním ze tří mluvčích Charty 77. Krátce proto působila v politice, ale protože stratifikace politických názorů jí nebyla blízká, vrátila se k povolání, které jí bylo blízké. Začala pomáhat uprchlíkům.

Po roce 1989 československá společnost dle Dany Němcové neuměla příliš využít nově nabytou svobodu. *„Mám obrovský respekt a chuť, aby každý člověk byl tak svobodný, jak může, jak dokáže. Proto pro mě taky po tom devětaosmdesátém je trochu zklamáním, ačkoliv se to dalo čekat a věděla jsem to, že lidi moc schopní té svobody nejsou. Že to neumí. Že tak dlouho byli glajchšaltovaní, tak dlouho byli konformní, tak dlouho byli oportunní, že dneska nevědí, co s tou svobodou vždycky počít.*“²⁹³ Podstatným rysem nově nabyté svobody je také fakt, že se člověk může svobodně angažovat v politice na různých stranách politického spektra, ale také se politicky neangažovat vůbec, jak to později učinila Dana Němcová.

3.3 Dva příběhy z období normalizace – závěry analýz

Cílem analýz životopisných rozhovorů s Annou Kretovou a Danou Němcovou nebylo určit správnou cestu a směr, kterými se měly vydat tyto ženy, ani hodnotit, či činnost a život jsou pro společnost prospěšnější. Měly spíš zmapovat alternativy možných postojů a strategií, které dvě ženy v druhé polovině 20. století zavedly na opačnou stranu politického spektra. Ukázalo se, že i v osudech žen, které po většinu života působily ve vzájemné opozici, existuje několik styčných bodů, na které je třeba upozornit.

Každá žena pocházela z jiného rodinného prostředí. Anna Kretová, narozena v malé vesnici, pocházela ze skromných dělnických poměrů. Naopak Dana Němcová se narodila ve městě, její otec byl součástí místní inteligence. Rodiče Anny Kretové se nijak politicky neangažovaly, otec Dany Němcové naopak po roce 1948 odmítl vstoupit do KSČ. Zde je dle

---

²⁹² Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt Příběhy 20. století (Post bellum). [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>

²⁹³ Rozhovor s Danou Němcovou, COH ÚSD AV ČR 1, str. 8

mého názoru velmi důležitý rozdíl v životních osudech žen, který je nasměroval do vzájemné opozice. Všichni do dospělého života vstupují ovlivněni rodinným prostředím. Kretová si z dětství přinášela vzpomínky na chudobu a těžkou práci, naopak Dana Němcová opouští dětská léta již přesvědčená o své komunistické rezistenci. Rozdíly v jejich chápání jsou odtud pochopitelné.

Obě ženy studovaly na filozofické fakultě a to obory, které určily směr jejich pozdější profesní kariéry. Anna Kretová vystudovala politické a hospodářské dějiny, později nastupuje přímo na VŠP KSČ. Dana Němcová vystudovala psychologii v kombinaci s filozofií. Obě studovaly v Praze v padesátých letech, kdy na ně tíživě dolehly politické procesy. Anna Kretová v rozhovoru s odstupem kritizuje některé postupy KSČ vůči opozici a domnělým nepřátelům, což je ve shodě s Danou Němcovou, která později v sedmdesátých letech ve strachu z obnovení politických procesů otevřeně podporuje zatčené představitele alternativní kultury. Anna Kretová kritizovala jednání státního režimu vůči katolíkům. Zde je další shoda v jednání obou žen. Anna Kretová se dle svých slov místních katolíků zastávala, naopak Dana Němcová svou podporu a sounáležitost dala najevo vstupem do katolické církve. Zajímavé tedy je, že obě ženy na vnitřní nesoulad s politikou komunistické strany reagovaly natolik rozdílně. Dana Němcová svým aktivním vyjádřením odporu proti ní, Anna Kretová dalším přimknutím ke straně, kde se dle svých slov snažila zjednat nápravu. Další shodu v jejich vyprávění vidím v tom, že obě ženy přivítaly uvolnění situace v šedesátých letech. Dana Němcová očekávala od roku 1968 odchod KSČ z pozice strany s vedoucí úlohou ve státě. Naopak Anna Kretová očekávala změny uvnitř KSČ, aby neztratila podporu ze strany obyvatel. Pro obě byla srpnová intervence šokem, ve vyprávění Kretové bylo znát oficiální stanovisko normalizační politiky, které přijala za své vlastní.

Zásadní rozdíl je v jejich hodnocení normalizace. Obě ženy byly v tomto období velmi aktivní v rámci skupin, ve kterých se pohybovaly. Dana Němcová se sblížila s alternativní kulturou a podporovala disidentské aktivity. Anna Kretová v sedmdesátých letech působila v ÚKRR KSČ, kde měla na starost stranické otázky, tedy hodnotila průběh čistek, které probíhaly ve straně v rámci začínající normalizace. Jediná kritika, kterou připouští, se týká procesu konsolidace, který podle ní trval příliš dlouho a v některých případech sloužil spíše k vyřizování osobních účtů než k posílení stranické disciplíny.

Z dikce rozhovorů je zřejmé, že Anna Kretová se pohybovala v úzké stranické špičce, zatímco Dana Němcová v úzkém okruhu zakladatelů československého disentu. Obě ženy tedy vyprávěly v částečném souladu s jazykovým kódem a argumentacemi skupin, ve kterých

se respondentky pohybovaly. Anna Kretová o roku 1989 například hovoří jako o kontrarevoluci ze strany západních informačních služeb, Dana Němcová chápe disent jako výsledek potřeby vzájemného respektu rok 1989 jako eskalaci nenaplněné touhy po morální a občanské společnosti. Tyto názory jsou v souladu s ostatními rozhovory s politickými funkcionáři a příslušníky zakázané opozice. Po Sametové revoluci obě politiku opouštějí (Dana Němcová po krátkém působení v OF). Nadále však podporuje aktivity vyrůstající na základech Charty 77, zatímco Anna Kretová, i vzhledem ke svému vysokému věku, již nijak KSS, jejíž byla členkou, nepodporuje.

Z následujícího porovnání je tedy možné vysledovat zásadní okamžiky v životech obou žen, které je přivedly do vzájemné opozice. Zajímavý je fakt, že ženy, ač tak rozdílných politických a společenských postojů, hodnotí mnohé zásadní události československých dějin velmi podobně, byť každá na ně nahlíží z jiného úhlu. Zásadním mezníkem je potom rok 1968 a vývoj po něm, tedy období normalizace, po němž jsem již nenalezla žádnou významnou shodu ve vyprávění obou žen.

Každou ze sledovaných žen jsem hodnotila také jako příslušnici ženského pohlaví. V této části analýz dochází k významnému obsahovému rozporu a to v závislosti na obsahu rozhovorů. Rozhovor s Annou Kretovou reflektoval i její působení v ženské organizaci a tedy i genderový aspekt obecně, ten naopak zcela chyběl v rozhovoru s Danou Němcovou. Tento fakt je snadno pochopitelný. Oba rozhovory vznikaly v rozmezí dvanácti let. Každý byl zpracován pro jiný projekt COH ÚSD AV ČR a tedy primárně reflektoval jiná témata. Obsahová část rozhovorů navíc vznikala v závislosti na povaze narátora i tazatele. Protože analýza rozhovoru s Danou Němcovou byla částečně doplněna i o informace z jiných zdrojů, a ani zde nebyla nalezena žádná zmínka o genderovém aspektu v kariéře Dany Němcové, lze tím částečně potvrdit i hypotézu vycházející z druhé kapitoly, že pro ženy disidentky nehrál genderový aspekt v rámci disentu významnější úlohu.

Oficiální politiku a disent vnímám jako určité extrémní póly v období normalizace, kdy byla většinová společnost spíše neangažovaná a pasivní. To, že se ženy aktivizovaly ve vzájemné opozici, pak považuji za výsledek postupující emancipace žen. Z analyzovaných rozhovorů vyplývá, že obě ženy, Dana Němcová i Anna Kretová vykonávaly svou činnost, tedy politickou práci i aktivity v disentu, ze svého nejlepšího svědomí, vědomy si úskalí, které tyto činnosti přinášejí. Svůj život obě ženy, každá jiným způsobem, obětovaly řešení celospolečenských zájmů a nadřazovaly je svým vlastním.

ZÁVĚR

Období komunistické diktatury v Československu (1948-1989) znamenalo zásadní změnu i ve vnímání žen a jejich zapojení do fungování společnosti. Ženy si vydobýly právo na práci, podle práva rovné postavení v rámci rodiny i aktivní podíl na fungování státu ještě před druhou světovou válkou. Teprve komunistická vláda však začala uvádět tato práva do praxe. Přestože měl být tento úspěch na poli ženské emancipace připisován KSČ, navazoval ve velké míře právě na předválečný demokratický feminismus. V rámci budování nového socialistického státu byly ženy zapojeny do pracovního procesu a tvořily téměř polovinu z celkového počtu pracovních sil. Ve společnosti tak měly plnit dvojí úlohu. Měly se stát matkami, což přirozeně vyplývalo z jejich přirozené podstaty, zároveň se měly podílet na vytváření trvalých hodnot nového státu. Tak se po roce 1948 zcela změnila tvář rodiny, kdy žena, do té doby pracující především v domácnosti, odcházela na dlouhé hodiny do zaměstnání. Oficiální politika státu se opírala především o dělnictvo a rolnictvo, ženy napříč sociálním spektrem se staly další skupinou, jejíž podpory bylo potřeba k udržení legitimacy státní moci. Sliby týkající se zlepšení sociální situace žen ve společnosti však zůstaly nesplněny. Až šedesátá léta otevřela svobodnou diskusi, kde mimo jiné padla kritika ze strany ČSSR na nedostatečné uplatňování politiky vůči ženám a na chyby, kterých bylo během procesu jejich zrovnoprávnění dosaženo.

Právě v období normalizace, tedy v letech 1969-1989, o nichž pojednávala tato práce, došlo ke schválení některých reforem a jejich uvedení do praxe. Ty měly usnadnit onu dvojí směnu žen. Zvýšil se např. počet školek a jeslí, zkrácena byla pracovní doba během týdne, zlepšit se měly i podmínky na pracovištích, aby ženy nemusely např. vykonávat fyzicky náročnou práci. K zavádění reforem přispívala bezpochyby i skutečnost, že se ženy ve velké míře podílely na budování národního hospodářství. Československo mělo tehdy jednu z nejvyšších zaměstnaností žen na světě. Do budoucna mělo dojít také k vyrovnání platů mužů a žen. K pracovnímu a společenskému uplatnění žen přispívala možnost kvalitního vzdělání ale také veřejného angažmá. V období normalizace se ženy realizovaly nejen v politice ale také v opozičním hnutí. Tato práce pojednávala o ženách, které se angažovaly v nejvyšších státních orgánech a také v nejznámějších disidentských iniciativách. Zaměřila jsem se na ženy ze zákonodárného aparátu ČSSR a ženy z vedení KSČ. Na druhé straně to byly ženy, které se veřejně angažovaly v Chartě 77, VONS a NMS – IDS.

Cílem práce bylo zmapovat působení žen v politice a v disentu a jejich procentuální podíl ve srovnání s muži. Tento cíl byl splněn. Bylo zjištěno, že ženy v politice tvořily přibližně jednu třetinu z celkového počtu zástupců, přičemž tento procentní podíl neplatí pro ženy působící v ÚV KSČ, který představoval reálnou moc ve státě. Ženy se do nejvyšších pater politiky dostaly přes místní organizace a poslanecké mandáty nebo jako zástupkyně ženského hnutí. Během každého volebního období ve sledované době byla důsledně dodržována třicetiprocentní hranice a to v rámci Federálního shromáždění i národních rad. Ukazatelem míry reálné moci žen ve státě však může být fakt, že ani jedna žena se ve sledovaném období nestala členkou vlády. V rámci Federálního shromáždění se spíše realizovaly v různých komisích a výborech, především se sociální tematikou. Žádná žena ve sledovaném období nezasedala v předsednictvu ÚV KSČ, což byl po sjezdu strany nejvyšší orgán KSČ. Nejvýše postavenou ženou v hierarchii KSČ byla Marie Kabrhelová, členka sekretariátu ÚV KSČ, která ovšem byla dosazena coby předsedkyně ČSSŽ.

Sledován byl počet žen i v rámci opozice. Podle dochovaných seznamů signatářů byla účast žen v něm maximálně pětinná. Toto číslo však udává pouze orientační hodnotu, protože mnoho žen zapojených do aktivit československého disentu zůstalo na veřejnosti z různých důvodů skryto. Bylo typické, že se veřejně angažoval jeden člen rodiny, většinou muž. Československý disent fungoval na základě svobodného rozhodování a dobrovolnosti, k účasti na něm nebyl nikdo nucen, proto oficiální přihlášení se k dané iniciativě nemuselo hrát v určité době tak zásadní roli. Některé ženy se do těchto aktivit zapojily tajně. Navenek proklamovaly souhlas s oficiální politikou a vystupovaly jako řádné občanky. Byly to zejména ženy, které se věnovaly samizdatové činnosti, případně zajišťovaly přesun zakázaných textů do exilu. Ideologickou základnu československého disentu ovšem stejně jako oficiální politiku státu tvořili muži. Ženy se obecně zajímaly spíše o sociální oblast a konkrétní formy pomoci, proto byla např. účast žen ve VONS nejvyšší ze sledovaných iniciativ. Jako tvůrci disentu bývají obecně označováni muži a ženy vnímají svou roli spíše jako podpůrnou.

V určité míře jsem se věnovala i ženské organizaci, která v Československu působila a zabývala se řešením ženské otázky. V ní působily i ženy, které se zároveň angažovaly ve veřejné politice. V období normalizace to byl ČSSŽ, jejíž zástupkyně, členky komunistické strany, zasedaly ve výkonném aparátu KSČ. V období normalizace, kdy se sociální politika stala základním stimulem pro udržení legitimacy moci, se stal ČSSŽ nástrojem KSČ, který měl plnit především takové úkoly, které vyplývaly ze závěrů sjezdu a plenárních schůzí strany.

Reálné zlepšování životních podmínek tak bylo úzce provázáno s ideologickým výkladem, příslušnými rituály a projevy loajality. ČSSŽ prezentoval případné zvyšování životní úrovně žen jako úspěch KSČ a spolupráce se zájmovými organizacemi. Můžeme se domnívat, že právě ideologizace ženského hnutí způsobila, že v disentu neexistoval žádný protipól oficiálního ČSSŽ. Podle mých zjištění se v dokumentech opozičních hnutí neobjevilo ani téma ženské emancipace nebo postavení na trhu práce. A to i přesto, že zakladatelkami i mluvčími byly v mnohých případech ženy. Ukázalo se, že opoziční hnutí se zabývalo otázkami celonárodními a celospolečenskými, mezi disidenty se nedělaly zásadní rozdíly mezi ženami a muži. Pokud se ženy angažovaly veřejně, byly zapojeny do rozličných aktivit nehledě na pohlaví.

Dalším cílem bylo rekonstruovat na základě vzpomínek žen každodenní realitu jejich životů. Tento cíl byl splněn jen částečně. U žen političek se vzhledem k chybějícím pramenům nepodařilo jejich každodenní život přesněji zmapovat. Je s podivem, že s vysoce postavenými komunistkami existují jen dva rozhovory v rámci projektu *Vítězové? Poražení? Politické elity a disent v období normalizace*, z nichž jeden byl samostatně analyzován ve třetí kapitole. Z tak malého množství vzorků však nebylo možno vyvodit žádné obecné závěry. Chtěla jsem se vyhnout hodnocení na základě spekulací, případně doplnit tuto část o vzpomínky mužů, které nekorespondují s tématem této práce, proto jsem část věnující se každodenní realitě žen komunistek raději vynechala. Životopisných interview s ženami působícími v disentu existuje více, navíc je možno tuto část doplnit o jejich osobní vzpomínky uveřejněné v memoárech. Ukázalo se, že aktivita v disentu měla zásadní vliv na chod jejich každodenního života. Možnost profesního uplatnění se stala výsadou, která disidentům nebyla dopřána. Kvalifikovaní lidé, což platí i v případě Dany Němcové, pracovali na nekvalifikovaných pracovních místech. Navíc jejich opoziční aktivita zasáhla i rodinu, kdy například dětem nebylo umožněno studovat. Zvykat si musely na neustálou přítomnost StB. Každý krok v životě tedy mohl být brán jako politická provokace. Mnoho z žen zažilo věznění a šikanu ze strany bezpečnostních složek. Přesto z rozhovorů vyplývá, že vesměs svých aktivit nelitovaly a s nevolí ze strany režimu se smířily. Vyprávění tak koresponduje s tím, že disent byl záležitostí zcela dobrovolnou, pokud se jeden člen rodiny veřejně angažoval, bylo tomu tak až po společném rozhodnutí.

Ženy se v politice začaly aktivně angažovat po vzniku Československa na přelomu 19. a 20. století. Po roce 1918 dosáhly ústavního zrovnoprávnění, přesto jejich politická aktivita zůstávala zatím menšinová. Několik političek ovšem ještě před druhou světovou válkou

dosáhlo vysokých státních a stranických postů. Existovaly také aktivní ženské organizace, které prosazovaly uvádění občanských a politických práv žen do společenského a politického života. V mnoha ohledech navazovaly na západní ženské hnutí, ale čerpaly i z dalších myšlenkových tradic a svébytného národního vývoje. Během druhé světové války se pak ženy aktivně zapojily do zahraničního odboje. Po roce 1945 se vrátily znovu do politiky. Přestože se po převzetí monopolu moci v Československu KSČ pokusila zbavit se jakýchkoli přežitků předchozí éry, právě účast žen v politice a v opozičním hnutí může být důkazem, že se tak nestalo.

V ženách, které se zapojily do odbojové činnosti v letech 1939-1945, vidím předobraz budoucích disidentek, které prosazovaly nesouhlas s oficiální politikou. Stejně jako ženy v odboji i disidentky riskovaly případné prozrazení, což pro ně znamenalo nebezpečí, v sedmdesátých letech ovšem nikoli tak fatální jako za války. Stejně jako ženy odbojářky se po změně státního režimu disidentky veřejně angažovaly v politice a bylo jim uděleno automatické právo tvořit novou politiku a uplatnit se v nových politických strukturách. Komunistické političky v období normalizace zase svým způsobem navázaly na ženskou předválečnou politickou aktivitu, byť je v tomto případě otázkou, nakolik se jednalo spíše o záměr KSČ a do jaké míry to bylo jejich svobodné rozhodnutí. V této práci jsem se tedy snažila zjistit, zda působení žen v politice a v disentu může být považováno za další krok v rámci procesu emancipace žen ve společnosti. Domnívám se, že má hypotéza byla správná.

Tato práce měla také prokázat funkčnost sběru rozhovorů s pamětníky, které byly zpracovány metodou orální historie. Proto jsem čerpala především z životopisných rozhovorů COH ÚSD AV ČR, které se mi staly cenným nikoli však jediným pramenem ke zpracování zvoleného tématu. Pomocí analýz dvou rozhovorů jsem se snažila zmapovat dva rozdílné osudy žen. Ženy, která se prosadila v politickém životě, stala se poslankyní a dokonce určitou dobu působila ve výkonném aparátu KSČ, což byl z velké části mužský prostor. Na druhé straně jsem sledovala osudy ženy, která po celý život vystupovala v opozici k oficiální politice státu, což jí v sedmdesátých letech přivedlo do opozičního hnutí. Podporovala alternativní kulturu, která byla zakázaná, angažovala se v Chartě 77, VONS, za svou aktivní opoziční činnost byla dokonce podmíněčně odsouzená. Dva naprosto odlišné lidské osudy spojuje především fakt, že se v obou případech jednalo o ženy. Pokusila jsem se zjistit, zda je proto možno nalézt v jejich vyprávění některé shodné prvky a zároveň jsem se pokusila zmapovat rozdíly, které je v období normalizace mohly vést k diametrálně odlišným názorům a společenskému postavení. Ukázalo se, že narátorky byly ve velké míře ovlivněny především

svým rodinným zázemím a místem, kde vyrůstaly. Orientoval je také typ studia, které absolvovaly. V jejich názorech na období předcházející normalizaci lze nalézt řadu styčných bodů. Na normalizaci však každá z nich reagovala jinak, což bylo dáno jejich osobním přesvědčením i prostředím, ve kterém se pohybovaly. Obě však po celý život zůstaly věrné svému přesvědčení a veškerou svou činnost vykonávaly na základě celoživotních zásad. Sledované ženy představují pouze zlomek z celkového počtu žen, které se takto aktivně zapojily do oficiální politiky či neoficiální opozice. Představují určitou alternativu, jak se mohly ženy veřejně angažovat v rámci socialistického Československa.

Touto prací byla tedy prokázána funkčnost sbírek rozhovorů, které vznikají pod záštitou COH ÚSD AV ČR. Z dostupných rozhovorů byly vybrány dva rozhovory s ženami, které se pomocí analýz podařilo vzájemně v určitých aspektech porovnat. Životopisná interview neslouží jako faktografický pramen, ovšem plní úlohu doplňkového pramene pro autentičtější vykreslení dobových záležitostí.

Přínos této bakalářské práce vidím v tom, že se zabývala ženskou otázkou v období, které pro dosavadní bádání o vývoji emancipačního hnutí znamená spíše období okrajové. Jedná se přitom o historii velmi aktuální, neboť nás současný společenský vývoj ve velké míře navazuje právě na období normalizace. Proto jsem se v první kapitole pokusila stručně charakterizovat samotné období normalizace, aby byla ženská otázka, kterou jsem se dále zabývala, zasazena do historického kontextu. Tematika československého disentu je dnes velmi populární, dokonce se několik studií věnovalo i přímo působení žen v rámci disentu. Naopak působení žen v politice v období normalizace nebylo nijak souhrnně zpracováno. Ojedinělý byl v tomto smyslu projekt *Vítězové? Poražení? Politické elity a disent v období normalizace*, avšak ani pracovníkům Centra orální historie se nepodařilo uskutečnit rozhovory s větším množstvím žen. Přitom jejich procentuální podíl v celostátní politice byl nejvyšší v dosavadní historii. Mnoho žen se angažovalo také na místní úrovni a v místních stranických buňkách, tyto ženy ovšem stále stojí na okraji zájmu badatelské veřejnosti. Ráda bych svou prací přispěla ke zvýšenému zájmu o problematiku žen v období normalizace, která na své zpracování teprve čeká.

Prameny a literatura

Prameny

NA ČR, fond ČSSŽ

NA ČR, fond ÚKRK KSČ

CHARTA 77, CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 3 sv. ISBN 978-80-7285-084-6

Organizace Varšavské smlouvy 1955-1980, dokumenty a materiály, vydalo Federální ministerstvo zahraničních věcí, Naše vojsko – Svoboda 1980

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970. Praha: Odd. propagandy a agitace ÚV KSČ, 1971. 47 s

Vlasta. Praha: Mona, 1968 . ISSN 0139-6617

VONDROVÁ, Jitka a NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Normalizace (listopad 1968 - září 1969)*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. 640 s. Prameny k dějinám československé krize 1967-1970; sv. 9/4. ISBN 80-7239-153-4

Sbírky rozhovorů

Lidé Charty 77, COH, ÚSD, AV ČR

Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview, COH ÚSD AV ČR

Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence, COH ÚSD AV ČR

Literatura

BAHENSKÁ, Marie, HECZKOVÁ, Libuše a MUSILOVÁ, Dana. *Ženy na stráž!: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Vyd. 1. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, 2010. 335 s. ISBN 978-80-86495-70-5

BAHENSKÁ, Marie, MUSILOVÁ, Dana a HECZKOVÁ, Libuše. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. Vyd. 1. České Budějovice: Veduta, 2011. 282 s. ISBN 978-80-86829-79-1

BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. 1. vyd. Praha: Libri, 2005. 175 s. Gender sondy; sv. 2. ISBN 80-86429-38-5

BÁRTA, Jan. *Dana Němcová: lidé mého života*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003. 170 s., [8] s. obr. příl. Rozhovory. ISBN 80-7178-759-0.

BÁRTA, Miloš et al. *Československo roku 1968. 2. díl, Počátky normalizace*. 1. vyd. Praha: Parta, 1993. 134 s. ISBN 80-901337-8-9

BAUEROVÁ, Jaroslava aj. *Postavení ženy v rodině, práci a ve veřejném životě socialistické společnosti*. Praha: ÚV Čes. svazu žen, 1988. 74 s. Materiály pro funkcionářský aktiv Čes. svazu žen

BEBEL, August. *Žena a socialismus*. 1. vyd. Praha: SNPL, 1962. 452, [7] s

BEBEL, August. *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. V Praze: Nákladem časopisu "Sociální demokrat", 1896. 470 s. Dělnická knihovna. Sběrka spisů z oboru věd sociálních; sv. 3

BENČÍK, Antonín. *Rekviem za Pražské jaro: důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968*. Vyd. 1. Třebíč: Tempo, 1998. 269, [10] s., [16] s. obr. příl. Fakta. ISBN 80-238-2192-X

BITRICH, Tomáš et al. *Alternativní kultura: příběh české společnosti 1945-1989*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2001. 610 s., [48] s. obr. příl. ISBN 80-7106-449-1

BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Dominový efekt: opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 2013. 423 s. ISBN 978-80-7285-166-9

BLAŽEK, Petr a BURSÍK, Tomáš. *Pražský proces 1979: vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných: dokumenty*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010. 425 s. ISBN 978-80-7285-124-9

BLAŽEK, Petr, ed. a PAŽOUT, Jaroslav, ed. *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů: (diskusní setkání 19. října 2007)*. 1. vyd. Praha: Pulchra, 2008. 143 s. Testis; sv. 1. ISBN 978-80-904015-2-5.

BLAŽEK, Petr, ed. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Ústav českých dějin FF UK, 2005. 355 s. ISBN 80-7363-007-9

BOLTON, Jonathan. *Worlds of dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech culture under communism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2012. 349 s. ISBN 978-0-674-06438-6.

BRTNÍKOVÁ, Marta. *Žena a její svět*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1985. 164 s. Zájmové publikace ČUV Socialist. akademie ČSSR

CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. 154 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 29. ISBN 80-85270-64-1

CYSAŘOVÁ, Jarmila. *Já prostě nemohu žít jinak: česká publicistka Otka Bednářová*. 1. vyd. Praha: Radioservis ve spolupráci s Českým rozhlasem, 2010. 157 s. ISBN 978-80-86212-93-7

ČERNÝ, Tomáš et al. *Pozor, vysíláme!: dvacet osobností českého rozhlasu a televize*. 1. vyd. Praha: Dny české státnosti, 2013. 257 s. ISBN 978-80-904980-2-0

DOLEŽAL, Bohumil, ed. et al. *Hledání naděje: 1978-1987: výběr z ineditních sborníků*. Praha: Nadace demokratické iniciativy, 1993. 259 s. Historia nova; sv. 1. ISBN 80-85800-08-X

DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno: Doplněk, 2006. 412 s., [22] s. obr. příl. Knihy dokumenty. ISBN 80-7239-204-2

DUDEKOVÁ, Gabriela a kol. *Na ceste k modernej žene: kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2011. 773 s. Svet vedy; zv. 18. ISBN 978-80-224-1189-9

ELSHTAIN, Jean Bethke. *Veřejný muž, soukromá žena: ženy ve společenském a politickém myšlení*. Vyd. 1. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1999. 373 s. ISBN 80-86130-07-X

ENGELS, Friedrich, MARX, Karl a PEČÍRKA, Jan, ed. *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu: s výňatky z Marxova Konspektu knihy Lewise H. Morgana Pravěká společnost a s výňatky z Engelsových dopisů*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1979. 260, [3] s. Knihnice marxismu-leninismu

FRÝDLOVÁ, Pavla, ed. *Všechny naše včerejšky: paměť žen*. Praha: Nadace Gender Studies, ©1998. 207 s. ISBN 80-902367-0-7

FRÝDLOVÁ, Pavla, ed. *Ženám patří půlka nebe*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 332 s. ISBN 978-80-7106-893-8

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 302 s. ISBN 978-80-7106-946-1

GEORGIEV, Adam a KUBIŠOVÁ, Marta. *Chytat slunce: kniha o Martě Kubišové*. Vyd. 1. Praha: Petrklíč, 1997. 206 s. ISBN 80-85243-98-9

GUASTI, Petra. *Česká politika: ženy v labyrintu mužů?*. Praha: Fórum 50%, 2006. 47 s. ISBN 80-239-7438-6.

HANÁKOVÁ, Petra, ed., HECZKOVÁ, Libuše, ed. a VĚŠÍNOVÁ, Eva, ed. *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006. 437 s., [12] s. barev. obr. příl. Gender sondy; sv. 5. ISBN 80-86429-49-0

HANZALOVÁ, Drahomíra a KABRHELOVÁ, Marie. *Pracující ženy v Československu*. 1. vyd. Praha: Práce, 1975. 77

HANZALOVÁ, Drahomíra. *Vliv VŘSR na postavení ženy ve společnosti*. 1. vyd. Praha: Práce, 1977. 79 s. Knižnice Záře

HAVEL, Václav a HVÍŽĎALA, Karel. *Dálkový výslech: rozhovor s Karlem Hvižd'alou*. 2. vyd. v Melantrichu. Praha: Melantrich, 1990. 179 s. ISBN 80-7023-042-8

HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. 64 s. Archy; sv. 2. ISBN 80-7106-005-4

HLOUŠKOVÁ, Libuše. *Zaměstnaná žena v ČSSR: na pomoc funkcionářskému aktivu ROH*. Praha: Oddělení propagandy a výchovy ÚRO, 1972. 47 s

HRADECKÁ, Vladimíra a KOUDELKA, František. *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. 242 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 31. ISBN 80-85270-83-8

HRUBÝ Karel, *Poznámka k článku Totalita, teror a normalita společnosti Michala Pullmanna* (12/2011), publikováno in: *Dějiny a současnost*, 3/2012, str. 14-16

CHARTA 77 a CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. et al. *Charta 77 očima současníků: po dvaceti letech*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1997. 331 s. ISBN 80-85270-58-7

CHRAMOSTOVÁ, Vlasta. *Vlasta Chramostová*. 3., opr. vyd. Brno: Doplněk, 2011. 373 s. Edice osudů; sv. 23. ISBN 978-80-7239-268-1

JAREŠ, Jakub a kol. *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. 400 s. ISBN 978-80-7308-426-4

JECHOVÁ, Květa. *Lidé Charty 77: zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. 170 s. Hlasy minulosti; sv. 2. ISBN 80-7285-033-4.

JEŽEK, Vlastimil, LUKEŠ, Klement a PROKŠ, Petr. *Čas normalizace: Československo v letech 1968-1989*. 1. vyd. Praha: Fortuna, 1991. 43 s. Historie v nepokřiveném zrcadl. ISBN 80-85298-10-4

KABELE, Jiří a kol. *Rekonstrukce komunistického vládnutí na konci osmdesátých let: dědictví komunistické vlády V: sborník popisů komunistického vládnutí*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003. 202 s. Sociological papers = Sociologické texty; SP 03: 10. ISBN 80-7330-047-8

KABELE, Jiří a HÁJEK, Martin. *Jak vládli?: průvodce hierarchiemi reálného socialismu*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2008. 213 s. Knihy dokumenty. ISBN 978-80-7239-213-1

KABELE, Jiří, ed. *Výklady vládnutí v reálném socialismu: (Dědictví VI)*. Vyd. 1. Praha: Matfyzpress, 2004. 122 s. ISBN 80-86732-31-2.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějím a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. vyd. 1. Praha: Academia, 2012. 396 s. historie. ISBN 978-80-200-2043-7

KALINOVÁ, Lenka. *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989*. Praha: Vysoká škola ekonomická, Národohospodářská fakulta, 1999. 102 s. Studie z hospodářských dějin; č. 12. ISBN 80-7079-311-2

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Jsem osoba vzdorovitá a neposlušná*. Vyd. 1. Brno: Host, 2005. 179 s. Eseje. ISBN 80-7294-169-0

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Památník*. 1. vyd. Praha: Český spisovatel, 1994. 289 s. Žatva: novinky české prózy. ISBN 80-202-0463-6.

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Sešly jsme se v této knize*. Praha: Toužimský a Moravec, 1991. 193 s. ISBN 80-900955-0-X

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Valivý čas proměn*. Vyd. 1. Praha: Český spisovatel, 1995. 437 s. ISBN 80-202-0598-5.

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Záznamy paměti*. Vyd. 1. Praha: Hynek, 1997. 330 s. Spisy Evy Kantůrkové; sv. 1. ISBN 80-85906-66-X

KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2003- . II. sv. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989. ISBN 80-86569-77-2

KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2003- . V. sv. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989. ISBN 80-7363-033-8

KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2003- . VII. sv. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989. ISBN 978-80-7363-440-7

KLAUS, Václav et al. *Srpen 1968: čtyřicet let poté: sborník textů*. Vyd. 1. Praha: CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2008. 228 s. Ekonomika, právo, politika; č. 70/2008. ISBN 978-80-86547-64-0

KOCIAN, Jiří. *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948: organizace, program, politika*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 2002. 262 s. Knihy dokumenty. ISBN 80-7239-138-0.

LIEHM, A. J. *Minulost v přítomnosti*. Vyd. 1. Brno: Host, 2002. 198 s. ISBN 80-7294-073-2

MARKOVÁ, Marta. *Olga Havlová a ty druhé: ženy ve vnitřní emigraci*. Brno: Barrister & Principal, 1996. 165 s., [16] s. portrétů. ISBN 80-7176-414-0

MÍŠKOVÁ, A. *Proces tzv. normalizace v Československé akademii věd (1969–1974)*. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. Sborník z konference. Praha. 22. listopadu 2001. Praha. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, str. 149-167

MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno--: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1991. 81 s., [3] l. obr. příl. Knižnice Sociologických aktualit; sv. 2. ISBN 80-901059-0-4

MRHAL, Tomáš. *Co je demokratický centralismus*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984. 64 s. Knihovna výstavby strany a stranické práce pro mladé komunisty

OTÁHAL, Milan. *Normalizace 1969-1989: příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. 105 s. Sešity ÚSD; sv. 36. ISBN 80-7285-011-3

OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. 124 s. Historia nova; sv. 6. ISBN 80-85800-12-8

PAUER, Jan, *Disent v trojí perspektivě*, publikováno in: *Soudobé dějiny*, 1/2012, str. 71-81

PERNES, Jiří. *Komunistky s fanatismem v srdci*. Vyd. 1. Praha: Brána, 2006. 236 s. ISBN 80-7243-284-2

POKORNÁ, Terezie, ed. a KARLÍK, Viktor, ed. *Anticharta*. Praha: Společnost pro Revolver Revue, 2002. 78 s. Revolver Revue; mimořádné č. 1. ISBN 80-903061-0-1.

PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: 1977-1989: od morální k demokratické revoluci: dokumentace*. Scheinfeld: Čs. středisko nezávislé literatury, 1990. 525 s. Acta creationis; sv. 6. Dokumenty demokratické revoluce; sv. 1. ISBN 80-900422-1-X

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2004-2009. 2. sv. ISBN 978-80-7239-228-5

PULLMANN Michal, *Eroze diktatury v době přestavby*, publikováno in: *Soudobé dějiny*, II 2012, str. 256-274

PULLMANN Michal, *Život v komunistické diktatuře; O povaze a proměnách soudobých dějin po roce 1989*, publikováno in: *Dějiny a současnost*, 11/2011

PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011. 243 s. ISBN 978-80-87271-31-5.

SEKANINA, Milan, *Úvaha pátá, Hospodářský vývoj v Československu v letech 1971-1975, v období páté pětiletky*, publikováno in: *Národohospodářský obzor 1-2006*, [online]. [cit. 18.05.2014]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/do/1456/soubory/aktivity/obzor/6182612/7667845/10Sekanina.pdf>.

SKILLING, H. Gordon. *Charter 77 and human rights in Czechoslovakia*. 1st pub. London: G. Allen and Unwin, 1981. xv, 363 s. ISBN 0-04-321026-0

Srpen 1968. 1. vyd. V Praze: Práce, 1990. 217 s., [12] s. obr. příl. Edice literatury faktu. ISBN 80-208-0028-X

ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Bez ohlávky: (rozhovory)*. 1. vyd. Praha: Kalich, 2011. 359 s. ISBN 978-80-7017-154-7

ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1989: Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 9, 1/2008, str. 39-44, [online]. [cit. 01.02.2014]. Dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/83563c3964e1d0b223745fa8eaa842603f3d08ac_podil-ceskych-zen-na-samizdatu.pdf.

ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. Vyd. 1. v ČSFR. Brno: Atlantis, 1990. 208 s. ISBN 80-7108-002-0

ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Postavení ženy v socialistické společnosti*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1984. 154 s

ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Socialistický způsob života a jeho formování v rodině*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1979. 203, [3] s. Studijní materiály na pomoc lektorům

ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Sociální politika socialistické společnosti*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1981. 108 s. Malá politická knihovna

ŠTVERÁK, František. *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992): základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Vyd. 1. Praha: Národní archiv, 2010. 440 s. ISBN 978-80-86712-87-1

ŠVORCOVÁ, Jiřina. *Jiřina Švorcová osobně: zpověď Ženy za pultem*. 1. vyd. Praha: XYZ, 2010. 517 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 978-80-7388-404-8

TŮMA, Oldřich, ed. a VILÍMEK, Tomáš, ed. *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. 263 s. Česká společnost po roce 1945; sv. 5. ISBN 978-80-7285-093-8

VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie: metodické a "technické" postupy*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. 78 s. Skripta. ISBN 80-244-0718-3

VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé--?!: pohled do života tzv. Mlčíci většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. 3 sv. Historie. ISBN 978-80-200-1791-8.

VANĚK, Miroslav, ed. a URBÁŠEK, Pavel, ed. *Vítězové? Poražení?: životopisná interview. Díl 1, Disent v období tzv. normalizace*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2005. 1121 s. Obzor; sv. 60. ISBN 80-7260-140-7

VANĚK, Miroslav, ed. a URBÁŠEK, Pavel, ed. *Vítězové? Poražení?: životopisná interview. Díl 2, Politické elity v období tzv. normalizace*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 2005. 831 s. Obzor; sv. 61. ISBN 80-7260-141-5

VANĚK, Miroslav, ed. *Mocní? a Bezmocní?: politické elity a disent v období tzv. normalizace: interpretační studie životopisných interview*. Vyd. 1. Praha: Prostor, 2006. 411 s. ISBN 80-7260-161-X

VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel a PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1

VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 175 s. Hlasy minulosti; sv. 1. ISBN 80-7285-045-8

Vodáková, Olga, ed. a VODÁKOVÁ, Alena, ed. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?*. Vyd. 1. Praha: sociologické nakladatelství, 2003. 356 s. Knižnice sociologických aktualit; sv. 8. ISBN 80-86429-18-0.

VODOCHODSKÝ, Ivan. *Patriarchát na socialistický způsob; k genderovému řádu státního socialismu*, dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/dc5b8c7789b2fd34014cf6660ea88c7ab6db276e_patriarchat-na-soc-zpusob.pdf, navštíveno 21. 2. 2014

ZAPLETAL, Jiří a ŠVORCOVÁ, Jiřina. *Býti Švorcovou: svědectví herečky o sobě, lidech i událostech*. Vyd. 1. Praha: Erika, 2000. 231 s. ISBN 80-7190-061-3

Internetové zdroje

BLAŽEK, Petr, *Mírový klub Johna Lennona*. [online]. [cit. 01.02.2014]. Dostupné z: <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/mkjl.php>.

Bulletin NMS-IDS. [online]. 1988 - 1990 [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.vons.cz/bulletin-nms-ids>.

Československý helsinský výbor. *Úvodní prohlášení ke vzniku Československého helsinského výboru*, [online]. 1988. [cit. 29.12.2014]. Dostupné z http://helcom.cz/w/wp-content/uploads/2013/03/ustaveni_chv.pdf.

Český helsinský výbor. [online]. [cit. 29.12.2014]. Dostupné z: <http://helcom.cz/o-nas/historie/>.

Informace o Chartě (Infoch). [online]. 1977 - 1992 [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.vons.cz/informace-o-charte-77>.

OSN. *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*, [online]. New York: OSN, 1966 [cit. 09.05.2014]. Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/mezinar.pakt-obc.a.polit.prava.pdf>.

Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální repozitář. *Společná československá digitální parlamentní knihovna*. [online]. [cit. 12.02.2014]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

Prohlášení NMS – IDS z 16. dubna 1988. [online]. 1988 [cit. 01.02.2014]. Dostupné z: http://www.vons.cz/data/pdf/bulletiny_NMS/Bulletin_NMS/bulletin_nms_01.pdf.

Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, 1. 10. 2009, projekt *Příběhy 20. století (post bellum)*, dostupné online: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>,

Rozhovor s Danou Němcovou vedl Adam Drda, říjen 2009, projekt *Příběhy 20. století (Post bellum)*. [online]. [cit. 30.01.2014]. Dostupné z: <http://www.pametnaroda.cz/story/nemcova-dana-1934-831>

Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky, zákon č. 150/1948 Sb. [online]. 1948, [cit. 20.02.2014]. Dostupné z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

Vláda České republiky. [online]. [cit. 12.05.2014]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1960-1990-cssr/>.

VONS. *Úvodní prohlášení VONS.* [online]. 1978. [cit. 29.01.2014]. Dostupné z: http://www.vons.cz/data/images/zakladajici_prohlaseni_vons.jpg.

Zákon č. 84/1968 Sb. ze dne 26. června 1968. [online]. 1968, [cit. 26.05.2014]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/1968-1969/1968/zruseni-cenzury-narodnim-shromazdenim/>.

Zákon o odboji a odporu proti komunismu, zákon č. 262/2011 Sb. [online]. 2011. [cit. 26.05.2014]. Dostupné z: <http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/geneze-zakona-o-tretim-odboji-76915/>.